

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ
ГІСТАРЫЧНЫ ФАКУЛЬТЭТ

**РЫЖСКІ МІРНЫ ДАГАВОР 1921 г.
У ЛЁСАХ НАРОДАЎ УСХОДНЯЙ
І ЦЭНТРАЛЬнай ЕЎРОПЫ**

Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі

Мінск, 26 сакавіка 2021 г.

Мінск
БДУ
2022

УДК 94(476)"18/19"(06) + 94(4)"18/19"(06)

ББК 63.3(4Бел)я431 + 63.3(4)я431

Р93

Рэдакцыйная калегія:

доктар гістарычных навук прафесар *А. Г. Каханоўскі* (гал. рэд.);
доктар гістарычных навук прафесар *П. І. Брыгадзін*;
кандыдат гістарычных навук дацэнт *А. В. Бурачонак*;
доктар гістарычных навук прафесар *А. А. Гужалоўскі*;
кандыдат гістарычных навук дацэнт *А. А. Кондраль*;
доктар гістарычных навук прафесар *У. С. Кошалеў*;
кандыдат гістарычных навук дацэнт *В. С. Макарэвіч* (нам. гал. рэд.);
кандыдат гістарычных навук дацэнт *А. М. Максімчык* (адк. сакратар);
доктар гістарычных навук прафесар *С. М. Ходзін*;
кандыдат гістарычных навук дацэнт *І. І. Янушэвіч*;
А. М. Назаранка

Рэцэнзенты:

доктар гістарычных навук прафесар *У. В. Здановіч*;
доктар гістарычных навук прафесар *М. М. Мязга*

Пры падтрымцы *GCRF COMPASS (GCRF UKRI ES/P010849/1)*

Рыжскі мірны дагавор 1921 г. у лёсах народаў Усходняй і
Р93 Цэнтральнай Еўропы: матэрыялы міжнар. навук. канф., Мінск,
26 сак. 2021 г. / Беларус. дзярж. ун-т; рэдкал.: А. Г. Каханоўскі (гал.
рэд.) [і інш.]. – Мінск: БДУ, 2022. – 225 с.
ISBN 978-985-881-269-0.

Прадстаўлены матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі
«Рыжскі мірны дагавор 1921 г. у лёсах народаў Усходняй і Цэнтральнай
Еўропы», падрыхтаваныя беларускімі і расійскімі даследчыкамі.
Аналізуецца шырокі спектр пытанняў гісторыі Беларусі і краін Усходняй і
Цэнтральнай Еўропы канца XIX – першай паловы XX ст.

УДК 94(476)"18/19"(06) + 94(4)"18/19"(06)

ББК 63.3(4Бел)я431 + 63.3(4)я431

ПЛЕНАРНЫЯ ДАКЛАДЫ

УДК 94(476)“1861/1914”

БЕЛАРУСКАЕ ГРАМАДСТВА НАПЯРЭДАДНІ ВАЕННА-ПАЛІТЫЧНЫХ УЗРУШЭННЯЎ І САЦЫЯЛЬНЫХ ЗРУХАЎ У ПАЧАТКУ XX СТ.

А.Г. Каханоўскі

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь,
Kohanovsky@bsu.by*

У артыкуле праведзены аналіз сацыяльных змен у беларускім грамадстве ў пачатку XX ст., вызначаны іх асноўныя кірункі, адметныя рысы. Паказана неадназначная і супярэчлівая роля палітыкі ўрада Расійскай імперыі ў вызначэнні шляху беларускага грамадства ад традыцыі да мадэрну. Асаблівы акцэнт зроблены на тым, што ад адносін сялянства Беларусі да перамен залежаў выбар шляху пераходу да індустрыяльнага грамадства. Акрамя таго, акцэнтуюцца ўвага, што на мяжы XIX і асабліва ў пачатку XX ст. сярод насельніцтва павялічваецца колькасць асоб, якія імкнуліся змяніць сваё сацыяльнае становішча.

Ключавыя словы: Беларусь; беларускае грамадства; мадэрнізацыя; сацыяльныя змены; мабільнасць грамадства.

БЕЛОРУССКОЕ ОБЩЕСТВО НАКАНУНЕ ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ПОТряСЕНИЙ И СОЦИАЛЬНЫХ СДВИГОВ В НАЧАЛЕ XX В.

А.Г. Кохановский

*Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск,
Беларусь, Kohanovsky@bsu.by*

В статье дан анализ социальных изменений в белорусском обществе в начале XX в., выделены их основные направления, отличительные черты. Показана неоднозначная и противоречивая роль политики правительства Российской империи в определении пути белорусского общества от традиции к модерну. Особый акцент сделан на том, что от отношения крестьянства Беларуси к переменам зависел выбор путей перехода к индустриальному обществу. Кроме того, акцентируется внимание на том, что на рубеже XIX и особенно в начале XX в. увеличивается среди населения количество лиц, которые стремились изменить свое социальное положение.

Ключевые слова: Беларусь; белорусское общество; модернизация; социальные изменения; мобильность общества.

THE BELARUSIAN SOCIETY ON THE EVE OF MILITARY AND POLITICAL UPHEAVALS AND SOCIAL CHANGES AT THE BEGINNING OF THE XX CENT.

A. Kakhanouski

*Belarusian State University, 4, Niezaliežnasci Ave., 220030, Minsk, Belarus,
Kohanovsky@bsu.by*

The article analyses the social changes in the Belarusian society at the beginning of the XX cent., highlights their main directions and distinctive features. The author goes on to show the ambiguous and contradictory role of the Russian Empire governmental policies in determining the development path of the Belarusian society from tradition to modernity. The author put emphasis on the fact that the choice of the ways of transition to the industrial society depended on attitude of the Belarusian peasantry to the changes. In addition, the author draws attention to the fact that at the turn of the XIX, and more especially at the beginning of the XX century the number of people who aspired to change their social position increased.

Keywords: *Belarus; the Belarusian society; modernization; social changes; mobility of society.*

У пачатку XX ст. назіраюцца імклівыя змены ў Беларусі. Яны закранулі практычна ўсе сферы жыцця, нават тую, дзе змены назіраліся вельмі павольна – сацыяльная ідэнтыфікацыя розных груп насельніцтва. У канцы XIX – пачатку XX ст. набірае сілу працэс разлажэння традыцыйных каштоўнасцей у беларускай вёсцы. Аднак сацыяльныя змены ў вёсцы знаходзілі апазіцыю ў тагачасных нормах паводзін, светаўспрымання, этыцы вясковага жыцця. Ад адносін сялянства Беларусі да прадпрыемальніцтва і нараджэння новых капіталістычных адносін залежаў выбар шляху пераходу да індустрыяльнага грамадства.

На розных этапах станаўлення беларускай савецкай гістарычнай навукі заўважнай была цікавасць даследчыкаў да пытанняў сацыяльных змен у беларускім грамадстве ў пачатку XX ст., але пераважна ў кантэксце фарміравання перадумоў да рэвалюцыйных падзей 1905–1907 гг. і 1917 г. [1; 2; 8; 10; 13; 15]. Толькі ў апошнія дзесяцігоддзі

назіраецца цікавасць да ўзнятай тэмы як самастойнага прадмета вывучэння, дзе сацыяльныя змены ў беларускім грамадстве разглядаюцца з улікам мадэрнізацыйнай перспектывы, як частка сістэмнага працэсу пераходу ад традыцыі да мадэрну [4; 5; 7; 9; 11; 12; 14].

У значнай ступені паказальнікам сацыяльных змен у беларускім грамадстве ў канцы XIX – пачатку XX ст., уцягнутасці яго ў мадэрнізацыйныя працэсы з’яўлялася пашырэнне пісьменнасці як сярод насельніцтва наогул, так і паміж асобнымі яго саслоўнымі і этнаканфесійнымі групамі. Выразным індикатарам стала імклівае павелічэнне на мяжы XIX–XX стст. зацікаўленасці ў атрыманні адукацыі сярод сельскіх жыхароў, змястоўныя перамены нават у бытавым ўспрыманні адукаванага чалавека.

У канцы XIX – пачатку XX ст. адбываюцца значныя змены ў адукацыйнай сферы Беларусі, звязаныя з пашырэннем яе інфраструктуры, ростам абсалютнай і адноснай колькасці навучэнцаў і іх матывацыі ў авалоданні пісьменнасцю. Рост колькасці навучальных устаноў на мяжы XIX–XX стст. быў запатрабаваны павелічэннем зацікаўленасці насельніцтва, перш за ўсё сельскіх жыхароў, у магчымасці атрымаць адукацыю. Сялянства Беларусі стала ўспрымаць школу як карысную справу для сваіх дзяцей. Іншым у грамадстве становіцца таксама ўспрыманне паняцця «пісьменны чалавек»: ад валодання элементарнымі навыкамі чытаць і пісаць да набывання прафесійных ведаў. У пачатку XX ст. робіцца надзённым пытанне аб увядзенні ўсеагульнай пачатковай адукацыі.

Назіраліся рэгіянальныя асаблівасці ў пашырэнні пісьменнасці. У апошнія дзесяцігоддзі XIX ст. найбольшымі поспехамі адрозніваліся заходнія раёны Беларусі, у пачатку XX ст. высокімі тэмпамі вылучаліся Магілёўская і Віцебская губерні. Статыстыка пашырэння пісьменнасці ў Беларусі дазволіла прасачыць заканамернасць: чым буйней быў населены пункт, тым большай назіралася ўдзельная вага сярод насельніцтва школьнікаў, а сярод вучняў дзяўчат.

Адной з выразных праяў сацыяльнай трансфармацыі беларускага грамадства ў другой палове XIX – пачатку XX ст. стала ўступленне ў стадыю дэмаграфічнага пераходу, які характарызаваўся пераходам да сучаснага тыпу ўзнаўлення насельніцтва. Беларускія губерні вызначала больш глыбокае ў параўнанні з сярэднімі паказчыкамі па еўрапейскай

частцы Расійскай імперыі пранікненне ў працэсы дэмаграфічнага пераходу, на пачатковых этапах якога зніжаецца смяротнасць, але захоўваецца дастаткова высокі ўзровень нараджальнасці. Гэта абумовіла імклівы рост, змены структуры насельніцтва беларускіх губерняў, колькасць якога ў 1858–1914 гг. павялічылася ў 2,6 разы. Па тэмпах натуральнага прыросту насельніцтва яны займалі вядучыя пазіцыі сярод губерняў еўрапейскай часткі Расійскай імперыі, маючы пры гэтым адмоўны міграцыйны баланс [5, с. 94].

Дынамізм сацыяльных працэсаў канца XIX – пачатку XX ст. выявіўся ва ўзросшай міграцыйнай актыўнасці насельніцтва, найперш сялянства. Мехаічнаму руху насельніцтва беларускіх губерняў быў характэрны хвалепадобны характар. Ужо ў апошнія дзесяцігоддзі XIX ст. вызначыліся рэгіянальныя асаблівасці міграцыйных патокаў з беларускіх губерняў, якія становяцца больш адчувальнымі з 1880-х гг. Унутраная міграцыя ў межах Расійскай імперыі з Віленскай і Віцебскай губерняў была скіравана найперш на паўночны захад дзяржавы – у Пецярбургскую, Ліфляндскую, Пскоўскую губерні. З Гродзенскай губерні амаль палова мігрантаў накіравалася ў прывісленскія губерні. Выхадцы з Мінскай і Магілёўскай губерняў перавагу надавалі перасяленням на поўдзень – на тэрыторыю ўкраінскіх губерняў. Эміграцыйны рух у гэты час ахапіў пераважна яўрэйскае насельніцтва. Выезд сялянства з Віленскай і Гродзенскай губерняў не набыў яшчэ масавых памераў. На мяжы XIX–XX стст. напрамак і памеры міграцыйных рухаў змяняюцца. Перш за ўсё, гэта было абумоўлена структурнымі зменамі ў фарміраванні рынку працоўнай сілы ў Расійскай імперыі і ў падыходах да вызначэння прыярытэтаў па міграцыйным пытанні ва ўрадавай палітыцы. Масавай становіцца міграцыя беларускага сялянства за мяжу, якая ахапіла пераважна Віленскую і Гродзенскую губерні і атрымала характар часовага адыходу. Невысокі попыт мясцовай прамысловасці на працоўную сілу, павелічэнне колькасці беззямельных і малазямельных сялян і адпаведна аграрнай перанаселенасці, паварот ва ўрадавай палітыцы па заахвочванні сялянскіх перасяленняў на ўсход краіны, які спалучаў эканамічныя інтарэсы з ваенна-палітычнымі, стратэгічнымі, скарачэнне міграцый за Урал вясковых жыхароў з прамысловых цэнтраў і блізкіх да іх расійскіх рэгіёнаў вывеў Магілёўскую і Віцебскую губерні на першыя пазіцыі па колькасці перасяленцаў у Сібір. Міграцыі на

поўдзень краіны і ў прывісленскія губерні адыходзяць на другі план. Аналіз статыстычнага матэрыялу з улікам яго фрагментарнасці, а таксама падлікаў беларускіх даследчыкаў дазваляе вызначыць міграцыйны баланс асноўных кірункаў перасяленняў насельніцтва Беларусі ў другой палове XIX – пачатку XX ст. У межах еўрапейскай часткі Расійскай імперыі, за выключэннем беларускіх губерняў, перасялілася каля 600–800 тыс. жыхароў Беларусі, у Сібір – каля 420–450 тыс. чалавек. У той жа час эміграцыя беларускага сялянства ў краіны Захаду ацэньваецца ў 600–800 тыс. чалавек, а з улікам эміграцыі яўрэяў выехала каля 1300 тыс. жыхароў Беларусі [5, с. 148].

На мяжы XIX і асабліва ў пачатку XX ст. павялічваецца колькасць асоб, якія імкнуліся змяніць сваё становішча, узвысіць сацыяльны прэстыж. Дадзены працэс ахапіў усе без выключэння групы насельніцтва. На магчымасць іх сацыяльных перамяшчэнняў уплывалі ўрадавыя мерапрыемствы ў эканамічнай і сацыяльна-саслоўнай сферах, узровень адукацыі асоб, іх этнаканфесійная прыналежнасць, індывідуальныя здольнасці, тэрытарыяльныя перамяшчэнні. Паступова змяняецца залежнасць тыповага жыццёвага сцэнарыя кожнага з грамадзян ад саслоўнага паходжання і адносін да дзяржаўнай службы. На мяжы XIX–XX стст. заўважнай становіцца тэндэнцыя вызначэння сацыяльнага статусу і ролі асобы не толькі праз прыпісванне, прымацаванне да пэўнай саслоўнай, статуснай групы, але і праз механізмы дасягнення, дзякуючы асабістым якасцям. Гэта датычылася прафесійнай дзейнасці эканамічна актыўнай і адукаванай часткі грамадства.

Міжсаслоўныя пераходы былі адным з найбольш распаўсюджаных шляхоў вертыкальнай сацыяльнай мабільнасці. Магчымасці яе ў прадстаўнікоў розных саслоўяў і груп грамадства Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX стст. не былі аднолькавымі. Урадавыя мерапрыемствы ў канфесійным пытанні, па завяршэнні «разбору шляхты», уніфікацыі саслоўна-групавога складу сельскага насельніцтва вызначылі найбольш значныя групавыя перамяшчэнні. Узыходзячая сацыяльная мабільнасць мела месца пры атрыманні вышэйшай адукацыі, паступленні на дзяржаўную службу і інш. Вядучым працэсам развіцця беларускага грамадства ў другой палове XIX – пачатку XX ст. стала нівеліроўка саслоўных адрозненняў, аднак у асяродку асобных з іх (дваранства і сялянства) адбываліся працэсы далейшай кансалідацыі і ўмацавання меж [5, с. 64–82].

Да канца XIX ст. адчувальнай стала тэндэнцыя пераўтварэння асобных саслоўяў у ганаровыя званні, але для Беларусі яна стрымлівалася абмежавальнымі мерапрыемствамі ў дачыненні католікаў і яўрэяў. Вызначылася заўважная ўніфікацыя саслоўнага складу насельніцтва беларускіх губерняў да ўзроўню цэнтральных губерняў Расійскай імперыі, аднак першыя па-ранейшаму вылучаліся больш высокай удзельнай вагой сярод жыхароў спадчынай часткі дваранства, мяшчанства.

Пачынаючы з канца XIX ст. заняткі рознымі відамі прадпрымальніцкай дзейнасці страчвалі саслоўную афарбоўку. У той жа час для станаўлення беларускай прадпрымальніцкай эліты стрымліваючым фактарам выступала яе раз'яднанасць па нацыянальна-канфесійнай прыналежнасці. Вызначальнай для станаўлення прадпрымальніцкага асяродка стала спецыфічная структура мясцовага эканамічнага жыцця, канцэнтрацыя вытворчасцей і капіталаў на дробных прадпрыемствах. Сумарнае ўздзеянне гэтых фактараў не садзейнічала кансалідацыі буржуазіі [3, с. 80–91].

Чыноўніцтва беларускіх губерняў было разнародным па сваім сацыяльным паходжанні і этнаканфесійнай прыналежнасці. Назіралася паступовая дэмакратызацыя яго сацыяльнага складу, асабліва ў пачатку XX ст., якая была выклікана імклівым ростам дзяржаўнага апарату і ўцягненнем у яго сферу выхадцаў з падатковых саслоўяў. У сувязі з ускладненнем задач па рэалізацыі ўрадавай палітыкі, што патрабавала прафесійнай падрыхтоўкі, павялічылася значэнне адукацыйнага цэнзу пры паступленні на дзяржаўную службу. Аднак нязменным заставалася замяшчэнне пасадак вышэйшых чыноўнікаў у мясцовай адміністрацыі ўраджэнцамі, як правіла, велікарускіх і прыбалтыйскіх губерняў. Розніца нацыянальнага складу сярод асобных груп чыноўнікаў была абумоўлена, перш за ўсё, магчымасцямі паступлення на службу мясцовага насельніцтва, нягледзячы на тое, што многія з іх бачылі перспектывы свайго кар'ернага росту з прылучэннем да рускага ці польскага этнакультурных асяродкаў. Неадназначны ўплыў на фарміраванне чыноўніцкага корпуса на тэрыторыі Беларусі аказалі ўрадавыя абмежаванні ў нацыянальна-канфесійнай сферы. Чыноўніцкі корпус вызначаўся стракатасцю свайго складу, што напрамую залежала ад характару ўрадавай палітыкі. Між тым, адукацыйны цэнз і

прафесіяналізацыя дзейнасці паступова аказвалі ўсё большы ўплыў на яго папаўненне [5, с. 238–243].

Станаўленне інтэлігенцыі стала вынікам сацыяльных зрухаў у грамадстве. Імклівы рост сістэмы адукацыі, развіццё медыцынскага абслугоўвання насельніцтва, узнікненне запатрабаванасці ў прыватных юрыдычных паслугах і інш., выклікалі павелічэнне колькасці адпаведных прафесійных груп, якія можна аднесці да інтэлігенцыі. Яна стала ўвасабленнем і носьбітам мадэрнізацыйных зрухаў у сферы культуры. Інтэлігенцыя садзейнічала станаўленню новай культуралагічнай парадыгмы, якая акцэнтавала ўвагу на прагрэс, веру ў навуку і тэхналогіі. На фарміраванне інтэлігенцыі Беларусі адчувальны ўплыў аказала схільнасць яе да ўдзелу ў нацыянальна-палітычных працэсах, а ў апошняй трэці XIX – пачатку XX ст. – імкненне таксама да вырашэння сацыяльных пытанняў. Гэта вызначыла апазіцыйнасць значнай часткі інтэлігенцыі да існаваўшага дзяржаўнага ладу і стала прычынай выяўлення адной з асноўных спецыфічных рыс яе фарміравання, звязанай са стратай пераемнасці паміж рознымі пакаленнямі гэтай групы. Аднак колькасныя паказчыкі фарміравання інтэлігенцыі нярэдка непасрэдна залежалі ад рэалізацыі ўрадавых мерапрыемстваў. Больш таго, пры вызначэнні прыярытэтаў развіцця сацыяльна-культурнай сферы грамадства, адпаведна і інтэлігенцыі, урадам акцэнтаваліся задачы ўмацавання рускіх дзяржаўна-палітычных асноў насуперак польскім уплывам. Інтэлігенцыя Беларусі вызначалася шматнацыянальным і шматмоўным складам, прычым беларуская нацыянальная яе частка складала меншасць, для якой на радзіме былі абмежаваныя магчымасці сацыяльнага росту [6, с. 3–20].

Асяродак рабочых быў заснаваны на асаблівым жыццёвым вопыце, вызначаўся ўласнай нормай паводзін і больш высокім у параўнанні з сельскімі жыхарамі ўзроўнем пісьменнасці. Аднак рабочы клас у значнай ступені складаўся з учарашніх сялян, якія захоўвалі заўважную сувязь з сельскагаспадарчай вытворчасцю. Фарміраванне рабочага класа ў Беларусі стрымлівалася канфесійнымі, нацыянальнымі і саслоўнымі, а адпаведна і прававымі, адрозненнямі паміж рознымі яго групамі, а таксама раз'яднанасцю па невялікіх прадпрыемствах. Аднак, нягледзячы на гэта, а таксама невысокую ўдзельную вагу сярод насельніцтва, рабочы клас Беларусі аформіўся да пачатку XX ст. як

найбольш актыўная сацыяльная сіла, уплыў якой на грамадства значна перавышаў яе колькасныя паказчыкі сярод жыхароў [7, с. 31–46].

Такім чынам, Беларусь у пачатку XX ст. развівалася ва ўмовах і пад уплывам дынамічных сацыяльных перамен. Варта падкрэсліць, што актывізацыя грамадскага жыцця напярэдадні і ў перыяд рэвалюцыйных падзей 1905–1907 гг. безумоўна наклалі таксама свой адбітак. Стабілізацыя палітычнага рэжыму ў Расійскай імперыі ў 1907–1914 гг., урадавы ціск на грамадства, апатычныя настроі сярод многіх слаёў насельніцтва ў бачанні перспектывы сацыяльных пераўтварэнняў супалі з імклівым эканамічным уздымам, пэўным ростам матэрыяльнага дабрабыту. Апошняя стала адным з фактараў таго, што нават сярод сацыяльна актыўных наёмных работнікаў на першы план выйшлі эканамічныя патрабаванні, жаданне атрымаць сацыяльныя гарантыі.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Бич, М.О. Рабочее движение в Белоруссии в 1861–1904 гг. Минск: Наука и техника, 1983.
2. Довнар-Запольский, М.В. Народное хозяйство Белоруссии, 1861–1914 гг. Минск: Изд. Госплана БССР, 1926.
3. Каханоўскі, А.Г. Міжсаслоўная сацыяльная мабільнасць насельніцтва Беларусі ў другой палове XIX–пачатку XX ст. // Российские и славянские исследования : науч. сб. Вып. 7. 2012. С. 80–91.
4. Каханоўскі, А.Г. Разгортванне мадэрнізацыйных працэсаў у Беларусі ў XIX–пачатку XX ст. // Працы гістарычнага факультэта БДУ: навук. зб. 2009. Вып. 4. С. 218–228.
5. Каханоўскі, А.Г. Сацыяльная трансфармацыя беларускага грамадства (1861–1914 гг.). Мінск : БДУ, 2013.
6. Кохановский, А.Г. Белорусская интеллигенция: самоопределение и этапы становления в XIX–начале XX в. // Працы гістарычнага факультэта БДУ: навук. зб. 2007. Вып. 2. С. 3–20.
7. Кохановский, А.Г. На пути становления индустриального общества: модернизационные процессы в Беларуси (60-х гг. XIX–начале XX вв.) // Працы гістарычнага факультэта БДУ: навук. зб. 2008. Вып. 3. С. 31–46.
8. Кернажыцкі, К.І. Да гісторыі аграрнага руху на Беларусі перад імперыялістычнай вайной. Мінск : [б. в.], 1932.
9. Носевич, В.Л. Традиционная белорусская деревня в европейской перспективе. Минск : Тэхналогія, 2004.
10. Пичета, В.И. Крестьянское и рабочее движение в эпоху 1905 года // Пр. Беларус. дзярж. ун-ту. 1926. № 11. С. 105–127.
11. Токць, С. Беларуская вёска ў эпоху зьменаў: другая палова XIX–першая траціна XX ст. Мінск, 2007.

12. Токць, С.М. Беларуская вёска на мяжы эпох: змены этнічнай свядомасці сялянства ва ўмовах распаду традыцыйнага аграрнага грамадства: па матэрыялах Гарадзеншчыны 19–першай трэці 20 ст. Гродна: ГрДУ, 2003.

13. Шабуня, К.И. Аграрный вопрос и крестьянское движение в Белоруссии в революции 1905–1907 гг. Минск, 1962.

14. Шыбека, З.В. Гарады Беларусі (60-я гады XIX–пачатак XX стагоддзяў). Мінск, 1997.

15. Экономика Белоруссии в эпоху империализма, 1900–1917 / М.Г. Матусевич [и др.]; Акад. наук БССР, Ин-т экономики; под ред. Г.Т. Ковалевского [и др.]. – Минск: Изд-во Акад. наук БССР, 1963.

УДК 94(47+57:438)"1919/1920"

ПОЛЬШЧА–БЕЛАРУСЬ: ПЕРШЫЯ СПРОБЫ ЎЗАЕМАДЗЕЯННЯ ВА ЎМОВАХ РЫЖСКАГА МІРУ

М.Э. Часноўскі

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Рыжскі мір набыў некалькі ацэначных канцэптуальна-практычных узроўняў. У глабальным сэнсе яго варта лічыць адгалоскам Версальскай сістэмы міжнародных адносін, уладкаваўшай адно толькі адносіны паміж дзяржавамі-пераможцамі і праігнараваўшай стан і інтарэсы астатніх; у рэгіянальным – асобныя польскія даследчыкі схільныя характарызаваць яго як “Версальска-Рыжскую сістэму” ўладкавання – датычна адносін дзяржаў Цэнтральнай і Усходняй Еўропы пасля Першай сусветнай вайны. Беларусь і беларусаў Рыжскі мір цікавіць найперш мікраўзроўнем міждзяржаўных савецка-польскіх адносін, менавіта: увасабленнем у жыццё беларуска-польскіх дачыненняў. Мікраўзроўневая персаніфікацыя актараў вынікае з міжнародна-прававых функцый аднаго з іх – Беларусі, не набыўшай самастойнай знешняй суб’ектнасці пасля ліхалецця Першай сусветнай вайны, дзвюх рэвалюцый і дзвюх наступных войнаў, грамадзянскай ды савецка-польскай.

Сапраўды, спробы дабіцца самастойнасці беларускага боку – як пад час перамоў аб міры, так і пазней – аказаліся фактычна адхіленымі і цалкам праігнараванымі, найперш, расійскім бокам, узяўшым на сябе паўнамоцтвы і адказнасць за знешнія інтарэсы БССР.

Ключавыя словы: *Рыжскі мір; “Версальска-Рыжская сістэма”; Польская Рэспубліка; БССР; РСФСР; польска-беларускае ўзаемадзеянне; знешняя суб’ектнасць БССР*

ПОЛЬША–БЕЛАРУСЬ: ПЕРВЫЕ ПОПЫТКИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В УСЛОВИЯХ РИЖСКОГО МИРА

М.Э. Чесновский

*Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск,
Беларусь*

Рижский мир приобрел несколько оценочных концептуальных и практических уровней. В глобальном смысле его следует рассматривать как отголосок Версальской системы международных отношений, которая выстраивала отношения только между государствами-победителями и игнорировала государство и интересы других. В региональном плане некоторые польские исследователи склонны характеризовать его как «Версальско-Рижскую систему» отношений между странами Центральной и Восточной Европы после Первой мировой войны. Беларусь и белорусов Рижский мир в первую очередь интересует микроуровнем межгосударственных советско-польских отношений, а именно в реализации белорусско-польских отношений. Микроуровневая персонификация акторов следует из международно-правовых функций одного из них – Беларуси, которая не приобрела самостоятельной внешней субъектности после Первой мировой войны, двух революций и двух последующих войн, Гражданской и советско-польской войн.

Действительно, попытки добиться независимости белорусской стороны – как в ходе мирных переговоров, так и позднее – были фактически отвергнуты и полностью проигнорированы, прежде всего, российской стороной, взявшей на себя полномочия и ответственность за внешние интересы БССР.

Ключевые слова: *Рижский мир; «Версальско-Рижская система»; Республика Польша; БССР; РСФСР; Польско-белорусское сотрудничество; внешняя субъективность БССР.*

POLAND AND BELARUS: THE FIRST ATTEMPTS OF INTERACTION IN THE CONDITIONS OF THE RIGA PEACE TREATY

M. Chasnouski

Belarusian State University, Niezaliežnasci Ave., 4, 220030, Minsk, Belarus

The Riga peace treaty acquired several evaluative conceptual and practical levels. In a global sense, it should be seen as an echo of the Versailles system of international relations, which built relations only between the victorious states and

ignored the state and the interests of others. Regionally, some Polish researchers tend to characterize it as the «Versailles-Riga system» of relations between the countries of Central and Eastern Europe after the First World War. Belarus and Belarusians The Riga peace treaty is primarily interested in the micro-level of interstate Soviet-Polish relations, namely in the implementation of Belarusian-Polish relations. The micro-level personification of actors follows from the international legal functions of one of them – Belarus, which did not acquire an independent external agency after the First World War, two revolutions and two subsequent wars, the Civil and Soviet-Polish wars.

Indeed, attempts to achieve independence of the Belarusian side - both during the peace negotiations and later – were actually rejected and completely ignored, first of all, by the Russian side, which assumed the authority and responsibility for the external interests of the BSSR.

Keywords: *Riga peace treaty; «Versailles-Riga system»; Republic of Poland; BSSR; RSFSR; Polish-Belarusian cooperation; external subjectivity of the BSSR.*

Спробы Варшавы наладзіць польска-беларускае ўзаемадзеянне пасля падпісання Рыжскай дамовы былі, паводле польскіх сцвярджэнняў, пастаўлены ў жорсткую залежнасць ад вядучай канцэптуальнай устаноўкі бальшавіцкай улады. Так, вядомы даследчык польска-савецкіх адносін Войцэх Матэрскі сцвярджае: лідэры савецкай таталітарнай ідэалагічнай дзяржавы не хавалі, што іх стратэгічная мэта адносна Польшчы – “знішчэнне дэмакратычнага (буржуазнага) парадку, увядзенне замест яго ў сусветным маштабе ўладкавання, абапёртага на догмах па-бальшавіцку выкладзенага марксізму (марксізму-ленінізму)” [6, s. 5].

Пацвярджэнне знаходзім у выдатным даследаванні Юліі Кантар «Война и мир Михаила Тухачевского». Яна адзначае: пазіцыю Расіі адносна Польшчы мае сэнс падзяліць на два складнікі. “Першы – спробы саветызаваць зноў створаную дзяржаву з яе імкненнем пашырыць свае межы на захад і ўсход – і тым самым адкрыць шлях да сусветнай рэвалюцыі. Другі – подступы да стварэння кааліцыі Расіі і Германіі, што прывяло ў далейшым да рапальскіх пагадненняў” [3, с. 167]. Актыўнейшым пратаганістам згаданай бальшавіцкай дактрыны стаў М. Тухачэўскі з заклікам “Даешь Варшаву!”. Ён жа выклаў наступнае рэзюмэ пасля няўдалай ваеннай кампаніі: “Няма ніякага сумнення ў тым, што калі б толькі мы вырвалі з рук польскай буржуазіі яе буржуазную шляхецкую армію, то рэвалюцыя рабочага класа ў

Польшчы стала б здзейсненым фактам. А гэты пажар не застаўся б абмежаваным польскімі рамкамі” [Цыт па: 3, с. 167].

Пры такім падыходзе магчымасці самастойных і ўзаемакарысных дачыненняў Варшавы і Мінска, цалкам залежнага ад савецкага цэнтра, выключаліся. Польскае кіраўніцтва палічыла адносна аддаленай пагрозу савецкага нападу толькі восенню 1923 г., калі зніклі шанцы на бальшавіцкі пераварот у Германіі, а верагодна, і ва ўсёй Цэнтральнай і Усходняй Еўропе. А да гэтага часу бакі заставаліся ў трывожным стане выбуху новай вайны. Па абодва бакі актараў Рыжскай дамовы заставалася і паўсюдная постваенная ўнутраная нестабільнасць. Яна абмяжоўвала арганізацыйныя магчымасці наладжвання сувязяў.

Зазначым, што польскае МЗС першым правяло ўступныя заўвагі аб магчымасці абмену дыпламатычнымі прадстаўнікамі з Беларускай ССР. 13 жніўня 1921 г. міністр замежных спраў Тытус Філіповіч размаўляў аб гэтым з Міхаілам Марозам, паўнамоцным прадстаўніком Савета Народных Камісараў БССР у Маскве. Беларускі дыпламат прыняў прапанову і выказаў папярэднюю згоду. Ён неадкладна паведаміў аб польскай прапанове ў Народны Камісарыят замежных спраў у Мінску і адтуль атрымаў згоду на працяг размовы з Філіповічам.

Аднак пазней уключыліся ідэалагічныя бар’еры. Паінфармаваны М. Марозам аб польскіх захадах, член Калегіі Народнага Камісарыята замежных спраў РСФСР Вячаслаў Мянжынскі прызнаў яго паводзіны памылковымі. Ён вызначыў, што рашэнні падобнага рангу беларускі бок не можа прымаць без папярэдняй кансультацыі з Масквой, а апошняя лічыць непажаданым пашырэнне ліку польскіх пляцовак на тэрыторыі савецкіх рэспублік. Мянжынскі звярнуўся да ўладаў у Мінску з “парадай” да часу ўстрымацца ад накіравання свайго дыпламатычнага прадстаўніка ў Варшаву. Закладвалася загання практыка “бананавай ролі” БССР у дыпламатычнай сферы. Беларускі даследчык У.Е. Снапкоўскі ў сваёй капітальнай працы «Істория внешней политики Беларуси» робіць адпаведную выснову: “Усе пытанні, звязаныя з міжнароднымі справамі рэспублікі, вырашала саюзнае знешнепалітычнае ведамства, зыходзячы з інтарэсаў і меркаванняў цэнтральных органаў улады” [5, с. 290].

Пытанне абмену дыпламатычнымі прадстаўнікамі з Беларускай ССР таксама было ініцыятывай польскага боку. Яе выклаў начальнік Усходняга аддзела МЗС ПР Мар’ян Шумлякоўскі, знаходзячыся ў

канцы жніўня 1921 г. у Мінску дзеля правядзення перагавораў аб памежных справах. Прапанову ён прадставіў у размове са старшынёй ЦВК рэспублікі Аляксандрам Чарвяковым, нагадваючы пра аналогію з польска-украінскімі стасункамі. На заўвагу, што беларускія інтарэсы ў Варшаве паўнаўтасна прадстаўляе паўпрэд Карахан, Шумлякоўскі зазначыў, што гэта нічым не перашкодзіць адкрыццю польскай пляцоўкі ў Мінску – калі не пасольства, то як мінімум, генеральнага консульства. Чарвякоў ухіліўся ад выражэння пазіцыі, сцвярджаючы, што згаданую праблему павінны папярэдне абмеркаваць беларускія ўлады [6, s. 126].

Ратыфікацыя Рыжскага трактата і абмен дыпламатычнымі прадстаўнікамі на лініі Савецкая Расія–Польшча і Украіна–Польшча стваралі падставы для ўзаемнага ўрэгулявання неадкладных спраў. Аднак у хуткім часе аказалася, што без больш шырокага ўдзелу або адабрэння з боку Савецкай Беларусі шэраг праблем расійскім дыпламатам вырашаць немагчыма. Адсутнасць непасрэдных беларуска-польскіх дыпламатычных зносін нярэдка стварала бар’еры.

Згодна з арт. II Рыжскага трактата кожны з бакоў абавязваўся ў 14-дзённы тэрмін вывесці свае войскі і ўласную адміністрацыю з мясцовасцей, якія ў вопісе памежнай лініі аказаліся па-за яго тэрыторыяй. Недакладнасць карт, якімі карысталіся ў Рызе, аказалася аб’ектыўным фактарам, абцяжарваючым практычнае правядзенне мяжы. Спазненні вынікалі з-за неакрэсленай у Рызе дзяржаўнай прыналежнасці шэрагу мясцовасцей, якія працінала спраектаваная за перагаворным сталом лінія размежавання.

Сустрэўшы цяжкасці, бакі пагадзіліся аб як мага хутчэйшым пачатку працы змешанай памежнай камісіі. Першае яе пасяджэнне мела характар тэхнічна-арганізацыйны; яно ўсталявала пастаянную сядзібу камісіі ў Мінску, стварыла выканаўчыя органы: Галоўную памежную камісію, падкамісіі (з сядзібамі ў Полацку, Мінску, Ракаве, Нясвіжы, Раве і Роўна) і вымяральныя аддзелы [6, s. 129].

Неўзабаве гэтага аказалася недастаткова. З-за шэрагу затрымак узнікла патрэба стварэння дадатковай размежавальнай камісіі для дакладнага вызначэння на мясцовасці дробных памежных непаразуменняў. 24 студзеня 1922 г. у Варшаве падпісалі дадатковы расійска-украінскі-беларуска-польскі пратакол, які змясціў пагадненні ў сферы працэдуры разгляду і прыняцця рашэнняў па спрэчных

пытаннях. Размежавальныя функцыі былі даручаны падкамісіям, дзеючым у Мінску і Нясвіжы [1, с. 257]. Расійска-украінскі бок прапанаваў трохступенны парадак іх працы. На першым этапе расійска-украінская камісія ў Мінску рыхтавала ўдакладненыя малюнкi мясцовасці і карты (уздоўж лініі, што разразала па-жывому Беларусь і Украіну на ўсходнюю і заходнюю часткі). На другім этапе абедзве падкамісіі ўдакладнялі і акрэслівалі на картах узгодненую трактатам лінію размежавання. Трэцяя фаза адводзілася для выканання дэмаркацыі (аслупавання) на мясцовасці. Для першага этапу адводзіўся тэрмін у адзін тыдзень, для другога – шэсць тыдняў, для трэцяга прадбачвалася чатырнаццаць месяцаў.

Так выглядалі дамоўленасці тэарэтычна. Аднак аказалася, што Рыжская дамова не дапускала настолькі маштабную недакладнасць і састарэласць картаў і змен характару зямель, праз якія рыхтавалася памежная лінія. Не ўзнікала праблем, калі яна прабягала ўздоўж ракі, як гэта было на паўднёвым адрэзку – па Збручы, ці абапал дарог. Але мноства мясцін, пазначаных на картах як незаселеныя, змяніла сваё прызначэнне. Толькі на Палессі замест фігуруючых на картах балот і пустак выявілася каля ста населеных пунктаў. У шэрагу выпадкаў акрэсленая на карце лінія пераразала паселішчы родзічаў або адсякала частку сядзібы ці горада.

У такіх выпадках польскі бок катэгарычна дамагаўся карэктывы і перасоўвання лініі аслупавання на ўсход, бывала на некалькі кіламетраў. Гэта параджала новыя канфлікты, перапынкі ў перагаворах, дыпламатычныя калізій і непазбежнае спазненне ад прынятага тэрміну прац. Дадатковым абцяжарваннем сталі хваляванні ў памежнай зоне, напады на прадстаўнікоў вымяральных груп, а таксама нязгоды і крыўды з боку мясцовага насельніцтва, якое не разумела працэсу падзелу і паддавалася як на антыбальшавіцкую, так і на антыпольскую агітацыю.

Пад пагрозай аказаліся рэпатрыяцыйныя мерапрыемствы. Паводле трактата пад абмен падпадалі мясцовыя жыхары і ваеннапалонныя. Пры гэтым было немагчыма ўстанавіць рэальны лік палякаў на тэрыторыі савецкіх рэспублік, як і беларусаў/украінцаў на адыходзячых землях на момант падпісання мірнага дагавора. Пазней польскі бок выказваў зацікаўленасць у вяртанні магчыма большай лічбы палякаў з савецкіх рэспублік, савецкі ж бок адпаведнай тактыкі не

прытрымліваўся [6; s. 131]. Затое ў першы перыяд рэалізацыі так званай масавай рэпатрыяцыі, вясной 1921 г., савецкія ўлады выкарыстоўвалі ў згаданай сферы абструкцыю як сродак ціску дзеля дасягнення ўласных мэт. На працягу першых трох месяцаў рэалізацыі рэпатрыяцыйнага дагавора з савецкіх рэспублік было выслана ў Польшчу ўдвая менш ваеннапалонных і цывільных, чым у адваротным баку, дыспрапорцыя перавышала 11 тыс. асоб.

У адказ польскі бок у канцы мая спыніў адпраўку эшалонаў з палоннымі. Гэта прынесла пазітыўны вынік. Пачынаючы з паловы чэрвеня 1921 г., савецкія рэпатрыяцыйныя эшалоны дасягнулі запланаванага аб'ёму, а затым нават пачалі яго перавышаць. Іх рост у канцы лета і восенню супаў з хваляй голаду на савецкай тэрыторыі і ўзнікшымі цяжкасцямі харчавання палякаў, сканцэнтраваных у лагерах для адпраўкі.

Плануючы прыём рэпатрыяцыйных эшалонаў з савецкіх рэспублік, польскія ўлады вызначылі іх ліміт з улікам прапускной здольнасці прымаючых чыгуначных станцый: 1500 асоб у дзень (Баранавічы – 1000, Роўна – 500). Але ад паловы чэрвеня да паловы верасня 1921 г. польскую мяжу перасеклі больш за 370 тыс. асоб, хоць гэтай лічбы меркавалася дасягнуць толькі ў студзені наступнага года.

На працэс рэпатрыяцыі ўплывалі і праблемы знаходжання на заходнім баку рыжскай мяжы членаў ваенных і палітычных арганізацый – рускіх, беларусаў і ўкраінцаў. Саюзнікі Польшчы пад час вайны, яны з дасягненнем міру станавіліся розыгрышнай картай для абодвух бакоў. Масква настойвала на іх дэпартацыі ў РСФСР, але ў стратэгічных планах Усходняга аддзела польскага МЗС, а найперш ваеннай разведкі (II аддзел Генеральнага штаба), яны ўяўляліся істотнай сілай для ідэалагічнай барацьбы; у хуткай будучыні іх выкарыстаюць пры рэалізацыі так званай канцэпцыі праметэізму (сфармулявана прыкладна ў 1926 г.) – стратэгіі, накіраванай на разбурэнне большавіцкай імперыі праз распальванне ў яе састаўных частках (рэспубліках) нацыянальна-вызваленчых тэндэнцый. У сваю чаргу, нестабільнасць на польскай памежнай тэрыторыі актыўна падтрымлівалася афіцыйнымі Масквой, Мінскам, Харкавам [1, с. 264].

Адчуваючы небяспечнасць сваіх суайчыннікаў – ідэалагічных праціўнікаў на польскай тэрыторыі – Савецкая Расія трактавала надзвычай настойліва выкананне артыкула V трактата, забараняючага

не толькі падтрымку, але і размяшчэнне на сваёй тэрыторыі арганізацый, варожых да іншага дамоўнага боку (абагульнена называючы іх “белагвардзейскімі”). Зачэпкай яго невыканання была блакада эканоміка-фінансавых, дэлімітацыйных і дэмаркацыйных мерапрыемстваў, а да чэрвеня 1921 г. – і масавай рэпатрыяцыі.

Згода віцэ-міністра замежных спраў РП Яна Домбскага на выдаленне з польскай тэрыторыі 14 антысавецкіх лідэраў (“дамова Карахан–Домбскі” ад 7 кастрычніка 1921 г.) каштавала апошняму пасады. Тым часам гэта адмоўна сказалася на шэрагу ўзгодненых ім працэдур, у прыватнасці, на перспектыве ўсталявання ў другой палове 1921 г. адносін Польшчы з БССР. У абставінах дэфіцыту непасрэдных дыпламатычных сувязяў і памнажэння розных непалітычных спраў яму ўдалося перадааручыць консульскія функцыі на тэрыторыі Савецкай Беларусі кіраўніку мінскай экспазітуры як структуры Мосдэлполлю (польская дэлегатура ў Маскве: *скарот – М.Ч.*) С. Ціхоцкаму. Такі падыход быў зручным для бакоў пры рэалізацыі дэ факта фармальных спраў. Нагадаем, што адкрыццё ў Мінску консульства ПР адбылося пазней: толькі ў 1924 г. І вось як толькі Ціхоцкі быў адкліканы з пасады, паміж беларускімі ўладамі і яго пераемнікам Аляксандрам Мерцам пачаўся канфлікт. Беларускія ўлады аспрэчылі права Мерца праводзіць рэпатрыяцыйныя функцыі. Віну за гэта не варта ўскладаць на Мінск, хоць стасункі з польскім бокам і “забуксавалі”.

Справа ў тым, што Мерц дзейнічаў як прадстаўнік консульскага аддзела Пасольства ПР у Маскве і выкрэсліваў са спісаў рэпатрыянтаў яўрэйскага і расійскага паходжання, прызначаных да выезду ў Польшчу. Захады Мерца звязваліся з перасцярогамі польскай контрразведкі, фільтраваўшых пропуск на сваю тэрыторыю савецкіх агентаў. Мінск па падказцы Масквы і вызначыў дыпламатычную асобу Мерца выключна непрымальнай [6, s. 181]. Справа, як вядома, нават дайшла ў студзені 1922 г. да арышту Мерца і некалькіх яго супрацоўнікаў беларускім ДПУ і наступнага дыпламатычнага пратэсту з боку польскай часткі Змешанай камісіі па справах рэпатрыяцыі.

Не ў стане атрымаць доказы абвінавачвання або дабіцца выдачы арыштаванага дыпламата, улады РП прыбеглі да акцыі-рэваншу. Спынялася выдача транзітных віз, што ўдарыла па дынаміцы германа-савецкіх абменаў, надзвычай важных для Масквы. У сваю чаргу пашырылася эскалацыя мер беларускіх уладаў – арышт 25 асоб за

супрацоўніцтва з Мерцам. Узаемныя адносіны ахапіў крызіс, маштаб якога напэўна не прадбачвалі яго інспіратары.

Падводзячы вынікі даследавання, апраўдана падкрэсліць, што першым спробам наладзіць польска-беларускія ўзаемаадносіны спадарожнічалі нежаданне пачуць іншы бок, ціск маскоўскага цэнтра на беларускія ўлады, далейшае заняўбанне беларускіх інтарэсаў, нарастанне ідэалагічнага процістаяння афіцыйных Мінска і Варшавы. Дэмаркацыя рыжскай памежнай лініі выклікала непакой і нават адчай пражываючых уздоўж яе беларусаў.

Падпісаны 18 сакавіка 1921 г. у Рызе мірны дагавор у геапалітыцы міжваеннага перыяду аказаўся перакулены ў маргінальнае поле. Лічылася, што “вялікая” палітыка здзяйсняецца ў абставінах ажыўлення супярэчнасцей паміж заходнееўрапейскімі дзяржавамі, а варожасць сумежных краін на ўсходзе Еўропы не мае вызначальнага геастратэгічнага ўплыву. Гэты погляд аказаўся памылковым, хоць і відавочным значна пазней: бліжэй да лета 1939 г. Рэтраспектыўна ацэньваючы падзеі таго часу, сёння будзе справядліва сцвердзіць: з аднаго боку, тэрытарыяльная гіперпрагнасць польскіх стратэгаў прадвызначыла ў міжваенны перыяд перманентную ўнутрыпалітычную турбулентнасць іх краіны, не здолеўшай асіміляваць велізарную анексіраваную беларуска-ўкраінскую прастору. З другога, апантанасць савецкіх лідараў сусветнай пралетарскай рэвалюцыяй закланіла ім вочы на жыццёвую патрэбу практычна ўлічыць права нацый на самавызначэнне аж да набыцця ўласнай дзяржаўнасці.

Ахвярнасць беларусаў і ўкраінцаў, раздзеленых Рыжскім мірам, аказалася большай, чым іншых нацый СССР, пазбаўленых уласнай дзяржаўнасці. Гісторыя не “паскупілася”, і на сваім новым вітку яшчэ раз пакарала іх, дэзарыентаваўшы драматычнымі абставінамі крушэння польскай дзяржавы і нацысцкай акупацыі. Пазбаўленыя ўласнай міжнародна-прававой суб’ектнасці, беларусы вымушаліся змагацца за чужыя інтарэсы, неслі жыццёвыя ахвяры, часам не ўсведамляючы – за якія грамадзянскія і нацыянальныя каштоўнасці ім варта змагацца, а за якія – не.

Дамоўныя бакі – як польскі, так і расійскі – лічылі беларускія інтарэсы другаснымі ў кантэксце заключанай дамовы. Расійскі даследчык А.В. Мальгін прыкмеціў, што “маладая савецкая ўлада настолькі добра арыентавалася ў лакальным пытанні, што магла сабе

дазволіць інсцэніроўку сваёй пазіцыі нават па другасных пытаннях сітуацыі ва ўсходнееўрапейскім і балтыйскім сегменце, у адносінах да Польшчы і Літвы, пазіцыі Фінляндыі... і іншых сюжэтах” [2, с. 7]. Як бачым, беларускія інтарэсы тут не названы нават сярод “лакальных”, у лепшым выпадку, змешчаны ў “іншых сюжэтах”. Ужо першыя спробы польска-беларускага ўзаемадзеяння пасля Рыжскай дамовы паказалі, што беларускі сюжэт быў здольны ўмацоўваць польскія рэгіянальныя пазіцыі, аднак выразна замінаў прасоўванню расійскай дактрыны сусветнай пралетарскай рэвалюцыі і цалкам не дапамагаў укараненню расійскага (у хуткім часе савецкага) уплыву дзеля саветызацыі рэгіёна Цэнтральнай і Усходняй Еўропы. Для гэтага ў бальшавіцкага кіраўніцтва былі развязаны рукі, паколькі Савецкая Расія аказалася пазасістэмным цэлам Версальскай сістэмы, дазваляўшым не звяртаць увагі на пажаданыя беларусамі элементы дзяржаўнага суверэнітэту. Практычныя захады расійскіх уладаў падчас рэалізацыі рыжскіх палажэнняў пацвярджалі татальную незацікаўленасць Масквы абараняць знешнія інтарэсы БССР, прадэклараваную і стаўшую абавязковай на падставе міжнародна-прававога акта. Парадаксальна, але галоўным гарантам стабільнасці і захавання ў рэгіёне пасляваеннага парадку стала застаўшыся фактычна ў адзіноце Польшча – актар слабы, у арсенале якога было непараўнальна менш інструментаў і магчымасцей, чым у заходніх дзяржаў [1, с. 253].

Між тым, Рыжскі мір набыў лёсавызначальную моц для беларусаў на цэлую эпоху, аж да завяршэння Другой сусветнай вайны. І ў гэтым сэнсе нельга пагадзіцца з назвай навуковага выдання на польскай і рускай мовах, прысвечанага 90-годдзю да яго падпісання. «Забутый мир» (“Zapomniany rokó”): такая назва, верагодна, адпавядае расійскім ацэнкам, у меншай меры – польскім, і цалкам не адпавядае беларускім. Для беларусаў ён хутчэй не забытае мінулае, а “кашмарная рэчаіснасць”, у крайнім выпадку – “мір, свядома аддадзены забыццю”.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Брусский, Я.Я. Рижский порядок и факторы его дестабилизации. Украинский и белорусский вопросы в польско-советских отношениях 1921–1926 годов // Забутый мир: Рижский договор 1921 года: интерпретации и споры: научное издание / Е. Боженцкий [и др.]; под ред. С. Дембского, А.В. Мальгина (русское издание). М.: ЗАО “Аспект Пресс”, 2014. С. 252–267.

2. Забытый мир: Рижский договор 1921 года: интерпретации и споры: научное издание / Е. Боженцкий [и др.]; под ред. С. Дембского, А.В. Мальгина (русское издание). М.: ЗАО “Аспект Пресс”, 2014.

3. Кантор, Ю.З. Война и мир Михаила Тухачевского. СПб.: Нестор. – 2008.

4. Рижский мирный договор (извлечения) // Забытый мир: Рижский договор 1921 года: интерпретации и споры: научное издание / Е. Боженцкий [и др.]; под ред. С. Дембского, А.В. Мальгина (русское издание). М.: ЗАО “Аспект Пресс”, 2014. С. 339–349.

5. Снапковский, В.Е. История внешней политики Беларуси: пособие. Минск : БГУ, 2013.

6. Materski, W. Na Wiedzie / II Rzeczpospolita wobec Sowietów 1918–1943. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, 2015.

УДК 930(438):94(438)"191/192"

ПОЛЬСКАЯ ГІСТАРЫЧНАЯ НАВУКА ВА ЁМОВАХ СТАНАЎЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНАЙ ПОЛЬШЧЫ ПАСЛЯ ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ

М. М. Мязга

*Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны, вул. Савецкая, 104, 246019 Гомель,
Беларусь, mtezg@gsu.by*

У артыкуле разглядаецца ўзаемасувязь паміж аднаўленнем незалежнасці Польшчы ў 1918 г. і развіццём польскай гістарычнай навукі. Высветлена, што польская палітычная эліта актыўна выкарыстоўвала гісторыю для легітымізацыі той палітыкі, якую яна праводзіла, у тым ліку для абгрунтавання знешнепалітычнага курса краіны.

Ключавыя словы: *Польшча; незалежнасць; гістарычная навукa; гістарычная палітыка; знешняя палітыка; ідэалогія; гістарычныя напрамкі і школы.*

ПОЛЬСКАЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ НАУКА В УСЛОВИЯХ СТАНОВЛЕНИЯ НЕЗАВИСИМОЙ ПОЛЬШИ ПОСЛЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Н.Н. Мезга

*Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины, ул. Советская, 104,
246019, Гомель, Беларусь, mtezg@gsu.by*

В статье рассматривается взаимосвязь между восстановлением независимости Польши в 1918 г. и развитием польской исторической науки.

Установлено, что польская политическая элита активно использовала историю для легитимизации той политики, которую она проводила, в том числе для обоснования внешнеполитического курса страны.

Ключевые слова: Польша; независимость; историческая наука; историческая политика; внешняя политика; идеология; исторические направления и школы.

ON POLISH HISTORICAL SCIENCE AND ITS METHODS IN POLAND AS IT REGAINED ITS INDEPENDENCE AFTER THE FIRST WORLD WAR

M. Miazga

Francisk Skorina Gomel State University, 104 Savieckaja Street, Homiel 246019, Belarus, nmezga@gsu.by

The article examines the relationship between the restoration of Poland's independence in 1918 and the development of Polish historical research and its methods. It is established that the Polish political elite actively used history to legitimize the policies that supported their political agenda, as well as to justify the country's foreign policy.

Keywords: Poland; independence; historical science; historical policy; foreign policy; ideology; historical destinations and schools.

Першая сусветная вайна ў якасці аднаго з важных міжнародных наступстваў для рэгіёну Цэнтральна-Усходняй Еўропы мела аднаўленне незалежнасці Польшчы. Дэклараванне незалежнасці з'яўлялася толькі першым крокам у справе станаўлення новай польскай дзяржаўнасці. Перад Польшчай, якая адрадзілася, стаялі важныя задачы па ўмацаванні сваёй дзяржаўнасці. Неабходна было вызначыць сваё месца ў Еўропе і свеце і паспрабаваць заняць яго. Адбывалася фарміраванне ідэалогіі асноўных палітычных плыняў Польшчы, дактрын развіцця дзяржавы. Важнай рысай фарміравання ідэалагічных устаноў розных палітычных сіл Польшчы было тое, што яны абапіраліся не столькі на пэўныя напрацоўкі ў галіне палітычнай тэорыі, колькі на вынікі гістарычных даследаванняў. У XIX ст. польская рамантычная гістарыяграфія актыўна займалася вывучэннем прычын, якія прывялі да падзелаў Рэчы Паспалітай і ліквідацыі польскай дзяржаўнасці ў канцы XVIII ст. На аснове гэтых гістарычных

даследаванняў фарміраваліся палітычныя дактрыны, якія вызначалі шляхі і метады барацьбы за аднаўленне незалежнасці краіны.

Абвяшчэнне незалежнасці Польшчы ў лістападзе 1918 г. змяніла ўмовы развіцця польскай гістарычнай навукі і паставіла перад ёй новыя задачы. Найважнейшым грамадска-палітычным фактарам, які вызначаў яе развіццё, з’яўляўся працэс станаўлення польскай дзяржаўнасці на новым этапе. Польскі гісторык С. Кеневіч адзначаў: “Атрыманне незалежнасці ў 1918 г. змяніла цалкам сітуацыю для гістарычных даследаванняў, а тым больш для навучання гісторыі Польшчы”. У адрозненні ад папярэдняй эпохі зараз гэта была палітыка дзяржавы ў адносінах да таго, што адбываецца ў гісторыі [1, s. 168, 29]. Фарміруючы сваю палітыку, перш за ўсё знешнюю, дзяржава шукала ў гісторыі аргументы для яе абгрунтавання. З іншага боку, станаўленне незалежнай дзяржавы стварыла больш спрыяльныя ўмовы для развіцця польскай гістарычнай навукі. Яна стала атрымліваць падтрымку з боку дзяржавы ў рамках праводзімай ёю гістарычнай палітыкі. З яе дапамогай гістарычная навука нацэльвалася на працу, якая садзейнічала б станаўленню і ўмацаванню польскай дзяржаўнасці. У 1920 г. на канферэнцыі гісторыкаў у Варшаве адзначалася, што “праца гісторыкаў павінна быць найбольш цесна звязаная з агульнымі арганізацыйнымі намаганнямі, накіраванымі на станаўленне дзяржавы” [2, s. 4–7]. І сапраўды, польская гістарычная навука ў перыяд аднаўлення незалежнасці Польшчы была цесным чынам звязана з гэтым працэсам і большасць гісторыкаў лічылі сваім абавязкам садзейнічаць яму. Польскі гісторык і публіцыст А. Бахеньскі адзначаў, што перш за ўсё навучанне гісторыі павінна весці да фарміравання нацыянальнай ідэі, “каб яе ўсведамленне рабіла з чалавека паляка” [3, s. 55].

Для кожнага народа характэрна свая гістарычная памяць. Яна фарміруецца пад уплывам гістарычнай навукі і, у сваю чаргу, аказвае істотны ўплыў на знешнюю палітыку краіны. А. Бахеньскі адзначаў у гэтай сувязі, што на падставе гісторыі нельга ўсталяваць непасрэдна крокі для рэалізацыі сваіх палітычных намераў, але можна сцвярджаць, што “гісторыя вельмі моцна ўплывае на фарміраванне нашых намераў, нашых палітычных мэтаў”. На ягоную думку, нават дастаткова даўняя гісторыя адыгрывае значную ролю ў палітыцы, і, напрыклад, для прапаганды ідэі федэрацыі ў міжваеннай Польшчы палітыкі выкарыстоўвалі ягелонскую гістарычную традыцыю [4, s. 34–35].

Важным паказчыкам узаемасувязі гісторыі і палітыкі з'яўляецца тое, што многія польскія палітыкі міжваеннага часу стварылі значную колькасць работ, прысвечаных гісторыі сваёй краіны, у тым ліку, польска-савецкіх адносін. Гэта працы Ю. Пілсудскага, С. Грабскага, У. Грабскага, Р. Дмоўскага, А. Скішыньскага, У. Сікорскага і іншых. Названыя аўтары ставілі перад сабой як галоўную задачу абгрунтаванне, легітымізацыю той палітыкі, якую праводзіў іх палітычны лагер. Польская гістарыяграфія яшчэ напярэдадні адраджэння незалежнасці краіны і адразу пасля таго, як гэта адбылося, выступіла як сродак абгрунтавання знешнепалітычных планаў сваёй дзяржавы, у прыватнасці, на ўсходзе. Яшчэ ў 1919 г. польскі гісторык О. Бальзер пісаў, што абодва палітычныя лагеры для абгрунтавання сваіх праграм (федэрацыі і інкарпарацыі) звярталіся “да гісторыі Ягелонаў і пазнейшых часоў, якія папярэднічалі падзелам Рэчы Паспалітай” [5, s. 11–13].

У польскай гістарычнай навуцы паўстала дыскусія адносна вызначэння галоўных фактараў, якія прывялі да аднаўлення незалежнасці дзяржавы. Тая частка польскіх гісторыкаў, якія былі блізкія да правых партый, перш за ўсё нацыянальнай дэмакратыі, адзначалі вырашальную ролю міжнароднага фактару ў справе аднаўлення незалежнасці Польшчы. Прыхільнікі Ю. Пілсудскага ў польскай гістарычнай навуцы ўсяляк падкрэслівалі значэнне ўласных намаганняў польскага народа ў справе аднаўлення незалежнасці Польшчы. Адлюстроўваючы дадзены пункт гледжання, Ю. Лукасевіч, буйны польскі дыпламат і публіцыст, пісаў, што ні адна дзяржава, з тых, якія ўдзельнічалі ў Першай сусветнай вайне, “не ставіла сваёй мэтай стварэнне незалежнай і тым больш моцнай Польшчы” [6, s. 14]. Такім чынам, Польшча набыццём незалежнасці абавязаная намаганням польскага народа.

Польскімі аўтарамі, блізкімі да правага лагера, перш за ўсё адзначалася роля Першай сусветнай вайны і міжнародных умоў, якія яна стварыла, у справе адраджэння польскай дзяржавы. Р. Дмоўскі пісаў у сувязі з гэтым: “Калі вайна 1914–1918 гадоў была для ўсяго свету катастрофай, з нашага, польскага пункту гледжання, стала яна чымсьці перасягнуўшым межы самых смелых, найменш рэальных мараў” [7, s. 113]. Гісторык і публіцыст У. Студніцкі сцвярджаў, што незалежнасць Польшчы прыйшла як вынік знешніх абставін, з вельмі малым удзелам і

вельмі малымі ахвярамі прадстаўнікоў цяперашняга пакалення [8, с. 6]. Пазіцыю, згодна з якой вырашальную ролю ў аднаўленні польскай незалежнасці адыгралі знешнія фактары, адстойвалі прадстаўнікі аўтарытэтай кракаўскай гістарычнай школы [9, с.196–197].

Ва ўмовах станаўлення польскай дзяржавы асаблівую значнасць набывала пытанне аб яе межах. Польская гістарыяграфія і публіцыстыка адразу ж прыступілі да “абгрунтавання права і неабходнасці” ўсталявання польскага кантролю над украінскімі, беларускімі і літоўскімі землямі. Ужо падчас польска-савецкай вайны 1919–1920 гадоў у Польшчы былі выдадзеныя працы, аўтары якіх спрабавалі з пазіцыі “гістарычных правоў” апраўдаць прэтэнзіі Польшчы на землі на ўсходзе, якія не з’яўляліся этнічна польскімі. У плане абгрунтавання “правоў” Польшчы на ўсходнія “крэсы” яе гістарычная навука звярталася да выкарыстання этнаграфічнага аргументу, у прыватнасці, даказвала этнічную самастойнасць беларусаў у адносінах да рускіх. Так, С. Кутшэба яшчэ ў 1919 г. у адной са сваіх работ раскрытыкаваў “гістарычныя правы” Расіі на Літву і Беларусь. Ён сцвярджаў, што рускія несправядліва лічаць беларусаў часткай свайго этнасу. На ягоную думку, беларусы складаюць “асобнае этнаграфічнае славянскае племя”, беларуская мова з’яўляецца асобнай, яна “напоўненая польскімі словамі і лепш разумеецца палякамі, чым рускімі” [10, с. 187–190].

Яшчэ адзін аргумент, які прыводзілі польскія даследчыкі для абгрунтавання прасоўвання на беларускія, літоўскія і ўкраінскія землі, – тэзіс аб вызваленчай і цывілізатарскай місіі Польшчы. К. Олендзкі, напрыклад, кажа ў сваіх працах аб імкненні Польшчы прынесці на “ўсходнія крэсы” палітычныя і грамадзянскія свабоды, пазбавіць іх насельніцтва ад голаду. Перавага выбару ўсходніх суседзяў на карысць аб’яднання з Польшчай, на яго думку, заключаецца ў тым, што “лепш ісці з асвечаным Захадам, чым варварскім Усходам, які ... з ідэй камунізму ўчыніў сумесь крыві, ганьбы і прыгнёту”. Ён усяляк імкнуўся абгрунтаваць тэзіс аб тым, што насельніцтва гэтых тэрыторый не ў стане стварыць ўрад, “здольны забяспечыць нармальны ўзровень матэрыяльнага жыцця”. На яго думку, любы ўрад, які ўзнікне на гэтай тэрыторыі, будзе мець патрэбу ў падтрымцы суседніх дзяржаў. Ролю такой дзяржавы павінна заняць Польшча [11, с. 10, 8].

У. Студніцкі імкнецца даказаць выгаднасць уключэння ўсходніх “крэсаў” у склад Польскай дзяржавы для мясцовага насельніцтва. На яго

думку, у сілу значэння гэтага краю для Польшчы, яна не будзе шкадаваць сродкаў для інвестыцый у яго развіццё. Калі ж Літва і Беларусь застануцца ў складзе Расіі, яны будуць асуджаныя і далей на запаравленне свайго гаспадарчага развіцця. На ягоную думку, Польшча не можа існаваць у этнічнай мяжы. Інтэрэсы абароны Польшчы патрабуюць, каб лінія яе мяжы на ўсходзе праходзіла па верхнім Дняпры, Бярэзіне, Прыпяці, а на поўначы – па Дзвіне. Толькі ў гэтым выпадку яна зможа спыніць будучы націск з боку Расіі. У. Студніцкі адстойваў канцэпцыю інкарпарацыі і выступаў за непасрэднае ўключэнне гэтых тэрыторый у склад Польшчы і супраць стварэння Вялікага Княства Літоўскага, якое знаходзілася б у федэрацыі з ёй [12, s. 23–27, 5].

У шэрагу гісторыка-публіцыстычных работ выкладаліся канкрэтныя планы дзяржаўна-тэрытарыяльнага будаўніцтва адроджанай Польшчы. Так, С. Казіцкі наступным чынам выкладаў мэты польскай палітыкі на ўсходзе: “1) Утварэнне этнаграфічнай Літвы ў дзяржаўнай уніі з Польшчай. 2) Перадача Польшчы заходняй часткі Белай Русі, пераважна каталіцкай, са значнай доляй польскага насельніцтва ... Такое размежаванне на Украіне, якое дало б Польшчы Заходнюю Валынь і два паветы Падолля (Праскураўскі і Камянецкі)” [13, s. 131].

Такім чынам, гістарычная навука стала важным фактарам у справе фарміравання ідэалогіі розных палітычных сіл Польшчы і тым самым аказвала ўплыў на фарміраванне палітыкі адроджанай польскай дзяржавы, у тым ліку і ва ўсходнім напрамку. Гісторыя стала і інструментам барацьбы паміж рознымі палітычнымі сіламі краіны. Кожная палітычная плынь імкнулася абгрунтаваць сваё бачанне развіцця польскай дзяржаўнасці і аргументы шукала ў польскай гісторыі. Так, для вырашэння пытання станаўлення польскай усходняй мяжы пасля аднаўлення незалежнасці Польшчы яе палітыкі вылучылі дзве канцэпцыі: федэрацыя і інкарпарацыя. І для кожнай з іх імкнуліся знайсці абгрунтаванне ў польскай гісторыі. У залежнасці ад падтрымкі адной з гэтых дзвюх канцэпцый утварылася і два напрамкі ў польскай гістарыяграфіі, кожны з якіх у сувязі са сваімі палітычнымі прыхільнасцямі імкнуўся даказаць перавагі адной з названых канцэпцый. Пры гэтым розныя напрамкі польскай гістарыяграфіі лічылі сябе абавязанымі сваімі навуковымі пошукамі садзейнічаць умацаванню польскай дзяржаўнасці. Са свайго боку дзяржава сваёй гістарычнай палітыкай імкнулася накіраваць даследаванні гісторыкаў на рашэнне гэтай задачы.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Kieniewicz, S. *Historyk a świadomość narodowa*. Warszawa: Czytelnik, 1982.
2. Zakrzewski, S. *Historiografia polska wobec wskrzeszenia państwa*. Lwów: Druk. zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1924.
3. Bocheński, A. *Rozmyślenia o polityce polskiej*. Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1987.
4. Bocheński, A. *Historia i polityka*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1989.
5. Balzer, O. *Tradycja dziejowa unii polsko-litewskiej*. Warszawa: Nakładem księgarni Gubrunowicza i syna, 1919.
6. Łukasiewicz, J. *Polska jest mocarstwem*. Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1938.
7. Dmowski, R. *Polityka Polska i odbudowanie Państwa*. Wydanie drugie. Warszawa: Nakładem księgarni Perzyński, Niklewicz i s-ka, 1926.
8. Studnicki, W. *Z przeżyc i walk*. Warszawa: Drukarnia Wł. Łazarskiego, 1928.
9. Сінкевіч, Е.Г. Місце краковської історичної школи в польській історіографії // Український історичний журнал. 2008. № 1. С. 194–201.
10. Kutrzeba, S. *Kongres, traktat i Polska*. Warszawa:, 1919.
11. Olędzki, K. *Kresy wschodnie a Polska*. Warszawa: Druk. Z. Świętónskiego, 1919.
12. Studnicki, W. *Połnocno-wschodnie ziemie dawnej Rzeczypospolitej Polski*. Warszawa: Druk Synów St. Niemiry, 1919.
13. Kozicki, S. *Sprawa granic Polski na konferencji pokojowej w Paryżu*. Warszawa: Przyński, Niklewicz i Spółka, 1921.

УДК [94(476) + 327(438:47+57)(091)]”1920/1921”

ДА ПЫТАННЯ АБ УДЗЕЛЕ БЕЛАРУСКІХ ПРАДСТАЎНІКОЎ У ПРАЦЫ РЫЖСКОЙ МІРНАЙ КАНФЕРЭНЦЫ (ВЕРАСЕНЬ 1920 г. – САКАВІК 1921 г.)

В.М. Бароўская

*Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, вул. Акадэмічная, 1,
220072, г. Мінск, Беларусь, borovskaya-olga@mail.ru*

Падчас мірнай канферэнцыі былі прадстаўлены розныя варыянты вырашэння будучыні тэрыторыі Беларусі, але выбар на карысць той або іншай альтэрнатывы, на жаль, ажыццяўляўся без удзелу беларускага боку, беларускія прадстаўнікі выступалі ў якасці назіральнікаў у складзе польскай ці савецкай дэлегацый. Прысутнасць беларускіх прадстаўнікоў падчас прац мірнай канферэнцыі не паўплывала на рашэнні, прымаемыя членамі і

старшынямі польскай і савецкай дэлегацый. Магчымасць выкарыстання мандата Ваенна-рэвалюцыйнага камітэту БССР ад 16 верасня 1920 г. ставілася ў прамую залежнасць ад ваенна-аператыўнага становішча, без пагаршэння якога савецкае кіраўніцтва разглядала ўдзел прадстаўнікоў з тэрыторыі Беларусі непажаданым фактам.

Ключавыя словы: мандат; мірная канферэнцыя; ваенна-рэвалюцыйны камітэт; Рыжскі мір; Беларусь.

К ВОПРОСУ ОБ УЧАСТИИ БЕЛОРУССКИХ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ В РАБОТЕ РИЖСКОЙ МИРНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ (СЕНТЯБРЬ 1920 г. – МАРТ 1921 г.)

О.Н.Боровская

*Институт истории Национальной академии наук Беларуси, ул. Академическая, 1,
220072, г. Минск, Беларусь, borovskaya-olga@mail.ru*

Во время мирной конференции были представлены различные варианты решения будущего территории Беларуси, но выбор в пользу той или иной альтернативы, к сожалению, осуществлялся без участия белорусской стороны, белорусские представители выступали в качестве наблюдателей в составе польской или советской делегаций. Присутствие белорусских представителей во время работы мирной конференции не повлияло на решение членов и председателей советской и польской делегаций. Возможность использования мандата Военно-революционного комитета БССР от 16 сентября 1920 г. ставилось в прямую зависимость от военно-оперативного положения, без ухудшения которого советское руководство рассматривало участие представителей с территории Беларуси как нежелательный факт.

Ключевые слова: мандат; мирная конференция; военно-революционный комитет; Рижский мир; Беларусь.

THE QUESTION OF THE PARTICIPATION OF BELARUSIAN REPRESENTATIVES IN THE WORK OF THE RIGA PEACE CONFERENCE (SEPTEMBER 1920 – MARCH 1921)

O. Borovskaya

*The Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus,
Academichnaya str., 1, 220072, Minsk, Belarus, borovskaya-olga@mail.ru*

During the peace conference, various options for solving the future of the territory of Belarus were presented, but the choice in favor of one or another

alternative, unfortunately, was made without the participation of the interested party, the Belarusian representatives acted as observers in the Polish or Soviet delegations. The presence of Belarusian representatives during the work of the peace conference did not affect the decisions of the members and chairmen of the Soviet and Polish delegations. The possibility of using the mandate of the Military Revolutionary Committee of the BSSR of September 16, 1920, was directly dependent on the military-operational situation, without deterioration of which the Soviet leadership considered the participation of representatives from the territory of Belarus as an undesirable fact.

Keywords: *mandate; peace conference; the Committee military revolutionary; Treaty of Riga; Belarus.*

Заклучным зв'язом польска-савецкіх перагавораў 1918–1921 гг. стала мірная канферэнцыя ў Рызе. Першы этап рыжскіх польска-савецкіх перагавораў стаў лёсавызначальным для беларускіх зямель. Падчас мірнай канферэнцыі былі прадстаўлены розныя варыянты вырашэння будучыні тэрыторыі Беларусі, але выбар на карысць той або іншай альтэрнатывы, на жаль, ажыццяўляўся без удзелу зацікаўленага боку, беларускія прадстаўнікі выступалі ў якасці назіральнікаў у складзе польскай ці савецкай дэлегацый. Беларускае пытанне, у адрозненне ад іншых спрэчных момантаў рыжскіх польска-савецкіх перагавораў, не было дакладна вызначана напярэдадні кіраўніцтвам абодвух бакоў, прапанаваныя старшыням дэлегацый інструкцыі проста абыходзілі яго ўвагай. Па трапнай заўвазе А. Р. Чарвякова ў яго лісце да Цэнтральнага Бюро КП(б)Б, кіраўнікі дэлегацый фактычна мелі *carte blanche* ў вырашэнні будучыні тэрыторыі Беларусі, мелі магчымасць паступіцца гэтымі землямі дзеля атрымання той або іншай саступкі пры спрэчных момантах [5, с. 197–203]. Пастаянныя змены ў ваенна-аператыўным становішчы на фронце (прасоўванне польскіх войскаў углыб беларускіх зямель, намаганні Ю. Пілсудскага па рэалізацыі федэралістычнай праграмы шляхам супрацоўніцтва з дзеячамі Найвышэйшай Рады БНР, актывізацыя ваенных дзеянняў П. М. Урангелем) прымушалі кіраўніцтва Савецкай Расіі мець у запасе некалькі шляхоў магчымага вырашэння беларускага пытання. Тым больш неабходна было каардынаваць свае дзеянні з польскім бокам па беларускім пытанні, улічваць і прымаць контрмеры для супрацьдзеяння акцыям дзеячаў БНР. Гэтым тлумачыцца тая непаслядоўнасць у дзеяннях Народнага камісара замежных спраў РСФСР Г. В. Чычэрына.

Першапачаткова кіраўніцтва РСФСР лічыла падключэнне беларусаў да мірных перагавораў немэтазгодным, але актывізацыя з боку асобных дзеячоў БНР з мэтай атрымаць дазвол на ўдзел у польска-савецкіх перагаворах прымусіла савецкае кіраўніцтва прымаць адпаведныя меры. 7 верасня 1920 г. Радай Народных Міністраў БНР былі накіраваны ноты пратэсту на адрас урадаў Польшчы і РСФСР з патрабаваннямі дапусціць да ўдзелу дэлегацыю на чале з В. Ластоўскім на мірную канферэнцыю ў якасці законнага прадстаўніка беларускага народа. У ночце выказвалася абвінавачванне Польшчы і РСФСР ў незаконнасці іх патрабаванняў на беларускія землі. Што датычыцца прэтэнзій Савецкай Беларусі, то яе кіраўніцтва ў ночце характарызавалася як “не выбарнае”, уяўляла з сябе “дыктатарскі орган партыйнай меншасці” [7, арк. 73 – 74]. У той жа час (7 верасня) быў накіраваны зварот да Парыжскай мірнай канферэнцыі, у якім выказваўся папрок у адрас РСФСР у невыкананні на практыцы прынцыпу самавызначэння нацый, якая “не мае права выступаць у якасці гаспадара беларускіх зямель” [7, арк. 105]. Копія адзначанай ноты была накіравана на адрас кіраўніка расійска-ўкраінскай дэлегацыі адразу пасля яго прыезду ў Рыгу. Як контрмера на ноту БНР ад 7 верасня 1920 г., 10 верасня Ваенна-рэвалюцыйны камітэт (ВРК) БССР перадае РСФСР “самы шырокі мандат на вядзення мірных перагавораў з Польшчай, галоўным чынам, па вызначэнні меж Беларусі” [8, арк. 3]. Удзелу дэлегацыі ад БССР у якасці самастойнай адзінкі не прадугледжвалася. Так, Г. В. Чычэрын 12 верасня 1920 г. паведамляў А. А. Іофэ: “У Мінску адчыняецца з’езд Саветаў і магчыма будзе паднята пытанне аб адпраўцы сваіх дэлегатаў у Рыгу. Я тэлеграваў, што спачатку беларускі савецкі ўрад павінен аформіцца і толькі тады можна будзе распрацоўваць пытанне аб яго міжнародных зносінах” [10, с. 43].

Але праз некалькі дзён, 14 верасня 1920 г., А. А. Іофэ ў лісце да Г. В. Чычэрына запытаў пазіцыю савецкага кіраўніцтва адносна прадстаўніцтва Беларусі на мірнай канферэнцыі. У выніку было вырашана накіраваць у Рыгу А. Р. Чарвякова разам з сакратаром І. Г. Клішэўскім. Па яго сцвярджэннях, прысутнасць прадстаўніка БССР на мірнай канферэнцыі ў Рызе была выклікана “актыўнымі дзеяннямі дзеячоў Найвышэйшай Рады БНР, якія распачалі перагаворы з польскім бокам адносна іх удзелу на канферэнцыі” [9, арк. 178]. 19 верасня 1920 г. А. А. Іофэ ў тэлегране да Г. В. Чычэрына зазначаў,

што “не трэба весці ніякіх спраў ні з Ластоўскім, ні з яго агентамі, бо яны падкуплены палякамі” [2]. Немалаважнае значэнне меў факт прасоўвання польскіх войскаў углыб беларускіх зямель: 21 жніўня 1920 г. быў заняты Брэст-Літоўск, у пачатку кастрычніка 1920 г. лінія фронту на Беларусі праходзіла на ўсход ад Ліды, Баранавіч, Пінска; З кастрычніка 1920 г. кіраўніцтва Заходняга фронту загадала савецкім войскам адысці на лінію воз. Нарач – Смаргонь – Старобін – Маладзечна – Краснае – Заслаўе – Самахвалавічы – Старобін – р. Случ. На думку Польскага Бюро пры ЦК РКП (б), будучыя польскія ўмовы перамір’я будуць патрабаваць “стварыць новыя незалежныя дзяржавы на тэрыторыі Украіны, Беларусі і Літвы. Беларусь сама павінна заявіць, ці жадае яна далучыць сваю краіну альбо яе частку да Літвы, Польшчы, ці Расіі, або стварыць незалежны дзяржаўны арганізм” [11, с. 46]. Дакладнай інфармацыі пра стратэгічныя планы Польшчы на плануемых мірных перагаворах у савецкага кіраўніцтва не было. Да гэтага дадаваліся чуткі пра намеры Ю. Пілсудскага пасля захопу Мінска ўсталяваць “беларускі ўрад”, выбраны з прадстаўнікоў Найвышэйшай Рады БНР, які б знаходзіўся ў федэратыўнай сувязі з Польшчай. Прымаліся меры і па аб’яднанні вакол агульнага цэнтра прадстаўнікоў Найвышэйшай і Народнай Рады: у ліпені – жніўні 1920 г. адбылася сустрэча В. Ластоўскага з Л. Васілеўскім для рэалізацыі гэтай задачы, аднак яна скончылася безвынікова. Нестабільнасць палітычнай сітуацыі вымушала кіраўніцтва Савецкай Расіі ўлічваць кан’юнктурныя змены.

На пасяджэнні ВРК БССР 16 верасня 1920 г. А. Р. Чарвякову быў выдадзены мандат на вядзенне перагавораў у Рызе, які аб’яўляў яго “адзіным беларускім прадстаўніком. З паўнамоцтвамі заключаць з польскай мірнай дэлегацыяй любыя дагаворы, якія датычыліся перамір’я, міру, абмену ваеннапалоннымі, усталявання меж і гандлёвых зносін паміж БССР і Польшчай” [3]. На жаль, у Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь тэкст адзначанага мандата апушчаны, у пратаколе пасяджэння ВРК БССР занатаваны толькі выраз “дэлегіраваць А. Р. Чарвякова і даць яму паўнамоцтвы”, без далейшай канкрэтызацыі. Тэкст у поўным аб’ёме прыводзіцца ў справаздачы А. А. Іофэ ў НКЗС РСФСР ад 23 верасня 1920 г., якая захоўваецца ў Архіве знешняй палітыкі РФ. Магчыма па гэтай прычыне згадак пра існаванне дадзенага мандата ВРК БССР у айчыннай гістарыяграфіі не сустракаецца.

Практычнае выкарыстанне адзначанага мандата ставілася ў прамую залежнасць ад агульнага ваенна-аператыўнага становішча. “Са зменамі на фронце можа змяніцца і сітуацыя ў беларускім пытанні, яно стане ў поўным аб’ёме”, – зазначаў А.Р. Чарвякоў у лісце да ЦБ КП(б)Б ад 4 кастрычніка 1920 г. [5, с. 200]. У размове па прамым провадзе Г. В. Чычэрын раіў А. А. Іофэ не выкарыстоўваць мандат ад 16 верасня да больш зручнага моманту, а прадставіць польскай дэлегацыі “паперу, якая ўпаўнаважвае нас вызначаць граніцу Беларусі” [10, с. 58].

А. Р. Чарвякоў і І. Г. Клішэўскі выехалі 18 верасня ў Рыгу, дзе 21 верасня адбылося ўрачыстае адкрыццё мірнай канферэнцыі. Фактычна ВРК БССР выдаў два мандаты на вядзенне перагавораў, што давала магчымасць разглядаць беларускае пытанне з розных бакоў, усе залежала непасрэдна ад пазіцыі польскай дэлегацыі. Аднак яна выступіла супраць падключэння прадстаўнікоў Савецкай Беларусі да мірных перагавораў, не прызнала легітымнасці беларускай савецкай дзяржаўнасці, разам з ёй і мандат ВРК БССР ад 16 верасня 1920 г. Польскі бок згадзіўся на патрабаванні РСФСР на самастойны ўдзел УССР у перагаворах, але выступіў рашуча супраць такога ж удзелу БССР, адмаўляючы ёй у статусе незалежнай і суверэннай дзяржавы. Спасылаючыся на тое, што Беларусь не мае дакладна вызначанай усходняй мяжы, паўнацэнных прадстаўнічых органаў, сфарміраваных на аснове свабодных выбараў, і прадстаўніцтва на міжнароднай арэне.

Зыходзячы з агульнай пазіцыі польскай дэлегацыі, яшчэ 23 верасня 1920 г. А. А. Іофэ звярнуўся да Г. В. Чычэрына з просьбай даць інструкцыю адносна мэтазгоднасці знаходжання ў Рызе беларускай і галіцыйскай дэлегацыі. Ён лічыў, што кіраўнікі БССР павінны застацца на канферэнцыі ў якасці кансультантаў ці экспертаў да больш спрыяльнага моманту, калі яны змогуць выступіць у якасці афіцыйных асоб. У сваю чаргу, Г.В. Чычэрын параіў А. А. Іофэ рабіць акцэнт на мандат, выданы беларусамі дэлегацыі РСФСР, і ў далейшым тэму прысутнасці беларусаў у Рызе не закранаць. Але А. Р. Чарвякоў працягваў заставацца ў Рызе, “інкогніта”, працягваючы “чакаць агульнай змены становішча на фронце, прымаючы ўдзел у пасяджэннях канферэнцыі, аднак не выконваючы ніякай ролі “ні паўнамоцнага прадстаўніка, ні кансультанта” [5, с. 201]. 28 верасня 1920 г. А. Р. Чарвякоў паведаміў з Рыгі, што ён не мае магчымасці зрабіць што-небудзь адносна ўжо вырашанага падзелу Беларусі і застаецца ў

латвійскай сталіцы толькі з-за партыйнай дысцыпліны. А. Р. Чарвякоў спрабаваў паўплываць на ход перагавораў шляхам ціску на А. А. Іофэ. Аднак кіраўнік расійскай дэлегацыі запэўніў кіраўніка БССР, што пытанне пра ўдзел беларусаў у працы канферэнцыі можна будзе паставіць пасля ліквідацыі войскаў П. М. Урангеля, калі савецкая ўлада ўзмацніцца.

У якасці процідзеяння прадстаўнікам БССР выступала дэлегацыя, складзеная Радай Народных Міністраў БНР 28 верасня 1920 г., на чале з В. Ластоўскім, яе членамі з’яўляліся А. Цвікевіч, А. Аўсянік, А. Галавінскі, У. Пігулеўскі, П. Крычэўскі. Рашэннем Рады Міністраў БНР 1 кастрычніка 1920 г. была прынята тактыка дзеянняў шляхам накіравання дэкларацыі на адрас польска-расійска-ўкраінскай канферэнцыі ў Рызе з патрабаваннем прызнаць незалежнасць БНР і дапусціць дэлегацыю да ўдзелу ў перагаворах. Адзначаная дэкларацыя была падрыхтавана яшчэ 2 кастрычніка 1920 г., але яе накіраванне на адрас польскай і расійска-ўкраінскай мірных дэлегацый адбылося толькі 5 кастрычніка. Пра адтэрміноўку накіравання дэкларацыі БНР настойліва прасіў Л. Васілеўскі падчас прыватнай сустрэчы з В. Ластоўскім [1, с. 881–882]. Дэкларацыя аспрэчвала правы Польшчы і Савецкай Расіі вызначаць будучыню беларускіх зямель, прыводзячы як аргумент факт абвяшчэння самастойнай беларускай рэспублікі ў сакавіку 1918 г. Своеасабліваю характарыстыку дзеянням дэлегацыі Рады Народных Міністраў БНР даў В. Ластоўскі ў 1930 г. ва ўласнаручных паказаннях у НКУС БССР: “Справа прасоўвалася вельмі марудна, складвалася ўражанне, што нікому не было ніякай справы да працы канферэнцыі” [6, с. 211].

Прадстаўнік Міністэрства замежных спраў БНР Я. Чарапук атрымаў дазвол ад польскай дэлегацыі прымаць удзел у пленарным пасяджэнні мірнай канферэнцыі, праўда ў якасці прыватнай асобы. Наступным крокам дзеячаў БНР сталі захады па арганізацыі сустрэчы з Л. Васілеўскім, В. Камянецкім для правядзення перагавораў. Адзначаныя сустрэчы адбыліся з 1 па 6 кастрычніка 1920 г. Дэлегацыя БНР па-ранейшаму адстойвала ідэю незалежнасці і непадзельнасці беларускіх зямель, у этнаграфічных межах. Польскія прадстаўнікі, заслухаўшы беларускі бок, настойліва раілі “аб’яднаць усе беларускія сілы каля аднаго цэнтра, толькі ў гэтым выпадку беларускае пытанне можа быць вырашана станоўча”. Планавалася стварэнне беларускага

ўрада ў Мінску, які знаходзіўся б у саюзных адносінах з польскай дзяржавай, стварэнне беларускіх вайсковых фарміраванняў [1, с. 901]. Супрацоўніцтва абодвух лагераў палітычных сіл БНР (Народнай і Найвышэйшай Рад) адбылося шляхам перадачы К. Цярэшчанкам мандата на ўдзел у мірных перагаворах у Рызе дэлегацыі на чале з В. Ластоўскім.

У сітуацыі, калі падзел тэрыторыі Беларусі быў ужо прадвызначаным фактам, дзве беларускія дэлегацыі распачалі перагаворы. У канцы кастрычніка 1920 г., ужо пасля падпісання прэлімінарнага мірнага дагавора, А. Галавінскі і А. Аўсянік звярнуліся да А.Р. Чарвякова з прапановай “аб’яднаць намаганні па адстойванні інтарэсаў беларускіх зямель на мірнай канферэнцыі” і “абмеркаваць магчымасць далейшага супрацоўніцтва паміж рознымі беларускімі групамі” [4]. Таксама падчас гэтай сустрэчы прадстаўнікі БНР выказалі намер пачаць прамыя перагаворы непасрэдна з РСФСР, прасілі пасрэдніцтва ў кіраўніка Савецкай Беларусі, выказалі жаданне разгарнуць шырокую працу на тэрыторыі рэспублікі. Аднак гэтыя прапановы былі адхілены праз сакратара расійска-ўкраінскай дэлегацыі І. Л. Лорэнца, змест сустрэчы быў паведамлены ў Народны камісарыят замежных спраў РСФСР, які раіў адхіліць прапановы прадстаўнікоў БНР, якіх ён кваліфікаваў як “людзей, падкупленых польскімі ўладамі” [4]. Падчас тэлефоннай размовы В.Г. Кнорына з Г. В. Чычэрыным у лістападзе 1920 г. факт супрацоўніцтва кіраўніцтва ВРК БССР з урадам В.Ю. Ластоўскага з намерам стварыць кааліцыйны ўрад быў расцэнены як небяспечны для існавання дыктатуры пралетарыяту.

Шанец беларускіх прадстаўнікоў пэўным чынам паўплываць на агульны змест польска-савецкіх перагавораў, нават шляхам аб’яднання дзеянняў, быў упушчаны. Прысутнасць прадстаўнікоў ад БССР, якая разглядалася ў пачатку лістапада 1920 г., кіраўніцтва Савецкай Расіі ўжо падчас другога этапу рыжскіх польска-савецкіх перагавораў палічыла немэтазгодным. Фактычна рашэнне адносна беларускага пытання было прынята, яно амаль не змянілася да сакавіка 1921 г. 12 снежня 1920 г. Г. В. Чычэрын у лісце да А. А. Іофэ звяртаў увагу на неаформленасць урада БССР. Кіраўнік расійска-ўкраінскай дэлегацыі таксама не выказваў энтузіязму адносна ўдзелу беларускага прадстаўніка ў мірнай канферэнцыі. А. А. Іофэ разглядаў верагоднасць беларускага прадстаўніцтва толькі ў выпадку павелічэння тэрыторыі

беларускай рэспублікі за кошт Віцебскай і Гомельскай губерняў, далучаных да РСФСР у студзені 1919 г.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі: у 2 кн.: Кн. 1.: 1917–1925 гг. Вільня–Нью-Ёрк–Менск–Прага, 1998. Ч. 1: 1917–1920.
2. Архіў знешняй палітыкі Расійскай Федэрацыі (АЗП РФ). Ф. 04. Воп. 32. Спр. 40. Л. 34.
3. АЗП РФ. Ф. 04. Воп. 32. Спр. 40. Л. 43.
4. АЗП РФ. Ф. 04. Воп. 32. Спр. 41. Л. 78–80.
5. Знешняя палітыка Беларусі: зборнік дакументаў і матэрыялаў. Т. 1: 1917–1922 гг. Мінск: БелНДІДАС, 1997.
6. Міхнюк, У. М. Справа Вацлава Ластоўскага // Маладосць. 1993. № 8. С. 203–242.
7. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). Ф. 325. Воп. 1. Спр. 98.
8. НАРБ. Ф. 6. Воп. 1. Спр. 1.
9. НАРБ. Ф. 60п. Воп. 3. Спр. 452.
10. Польско-советская война 1919–1920 (ранее не опубликованные документы и материалы). М.: ИСБ РАН, 1994. Ч. 2.
11. Pruszyński, M. Rozmowa historyczna ze St. Grabskim // Zeszyty historyczne. Paryż: Instytut Literacki, 1976. № 36. S. 41–59.

РЫЖСКИ МІРНЫ ДАГАВОР 1921 г. І ЕЎРАПЕЙСКАЯ ДЫПЛАМАТЫЯ Ё 1918 – 1921 гг.

УДК 93/94

ПАЛЕСКІ ПАХОД 1920 г. ГЕНЕРАЛА С.Н. БУЛАК- БАЛАХОВІЧА Ё АЦЭНКАХ ДЗЕЯЧАЎ НАЙВЫШЭЙШАЙ І НАРОДНАЙ РАДЫ БНР

Я.А. Бодрыкаў

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь,
yaugen.bodrykau@yandex.by*

Палескі паход 1920 г. генерала С.Н. Булак-Балаховіча стаў заўважнай падзеяй у грамадска-палітычным жыцці многіх дзеячаў беларускага нацыянальнага руху. Большасць прадстаўнікоў беларускіх нацыянальных арганізацый і партый сустрэлі весткі аб пачатку кампаніі С.Н. Булак-Балаховіча стрымана-нейтральна або адмоўна, а ў пазнейшы час пераважалі ўжо цалкам негатыўны ацэнкі гэтай падзеі. Такая рэакцыя была выклікана як дзеяннямі самога С.Н. Булак-Балаховіча, так і недаверам да знешніх сіл, на якія абапіраўся генерал.

Ключавыя словы: *Палескі паход 1920 г.; Беларуская Народная Рэспубліка; Найвышэйшая Рада; Народная Рада.*

ПОЛЕССКИЙ ПОХОД 1920 г. ГЕНЕРАЛА С.Н. БУЛАК- БАЛАХОВИЧА В ОЦЕНКАХ ДЕЯТЕЛЕЙ НАИВЫСШЕЙ И НАРОДНОЙ РАДЫ БНР

Е.А. Бодриков

*Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск,
Беларусь, yaugen.bodrykau@yandex.by*

Полесский поход 1920 г. генерала С.Н. Булак-Балаховича стал заметным событием в общественно-политической жизни многих деятелей белорусского национального движения. Большинство представителей белорусских национальных организаций и партий встретили известия о начале кампании С.Н. Булак-Балаховича сдержанно-нейтрально или отрицательно, а позже преобладали уже полностью негативные оценки этого события. Такая реакция была вызвана действиями С.Н. Булак-Балаховича и недоверием к внешним силам, на которые опирался генерал.

Ключевые слова: Полесский поход 1920 г.; Белорусская Народная Республика; Наивысшая Рада; Народная Рада.

THE PALIESSIE CAMPAIGN OF 1920 OF GENERAL S. N. BULAK-BALAKHOVICH IN THE ASSESSMENTS OF THE MEMBERS OF THE HIGHEST AND PEOPLE'S RADA OF THE BPR

Y. Bodrykau

*Belarusian State University, Niezaliežnasci Ave., 4, 220030, Minsk, Belarus,
yaugen.bodrykau@yandex.by*

Paliessie campaign of 1920 of General S.N. Bulak-Balakhovich became a notable event in the social and political life of many figures of the Belarusian national movement. The majority of representatives of Belarusian national organizations and parties met the news about the beginning of the campaign of S.N. Bulak-Balakhovich restrained neutral or negatively, and later completely negative assessments of this event prevailed. This reaction was caused by the actions of S.N. Bulak-Balakhovich, and distrust of the external forces on which the general relied.

Keywords: *Paliessie campaign of 1920; Belarusian People's Republic (BPR); Highest Rada; People's Rada.*

Адным з найважнейшых наступстваў Першай сусветнай вайны стала стварэнне шматлікіх нацыянальных дзяржаў і дзяржаўных утварэнняў у Еўропе. Ужо ў канцы 1917 – пачатку 1918 гг. пачаўся працэс распаду расійскай дзяржавы, які суправаджаўся нямецкай акупацыяй значнай часткі заходніх губерняў былой Расійскай імперыі. У гэтых умовах 9 сакавіка 1918 г. Выканаўчым камітэтам Рады Усебеларускага з'езда, які аб'ядноўваў значную частку беларускіх грамадска-палітычных дзеячаў, было абвешчана аб стварэнні Беларускай Народнай Рэспублікі (далей – БНР), 25 сакавіка 1918 г. была абвешчана незалежнасць БНР. Аднак, германскія акупацыйныя ўлады, кіраўніцтва краін Антанты і кіраўніцтва Савецкай Расіі юрыдычна не прызналі існаванне новай дзяржавы ва Усходняй Еўропе.

Ва ўмовах нямецкай акупацыі 1918 г. кіраўніцтва БНР не здолела дасягнуць рэальнай незалежнасці і самастойнасці рэспублікі. У 1919 г. беларускія землі сталі арэнай баявых дзеянняў паміж польскімі і савецкімі войскамі, што таксама не спрыяла ажыццяўленню праекта пабудовы незалежнай беларускай дзяржавы. Акрамя таго, у другой

палове 1919 г. у Радзе БНР узмацніліся спрэчкі паміж прыхільнікамі і праціўнікамі збліжэння БНР з Польскай Рэспублікай, што ў выніку прывяло да сапраўднага расколу Рады на Найвышэйшую Раду БНР і Народную Раду БНР. Адпаведна, было створана і два асобных урады: кабінет міністраў на чале з А.І. Луцкевічам (Найвышэйшая Рада БНР) імкнуўся вырашыць лёс Беларусі дыпламатычным шляхам, у тым ліку праз шчыльныя дамоўленасці з Польскай Рэспублікай; у той час як урад В.Ю. Ластоўскага (Народная Рада БНР) меў яскрава антыпольскі і пралітоўскі характар. Такая пазіцыя з боку Народнай Рады БНР прывяла да рэпрэсій у адносінах да некаторых яе членаў з боку польскіх уладаў, у той час як Найвышэйшая Рада БНР атрымлівала грашовыя субсідыі ад урада Польскай Рэспублікі [10, с. 161–166].

Значныя карэкціроўкі ў планы ўсіх зацікаўленых у беларускім пытанні бакоў унеслі баявыя дзеянні 1920 г. на савецка-польскім фронце. У гэты ж час, летам 1920 г., удзел у баявых дзеяннях на польскім баку прыняў атрад генерала С.Н. Булак-Балаховіча, які пры пасрэдніцтве дыпламатаў БНР быў пераведзены з Эстоніі. Пасля абароны Варшавы і паспяховага контрнаступлення польскіх войскаў у жніўні – верасні 1920 г. кіраўнік Польскай Рэспублікі Ю. Пілсудскі вырашыў рэалізаваць свае праекты па далучэнні да Польшчы беларускіх і літоўскіх земляў. У гэтых планах генералу С.Н. Булак-Балаховічу выпала роля кіраўніка «беларускай» арміі, якая павінна была самастойна (пры негалоснай матэрыяльна-тэхнічнай дапамозе польскага боку) захапіць тэрыторыю Беларусі ці частку беларускіх земляў [3, с. 151–152]. Менавіта Палескі паход 1920 г. генерала С.Н. Булак-Балаховіча стаў няўдалай спробай рэалізацыі гэтых планаў.

Асноўнымі аспектамі даследавання Палескага паходу 1920 г. у гістарыяграфіі з’яўляюцца баявыя дзеянні лістапада – снежня 1920 г., уплыў паходу на беларуска-польскія і польска-савецкія адносіны. Сярод айчынных даследчыкаў, якія займаліся дадзенай праблематыкай, варта вылучыць А.П. Грыцкевіча [2] і А.М. Чарнякевіча [7–10]. Сярод замежных гісторыкаў трэба адзначыць польскую даследчыцу Д. Міхалюк [6] і польскага даследчыка беларускага паходжання А. Латышонка [3].

Варта адзначыць, што яшчэ за некалькі месяцаў да ўзброенага выступлення вакол С.Н. Булак-Балаховіча пачалі гуртавацца розныя антыбальшавіцкія сілы. У жніўні 1920 г. генерал заключыў дамову з

вядомым расійскім палітыкам Б.В. Савінкавым і яго Расійскім палітычным камітэтам (далей – РПК), згодна з якой вайсковая група С.Н. Булак-Балаховіча павінна была стаць фактычна ўзброенымі сіламі РПК. У гэты ж час атрад і сама асоба генерала С.Н. Булак-Балаховіча, які ўжо называў сябе беларусам, прыцягвалі ўвагу некаторых дзеячаў беларускага нацыянальнага руху прапольскай арыентацыі. У верасні – кастрычніку 1920 г. з беларускіх дзеячаў, якія імкнуліся да супрацоўніцтва з генералам С.Н. Булак-Балаховічам, быў створаны Беларускі Палітычны Камітэт (далей – БПК) пад фактычным кіраўніцтвам вядомага беларускага паланафіла П.П. Аляксюка. Падчас Палескага паходу РПК і БПК актыўна змагаліся за ўплыў на С.Н. Булак-Балаховіча і падначаленае яму войска. Удзельнік Палескага паходу 1920 г. польскі афіцэр С. Ліс-Блонскі ўвогуле адзначаў, што «за генералам ішла ўся інтэлігенцыя і найлепшая частка беларускага грамадства» [1, с. 296], аднак гэта з’яўляецца відавочным і неаб’ектыўным перабольшваннем.

Згодна з планами, распрацаванымі сумесна з польскім камандаваннем, войскі С.Н. Булак-Балаховіча павінны былі захапіць усю тэрыторыю Беларусі, якая знаходзілася пад кантролем бальшавікоў. Падчас сваёй аперацыі генерал марна разлічваў, што значная частка Чырвонай арміі з беларускіх земляў будзе адпраўлена на барацьбу з «белымі» ў Крым або на задушэнне антыбальшавіцкіх паўстанняў ў межах Савецкай Расіі. Вайсковы паход «балахоўцаў» (так называлі вайскоўцаў, якія служылі ў арміі С.Н. Булак-Балаховіча) пачаўся 6 лістапада 1920 г. Падчас наступу ў бальшавікоў былі адбітыя Петрыкаў, Калінкавічы і Мазыр, у якім з дзеячаў БПК быў створаны новы ўрад БНР на чале з В. Адамовічам-старэйшым [6, с. 431]. У той жа час генерал С.Н. Булак-Балаховіч заявіў, што не прызнае ўрадаў А.І. Луцкевіча ў Варшаве і В.Ю. Ластоўскага ў Коўне. Мазырскі ўрад В. Адамовіча заклікаў да барацьбы за незалежнасць Беларусі ў шчыльнай сувязі з Польшчай, а С.Н. Булак-Балаховіч пашырыў беларускую платформу ў сваім дзяржаўным утварэнні, абвясціўшы загад аб фарміраванні беларускай арміі на занятых ім тэрыторыях [10, с. 197–198]. Аднак усе гэтыя захады не здолелі ўратаваць паход «балахоўцаў» ад правалу. Ужо з другой паловы лістапада 1920 г. Чырвоная армія адбівала страчаныя тэрыторыі, а рэшткі войска С.Н. Булак-Балаховіча і мазырскі ўрад вымушаны былі сысці за

дэмаркацыйную мяжу на тэрыторыю Польскай Рэспублікі. Галоўнымі прычынамі паражэння «балахоўцаў» з'яўляліся не толькі адсутнасць палітычнай падтрымкі з боку іншых беларускіх палітычных цэнтраў, недастатковая падтрымка польскімі ўладамі і мясцовым насельніцтвам, але і велізарная няроўнасць сіл і рэсурсаў арміі С.Н. Булак-Балаховіча ў параўнанні з Чырвонай арміяй [2, с. 510].

Нягледзячы на правал паходу Палескага паходу С.Н. Булак-Балаховіча, дадзеная падзея стварыла важны прэцэдэнт для тагачаснай беларускай палітыкі. Як адзначыў гісторык А.М. Чарнякевіч, «у чарговы раз прывід [беларускага] “П’емонту” паўстаў восенню 1920 году», што было звязана, у тым ліку з Палескім паходам [7, с. 29]. Менавіта ў лістападзе 1920 г., хоць на кароткі час, але з’явілася рэальна падпарадкаваная структурам БНР тэрыторыя з насельніцтвам. Пры поспеху авантуры С.Н. Булак-Балаховіча гэтыя землі ў перспектыве маглі б стаць плацдармам для пашырэння ўплыву мазырскага ўрада БНР на іншыя беларускія тэрыторыі. Аднак дзяржаўнае ўтварэнне генерала С.Н. Булак-Балаховіча не стала «беларускім П’емонтам» не толькі па прычыне паражэння паходу «балахоўцаў», але і з-за таго, што не была прызнаным іншымі беларускімі палітычнымі цэнтрамі ў Літве і Польшчы.

Большасць беларускіх арганізацый успрыняла Палескі паход і стварэнне мазырскага ўрада БНР стрымана і нават ваража. Адноўленая ў Вільні газета «Наша Ніва», адным з аўтараў якой у той час быў А.І. Луцкевіч (пад псеўданімам «Ів. Мялешка»), першапачаткова публікавала навіны з Палескага паходу даволі нейтральна, пераважна абмяжоўваючыся сціслымі паведамленнямі пра баявыя дзеянні. Аднак, ужо неўзабаве пазіцыя газеты змянілася, на старонках «Нашай Нівы» пачалася крытыка як «балахоўцаў» увогуле, так і генерала С.Н. Булак-Балаховіча ў прыватнасці. Апошняга крытыкавалі, у тым ліку, за ўжыванне такіх эпітэтаў як «Бацька» і «Вялікі Правадыр». Менавіта са старонак «Нашай Нівы» прагучалі абвінавачанні ў пагромах і рабаваннях насельніцтва «балахоўцамі» падчас Палескага паходу, ставіўся пад сумнеў беларускі характар войска, якое павінна вызваляць Беларусь [9, с. 185–186].

Згодна з успамінамі члена Найвышэйшай Рады БНР К. Цярэшчанкі, беларускія грамадска-палітычныя дзеячы А. Смоліч, Л. Дубейкоўскі і П. Жаўрыд, якія восенню 1920 г. знаходзіліся ў

Варшаве, актыўна пратэставалі супраць дзейнасці БПК, адпаведна не падтрымліваючы і вайскова-палітычную дзейнасць С.Н. Булак-Балаховіча [8, с. 92]. У гэты ж час Найвышэйшая Рада БНР заявіла, што выступленні генерала С.Н. Булак-Балаховіча «вядуцца ім на асабісты страх і адказнасць». Такім чынам, Найвышэйшая Рада заняла нейтральную і чакальную пазіцыю. Разам з тым, згодна заявам, беларускія дзеячы ў Варшаве не выключалі ў далейшым супрацоўніцтва з генералам або яго мазырскім урадам, у залежнасці ад далейшых дзеянняў і палітычнай арыентацыі «балахоўцаў». Асабіста А.І. Луцкевіч у сваім артыкуле «Самазванцы» вельмі крытычна ацаніў дзейнасць С.Н. Булак-Балаховіча і П. Аляксюка, адзначаючы, што іх дзейнасць перашкаджае беларускай справе [4, с. 225]. Такіх поглядаў А.І. Луцкевіч трымаўся фактычна да канца жыцця. На допыце ў кастрычніку 1939 г. былы кіраўнік варшаўскага ўрада БНР назваў С.Н. Булак-Балаховіча «бандытам» і адзначыў, што яго выступленне восенню 1920 г. рыхтавалася польскімі і французскімі спецслужбамі [5, с. 244–245]. Варта адзначыць, што нейкіх гучных заяў адносна паходу С.Н. Булак-Балаховіча ад В.Ю. Ластоўскага, як кіраўніка ковенскага ўрада, у гэты час фактычна не прагучала.

У верасні 1921 г. у Празе адбылася Першая Усебеларуская канферэнцыя, у якой прынялі ўдзел прадстаўнікі розных нацыянальных беларускіх партый і арганізацый, пераважна беларускія эсэры і сацыялісты-федэралісты. У выніку працы канферэнцыі было прынята некалькі рэзалюцый адносна грамадска-палітычнага становішча Беларусі. Адна з рэзалюцый была прысвечана дзейнасці С.Н. Булак-Балаховіча. Згодна з дакументам сцвярджалася, што генерал не мае ніякай падтрымкі з боку беларускіх нацыянальных партый і арганізацый, з'яўляецца ўзурпатарам і авантурыстам. Акрамя таго, канферэнцыя запатрабавала ад вайскоўца апраўданняў за яго дзейнасць [3, с. 271]. З гэтага часу менавіта такая крытычная ацэнка Палескага паходу С.Н. Булак-Балаховіча пераважала ў беларускім эмігранцкім асяродку не адно дзесяцігоддзе.

Варта адзначыць, што ў час адступлення арміі С.Н. Булак-Балаховіча з Палесся пачалося ўзброенае паўстанне ў Слуцкім павеце, распачатае пра актыўнай падтрымцы і ўдзеле беларускіх эсэраў. Слуцкае паўстанне было задушана ўжо ў снежні 1920 г., аднак, у адрозненні ад Палескага паходу, выклікала значна больш увагі і

сімпатый з боку беларускай палітычнай эміграцыі. Паступова ў беларускіх эмігранцкіх асяродках за гэтай падзеяй замацаваўся арэол сапраўднай народнай барацьбы за незалежную Беларусь, у той час як паход С.Н. Булак-Балаховіча стаў часцей успрымацца як польскую або польска-расійскую авантуру, толькі часткова здзейсненую беларускімі дзеячамі.

Падсумоўваючы, трэба адзначыць, што члены Найвышэйшай Рады і Народнай Рады БНР сустрэлі весткі аб пачатку паходу С.Н. Булак-Балаховіча стрымана-нейтральна або адмоўна. У далейшым пераважалі ўжо цалкам негатыўныя ацэнкі дадзенай падзеі. Варта адзначыць, што нягледзячы на пошук «беларускага П'емонта», большасць беларускіх дзеячаў не пабачыла такой перспектывы за землямі, якія часова аказаліся пад кантролем арміі генерала С.Н. Булак-Балаховіча. Ужо пасля канчатковага паражэння Палескага паходу яго непасрэднага кіраўніка абвінавачвалі ў тым, што ён прасоўваў інтарэсы Польшчы або РПК на беларускіх землях, а таксама жадаў узурпіраваць уладу і «шкодзіць беларускай справе», хаваючыся пад беларускімі сцягамі. Трэба адзначыць, што такое меркаванне не было абсалютным і адзіным, але пераважала ў ацэнках многіх дзеячаў беларускіх эмігранцкіх палітычных цэнтраў і суполак у міжваенны перыяд.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Балахоўцы: сведчанні. Дакументы. Даследаванні / [пераклад, прадмова, каментарыі А. Вашкевіча, А. Чарнякевіча, Ю. Юркевіча]. 2-е выд., дапоўненае і перапрацаванае. Смаленск : Інбелкульт, 2014.
2. Грицкевич, А.П. Западный фронт РСФСР. 1918–1920. Борьба между Россией и Польшей за Белоруссию. Минск : Харвест, 2010.
3. Латышонак, А. Жаўнеры БНР. 3-е выд., перапрацаванае. Смаленск: Інбелкульт, 2014.
4. Луцкевіч, А.І. Барацьба за вызваленне. Вільня [Вільнюс]: Інстытут беларусістыкі: Беласток, Беларускае гістарычнае таварыства, 2009.
5. Луцкевіч, А.І. Да гісторыі беларускага руху. 3-е выд. Смаленск: Інбелкульт, 2015.
6. Міхалюк, Д. Беларуская Народная Рэспубліка ў 1918–1920 гг.: ля вытокаў беларускай дзяржаўнасці: [пераклад з польскай мовы]. Смаленск: Інбелкульт, 2015.
7. Чарнякевіч, А.М. Ідэя «Беларускага П'емонта» і яе рэалізацыя (1919–1921) // Сацыяльна-палітычныя і нацыянальна-канфесійныя трансфармацыі ў Беларусі (канец XIX – пачатак XXI стст.): матэрыялы Міжнароднага круглага стала, Гродна, 18 мая 2018 г. / [рэдкалегія: І. К. Камарова і інш.]. Мінск, 2018. С. 25–30.

8. Чарнякевіч, А.М. Парадоксы ўлады: Беларускі палітычны камітэт і палескі паход генерала С. Балаховіча // Беларусь і суседзі: шляхі фарміравання дзяржаўнасці, міжнацыянальныя і міждзяржаўныя адносіны: зборнік навуковых артыкулаў / Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. 2014. Вып. 3. С. 90–94.

9. Чарнякевіч, А.М. Чужы сярод чужых: Павел Аляксук і беларускія «паланафілы». Мінск : А. М. Янушкевіч, 2017.

10. Чернякевич, А.Н. БНР. Триумф побежденных. Минск: А.Н. Янушкевич, 2018.

УДК 94(476)+94(470+571)

ЛАТЫШСКАЯ ДИАСПОРА ВИТЕБЩИНЫ В 1920-е гг.: ВОЗНИКНОВЕНИЕ, СОЦИАЛЬНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ И ОБЩЕСТВЕННЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Т.В. Бувеч

*Государственный архив Витебской области, ул.Калинина, 22, 210015, г.Витебск,
Беларусь, t_buevitch@bk.ru*

В статье рассматриваются причины трансформации латышей Витебщины из национальной группы в диаспору, описываются латышские национальные органы власти, приводятся примеры противостояния латышской диаспоры и советской власти, противоречий между латышами и представителями других наций в регионах их наиболее компактного проживания.

Ключевые слова: латыши; национальное меньшинство; мирный договор 11 августа 1920 г.; Рига; Витебская губерния; диаспора; латышский национальный сельский Совет; переписи населения 1920 г., 1926 г.; социально взаимодействие; общественные отношения.

ЛАТЫШСКАЯ ДЫЯСПАРА ВІЦЕБШЧЫНЫ ў 1920-я гг.: УЗНІКНЕННЕ, САЦЫЯЛЬНАЕ ўЗАЕМАДЗЕЯННЕ І ГРАМАДСКІЯ АДНОСІНЫ

Т.В. Бувіч

*Дзяржаўны архіў Віцебскай вобласці, вул.Калініна, 22, 210015, г.Віцебск, Беларусь,
t_buevitch@bk.ru*

У артыкуле даследуюцца прычыны ператварэння латышоў Віцебскай вобласці з нацыянальнай групы ў дыяспару, апісваюцца органы латышскай нацыянальнай улады, прыводзяцца прыклады супрацьстаяння латышскай

дыяспары і савецкай улады, супярэчнасці паміж латышамі і прадстаўнікамі іншых народаў у рэгіёнах іх найбольш кампактнага пражывання.

Ключавыя словы: латышы; нацыянальная меншасць; мірны дагавор 11 жніўня 1920 г.; Рыга; Віцебская губерня; дыяспара; латышскі нацыянальны сельскі Савет; перапісы насельніцтва 1920 г., 1926 г.; сацыяльнае ўзаемадзеянне; грамадскія адносіны.

THE LETTISH DIASPORA OF VITEBSK REGION IN THE 1920s: RISE, SOCIAL INTERACTION AND SOCIAL RELATIONS

T. Buevich

*State Archives of Vitebsk Region, Kalinina st., 22, 210015, Vitebsk, Belarus,
t_buevitch@bk.ru*

The article examines the reasons of transformation of the Letts of Vitebsk region from a national group into a diaspora, describes the Latvian national authorities, gives examples of the confrontation between the Latvian diaspora and the Soviet government, contradictions between Latvians and representatives of other nations in the regions of their most compact residence

Keywords: Letts; national minority; peace treaty on August 11, 1920; Riga; Vitebsk province; diaspora; Lettish national village council; population census 1920, 1926; social interaction; public relations

Независимость Латвийской Республики (далее – Латвии) провозглашена в 1918 г. Период 1919 года, охарактеризовавшийся противостоянием различных политических сил, закончился сначала в январе 1920 г. перемирием, а затем подписанием 11 августа 1920 г. в г. Риге мирного договора между Российской Советской Социалистической Республикой (РСФСР) и Латвией (далее – Договор 11 августа 1920 г.), по которому Латвия была признана РСФСР де-юре как субъект международного права; 22 сентября 1921 г. она получила мировое признание.

В состав Латвии были включены части территорий Курляндской, Лифляндской, Ковенской губерний, где по итогам первой всеобщей переписи населения Российской империи, прошедшей в 1897 г., проживало 1 105 011 латышей [3, с. 1–3]. Помимо данных губерний в составе Российской империи в XVIII в. были образованы Динабургский (с 1893 г. – Двинский), Люцинский и Режицкий уезды (бывшие Инфлянты Польские / Латгалия), ставшие с 1802 г. частью Витебской

губернии. На территории данных уездов проживали латгальцы. В Российской империи латгальцев не отделяли от латышей, в результате произошло смешение понятий. Иногда латгальцев именовали «витебскими латышами», а Двинский, Люцинский и Режицкий уезды – «латышскими». По итогам переписи 1897 г. в «латышских» уездах губернии проживало свыше 250 тыс. латышей [3, с. 1].

Отмена крепостного права способствовала переселению латышей (далее – латыши-переселенцы) за пределы своих этнических территорий. Основной причиной переселения было стремление приобрести «дешевые» земли. Переселявшиеся не ограничивались какой-либо территорией и оседали в различных регионах империи. Одна часть выехала в весьма отдаленные земли от места их первоначального (исторического) проживания. Другая – переселилась на постоянное место жительства в соседние губернии, а третья – хоть и оставалась проживать в Витебской губернии, но мигрировала за пределы «латышских» уездов. Первая всеобщая перепись населения 1897 г. показала, что вне «латышских» уездов латыши/латгальцы (далее – латыши) постоянно проживали в Велижском (2 537 латышей), Витебском (3 962 латыша) и Полоцком (1 721 латыш) уездах [3, с.11]. При этом следует помнить, что на момент подписания Договора 11 августа 1920 г. Витебская губерния, помимо территории, составившей ее в 1802 г., включала Сенненский и Оршанский уезды, входившие до 1919 года в Могилевскую губернию. А первые латышские поселения в Лосвидской волости Оршанского уезда появились в 1860-е гг. [2, с. 101]. Согласно данным переписи 1897 г. в Оршанском уезде насчитывалось (на основе родного языка) 3652 латыша, в Сенненском – 365 [4, с. 96–97].

До 1920 года латышей Витебщины можно именовать «национальной группой». По этим термином нами понимается этническая общность, которая состоит из граждан (подданных) государства, на территории которого они проживают постоянно; при этом они отличаются от остального населения этого государства своими национальным признакам (культура, язык, религия, обычаи), но не имеют никаких своих национальных институтов (например, органов власти) и ущемляются в возможности реализации своих прав.

Подписание Договора 11 августа 1920 г. изменило статус латышей, оставшихся на постоянное проживание в Витебской губернии: они

оказались оторванными от своих этнических территорий и стали гражданами РСФСР (с 1924 г. – БССР). Латыши перестали ущемляться в своих правах и получили возможность свободно развивать свои национальные особенности. Уже в начале 1920-х гг. действовали латышские культурно-просветительные и учебные учреждения, латсекция при губернском отделе образования, промышленные и сельскохозяйственные предприятия. К середине 1920-х гг. латыши Витебщины, под которой понимается территория Витебской губернии по состоянию на август 1920 г., сформировали сеть своих национальных институтов: появились латышские органы власти, суды, латсекции в общественных организациях, партийных комитетах. Данная сеть национальных латышских институтов активно функционировала на всем протяжении 1920-х гг.

Таким образом, в 1920 г. латыши трансформировались из национальной группы в диаспору. Диаспора понимается нами как часть народа (этноса), проживающая вне страны своего происхождения, образующая в стране проживания прочные этнические группы, и имеющая различные национальные институты для поддержания и развития своей идентичности и реализации своих прав.

По данным Всероссийской переписи населения, состоявшейся в августе 1920 г., на Витебщине проживало 12 175 латышей, из них 10 020 латышей на территориях уездов, которые в 1924 г. войдут в состав БССР, и 2155 латышей в Велижском, Невельский, Себежский уездах, оставленных в РСФСР [5, л. 4, 5]. По данным Всесоюзной переписи населения 1926 г. количество латышей на территории бывшей Витебской губернии (без учета территорий, оставшихся в 1924 г. в составе РСФСР) в целом сохранилось: проживало 9 211 латышей и 15 латгальцев, что составляло 0,7% от общего числа жителей губернии [1, с. 24, 25, 39, 40, 42]. В то же время в БССР доля была еще меньше: 0,3% (14 061 латыш и 19 латгальцев при 4 982 623 населения) [1, с. 9–10, 13–49]. При этом в остальных белорусских округах, за исключением Могилевского, численность латышей не превышала 800 человек.

Латыши были рассредоточены по всей Витебской губернии, при этом не менее 77% их были сельским жителями [5, л. 4–5, 10]. Поэтому латышские органы власти возникли, начиная с середины 1920-х гг. именно как сельские Советы [15, л. 32]. В 1925 г. на территории Полоцкого округа действовал латышский национальный Совет в

д. Вацлавово Ушачского района [17, л. 79]. В Витебском округе в Лиозненском районе (самом многочисленном латышском) 25.02.1926 был избран национальный Совет в д. Уно, объединивший латышские колонии (места компактного проживания латышей) деревень Уно, Гришавка (вариант, Гришенка) и Михалиново. В 1928 г. Совет объединял 153 двора и 689 человек населения, из них белорусов было 289, латышей 388, представителей других национальностей – 9 человек [16, л. 494].

Стоит отметить, что согласно сведениям из архивных источников, при перевыборах сельских Советов в 1925 г. латыши были выбраны в той или иной мере в составы всех Советов, на территории которых проживали. В то же время в документах за октябрь 1926 г. отмечалось, что членами сельсоветов работали они «не охотно» [8, л. 80]. Такое отношение к членству было обусловлено тем, что латышская диаспора Витебщины воспринимала советскую власть неоднозначно. Этот факт довольно часто отмечали партийные функционеры в своих отчетах. Например, на заседании бюро Высочанского райкома КП(б)Б от 12 октября 1926 г. один из выступающих прямо отмечал: «нельзя сказать, что большинство латышского населения относится к советской власти хорошо» [12, л. 189]. Другой выступающий дополнял, что такое отношение характерно не только для зажиточной части латышей (кулаков), но и для середняков [12, л. 189].

Такие взаимоотношения складывались с самого момента возникновения диаспоры. До 1921 г., например, в колониях будущих Уновского и Сутокского сельских Советов Лиозненского района часть латышей активно добивалась разрешения на выезд в Латвию. Эта тенденция остановилась только после введения «новой экономической политики» [13, л. 657]. Но и в середине 1920-х гг. отмечалось, что среди латышей «чувствуется ориентация на Латвию» [13, л. 648].

Есть сведения, что в латколонии Суражского района в 1923–1924 гг. был сильно распространен бандитизм, выражавшийся, прежде всего, в антисоветских настроениях [9, л. 74; 11, л. 149]. В документах второй половины 1920-х гг. отмечалось наличие эсеровских группировок среди латышей [12, л. 189].

К 1926 г. недовольство советской властью связывали уже в основном с земельными вопросами: крестьяне-латыши, выкупившие свои земельные участки еще до революции, не восприняли политику

отмены частной собственности на землю и не понимали, почему они должны платить земельный налог [13, л. 653]. Здесь также следует иметь в виду, что «...75-80 % [сельского] латнаселения до революции считалось самым богатым (не считая крупных помещиков) и таковое более всех ущипнуто революцией» [10, л. 258]. «Вообще заметно, – читаем в одном из докладов ответственного секретаря Центрального бюро Латсекции при ЦК КП(б)Б от 05.11.1925., – что латышский колониат [в Лиозненском районе] не чувствует себя прочно, как гражданин республики ..., а как находящийся здесь временно, которого не сегодня, завтра заставят покинуть свой участок». В этом же докладе указывалось, что в д. Уно, где в этот период уже действовал латышский сельский Совет, дело дошло «до всеобщего недовольства всякими действиями советской власти» [13, л. 653, 660]. Такое же открытое недовольство отмечалось и позднее, в 1927–1928 гг., в Горбовском и Сутокском сельсоветах Лиозненского района: активные выступления против советской власти имели место во время проведения перевыборов в сельские Советы и осуществления хлебозаготовок.

В Высочанском районе (втором по массовости проживания латышей) возник прямой конфликт между латышами и местными органами власти при попытке перевести латышскую 7-летнюю школу в г. Витебск [15, л. 208].

Помимо данных о конфликтах с советской властью, в архивных источниках имеются также сведения о национальном антагонизме между латышами, русскими и белорусами, причем говорится о том, что он «стоял очень остро по [Витебскому] округу в целом» [9, л. 25]. Имеются сведения, что в отдельных регионах совместные собрания русских/белорусов и латышей всегда заканчивались драками [9, л. 3]. С другой стороны, партийные функционеры Суражского района писали о том, что к 1925 г. антагонизм между местным нелатышским населением и латышами изжит [9, л. 74].

Причину таких конфликтов партийные работники видели в том, что в латышских колониях большое влияние имели именно богатые латыши [12, л. 189]. В целом стоит отметить, что в середине 1920-х гг., например, для Витебского округа деление латышей-крестьян по классовому принципу выглядело следующим образом: 20% – кулаки, 65 % – середняки, 10 % – бедняки и 5% – безземельные крестьяне [6, л.333; 7, л. 234]. При этом батраками в латышских хозяйствах работали

в основном белорусы и русские [12, л. 189]. Поэтому мнение партработников можно считать вполне обоснованным.

В то же время в других документах указывалось, что антагонизм в сельской местности, где проживало большинство русских и белорусов, между латышами и другим населением «выражен в слабой степени» [15, л. 208].

Таким образом, подписание мирного договора между РСФСР и Латвией 11 августа 1920 г. привело к тому, что латыши Витебщины из национальной группы трансформировались в латышскую диаспору. Латышская диаспора Витебщины РСФСР была одной из самых многочисленных, а с 1924 г. в БССР стала самой значительной. В 1920 г. более 77% латышей, чьи предки мигрировали в поисках дешевой земли, являлись сельскими жителями. С установлением советской власти латыши получили возможность самореализации своей национальной идентичности. Однако несмотря на возможность национальной самореализации, отношения между латышами и советской властью складывались неоднозначные, а часть латышского населения имела антисоветские взгляды. В местах массового проживания латышей наблюдался антагонизм между ними и представителями не латышского населения, в основе которого лежало социальное расслоение: 85% латышей-крестьян относились к категории зажиточных (кулаков) и середняков, которые применяли у себя в хозяйстве наемную силу из белорусского/русского населения.

Библиографические ссылки

1. Всесоюзная перепись населения 1926 года. Издание ЦСУ Союза ССР. М., 1927–1929. Т. 10: Белорусская Советская Социалистическая Республика. Народность. Родной язык. Возраст. Грамотность. 1928.

2. Драбанский, Я. Латышские колонии в Беларуси (в переводе М. Шилиной) [Электронный ресурс] / Я. Драбанский // Латыши и белорусы: вместе сквозь века: сб. науч. ст. Вып. 5 / редкол. С.П. Кулик [и др.]. – Минск: РИВШ, 2016. С. 99-106 – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/yanis-drabanskiy-latyshskie-kolonii-v-belarusi/viewer>. Дата доступа: 05.09.2020.

3. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года / Изд. Центр. Стат. комитетом М-ва вн. дел ; Под ред. Н. А. Тройницкого. [СПб.], 1897–1905. Вып. 7: Наличное население обоего пола по уездам, с указанием числа лиц преобладающих родных языков. 1905.

4. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. / под ред. [и с предисл.] Н.А. Тройницкого. [Санкт-Петербург]: Изд. ЦСК

Министерства внутренних дел , 1899–1905 . Т. 23: Могилевская губерния. 1903.

5. Государственный архив Витебской области (далее – ГАВО). Ф. 476. Оп. 1. Д. 28.

6. ГАВО. Ф. 10051-п. Оп. 1. Д. 11.
7. ГАВО. Ф. 10051-п. Оп. 1. Д. 145.
8. ГАВО. Ф. 10051-п. Оп. 1. Д. 30.
9. ГАВО. Ф. 10051-п. Оп. 1. Д. 242.
10. ГАВО. Ф. 10051-п. Оп. 1. Д. 245.
11. ГАВО. Ф. 10051-п. Оп. 1. Д. 278.
12. ГАВО. Ф. 10051-п. Оп. 1. Д. 333.
13. ГАВО. Ф. 10051-п. Оп. 1. Д. 380.
14. ГАВО. Ф. 10051-п. Оп. 1. Д. 430.
15. ГАВО. Ф. 10051-п. Оп. 1. Д. 673.
16. ГАВО. Ф. 10051-п. Оп. 1. Д. 694.
17. ГАВО. Ф. 10061-п. Оп. 1. Д. 1095.

УДК 94(47).084.6

НАСЛЕДИЕ РИЖСКОГО ДОГОВОРА 1921 г. И ЕВРОПЕЙСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В МЕЖВОЕННЫЙ ПЕРИОД: ПРОБЛЕМА ФРАНКО-ПОЛЬСКО-СОВЕТСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ¹

А.А. Вершинин

*Московский государственный университет им М.В. Ломоносова, Ленинские горы, 1,
119991, г. Москва, Россия, averchinine@gmail.com*

В статье рассматриваются стратегические последствия территориального переустройства по итогам Рижского мира 1921 г. для конструкции европейской безопасности в межвоенные годы. Автор утверждает, что конфигурация границ, возникших по итогам советско-польской войны, сама по себе не делала неизбежным новый конфликт в Центральной и Восточной Европе. В 1920-е гг. французская дипломатия предложила проект, который позволял серьезно снизить его риски. Однако обострение международных отношений в 1930-е гг. создало ситуацию, при которой безопасность в этой части континента оказалась в прямой зависимости от эффективного взаимодействия между Францией, СССР и

¹ Исследование выполнено за счет гранта Российского Научного Фонда (проект № 20-78-10014 «От Соглашения к Пакту: франко-русские/франко-советские отношения в период 1890–1930-х гг.»).

Польшей. Неудачные попытки трех столиц выработать действенный формат сотрудничества стали одним из факторов роста военной угрозы.

Ключевые слова: *Рижский мир; Версальский мир; Вторая мировая война; межвоенный период.*

СПАДЧЫНА РЫЖСКАГА ДАГАВОРА 1921 г. І ЕЎРАПЕЙСКАЯ БЯСПЕКА Ў МІЖВАЕННЫ ПЕРЫЯД: ПРАБЛЕМА ФРАНКА-ПОЛЬСКА-САВЕЦКАГА ЎЗАЕМАДЗЕЙННЯ

А.А. Вяршынін

Маскоўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя М.В. Ламаносава, Ленінскія горы, 1, 11991, г. Масква, Расія, averchinine@gmail.com

У артыкуле разглядаюцца стратэгічныя наступствы тэрытарыяльнага пераўладкавання па выніках Рыжскага міру 1921 г. для канструкцыі еўрапейскай бяспекі ў міжваенныя гады. Аўтар сцвярджае, што канфігурацыя меж, якія ўзніклі па выніках савецка-польскай вайны, сама па сабе не рабіла непазбежным новы канфлікт у Цэнтральнай і Усходняй Еўропе. У 1920-я гг. французская дыпламатыя прапанавала праект, які дазваляў сур'ёзна зменшыць яго рызыкі. Аднак абвастрэнне міжнародных адносін у 1930-я гг. стварыла сітуацыю, пры якой бяспека ў гэтай частцы кантынента аказалася ў прамой залежнасці ад эфектыўнага ўзаемадзеяння паміж Францыяй, СССР і Польшчай. Няўдалыя спробы трох сталіц выпрацаваць дзейсны фармат супрацоўніцтва сталі адным з фактараў росту ваеннай пагрозы.

Ключавыя словы: *Рыжскі мір; Версальскі мір; Другая сусветная вайна; міжваенны перыяд.*

THE HERITAGE OF THE RIGA TREATY OF 1921 AND EUROPEAN SECURITY IN THE INTERWAR PERIOD: THE PROBLEM OF FRANCO-POLISH-SOVIET INTERACTION

A. Vershinin

Lomonosov Moscow State University, Leninskie Gory, 1, 119991, Moscow, Russia, averchinine@gmail.com

The article examines the strategic consequences of the territorial reorganization after the Riga Peace of 1921 for the construction of European security in the interwar years. The author argues that the configuration of the borders that arose as a result of the Soviet-Polish war did not in itself make a new conflict in Central and Eastern Europe inevitable. In the 1920s French diplomacy

proposed a project that could have seriously reduced its risks. However, the aggravation of international relations in the 1930s created a situation in which security in this part of the continent was directly dependent on effective interaction between France, the USSR and Poland. The unsuccessful attempts of the three capitals to develop an effective format of cooperation have become one of the factors in the growth of the military threat.

Keywords: *Peace of Riga; Peace of Versailles; The Second World War; interwar period.*

Являлась ли конфигурация восточноевропейских границ, возникшая по итогам Версальского и Рижского мирных договоров 1919 и 1921 гг., причиной скатывания Европы во Вторую мировую войну? Историки стоят перед серьезным соблазном дать на этот вопрос положительный ответ. С одной стороны имеется глубокая традиция увязывать агрессивную политику Германии в 1930-е гг. с теми несправедливыми условиями, которые были навязаны ей в Версале. В то же время и Советский Союз в 1939 г., выполняя обязательства по секретным протоколам к пакту о ненападении с Германией, мотивировал свои действия восстановлением исторической справедливости, нарушенной в Риге в 1921 г. Подобный подход, впрочем, отличается определенным предзаданным детерминизмом. Помимо того общего соображения, что в истории, тем более, в бурных событиях первой половины XX в., нет ничего однозначно предопределенного, следует учитывать и объективные процессы первого десятилетия после окончания мировой войны, когда Берлин и Москва рассматривали свои новые рубежи как объективную и, возможно, долгосрочную реальность.

Образование независимого польского государства в его окончательных границах стало событием, в корне изменившим стратегическую картину на европейском континенте. На западе Советская Россия вернулась на те границы, которые Российская империя занимала к моменту третьего раздела Речи Посполитой в 1795 г., что в реалиях начала XX в. означало ее фактическое исключение из международных отношений в качестве великой державы. Она утратила границу с Германией и, следовательно, – возможность непосредственно проецировать силу в Центральной Европе.

Политика санитарного кордона, провозглашенная главой правительства Франции Ж. Клемансо в конце 1918 г., в целом потерпев неудачу, в этом важном отношении увенчалась успехом [13, р. 38]. Почти одновременно с Рижским мирным договором в феврале 1921 г. был заключен франко-польский союз, а в 1923 г. Франция, Великобритания и США де-юре признали восточную границу Польши. В рамках французской политики безопасности Варшаве отводилась важная роль ключевого восточного союзника, который одновременно угрожал тылам Германии и держал на удалении Советскую Россию. В Париже, впрочем, учитывали тот факт, что подобное положение дел само по себе воспроизводило военную опасность, а в отношениях с Варшавой старались сохранять определенную дистанцию, хорошо понимая все риски тесного сотрудничества с молодым государством, имевшим потенциальные конфликты со всеми своими соседями [18, р. 215]. Поэтому к 1925 г. французская дипломатия сформулировала новое видение своей восточноевропейской политики, реализация которой началась после подписания Локарнских соглашений.

Курс министра иностранных дел Франции А. Бриана заключался в том, чтобы на основе франко-германского примирения сформировать в Центральной и Восточной Европе пространство безопасности и в его рамках запустить проект комплексного политического и социально-экономического развития. По словам французского историка Ж.-А. Суту, в итоге предполагалось «постепенно включать Россию в европейский концерт, сочетая политическое давление с предложениями экономического сотрудничества, противодействуя попыткам Москвы расколоть лагерь западноевропейских стран» [16, р. 89]. В этом проекте могла участвовать Германия, которая в Локарно вернула себе статус великой державы. Что касается Польши, то перед ней открывалась возможность окончательного урегулирования отношений с восточным соседом на основе закрепления условий Рижского договора 1921 г. Под вопросом, впрочем, оставалась судьба германо-польской границы, однако Бриан считал, что в перспективе сближение между участниками Локарнской системы позволит тем или иным путем решить эту проблему [7, с. 516–519].

Французский проект, безусловно, вызывал определенные сомнения у его потенциальных участников. Польша настороженно отнеслась к Локарнским соглашениям. Тот союз, который она имела с Францией,

пришлось фактически заменить двусторонним арбитражным договором, который отдавал ключи от польской безопасности в руки Лиги Наций. В Москве понимали, что Локарнская система ставит под угрозу советско-германское сотрудничество, начало которому положил Рапалльский договор 1922 г. Взаимодействие с Берлином являлось краеугольным камнем всей советской политики на европейском направлении, которая, несмотря на «полосу признаний» 1924 г., сталкивалась с труднопреодолимыми препятствиями. Военная тревога 1927 г. продемонстрировала всю непрочность международных позиций СССР: в ходе резкого обострения англо-советских и ухудшения франко-советских отношений Москва оказалась в фактической изоляции при пассивно-нейтральном отношении Германии. Перед советским руководством стояла необходимость коренного пересмотра всего внешнеполитического курса с перспективой выбора вектора в сторону большей открытости западному миру [5, с. 47–48].

По мнению ряда историков, сохранение тех тенденций, начало которым положили Локарнские соглашения, позволяло в долгосрочной перспективе стабилизировать Версальскую систему, а, следовательно, и в целом конфигурацию границ, сложившихся в Европе к началу 1920-х гг. [10]. Оно создавало фундамент для создания на континенте эффективной системы коллективной безопасности, в рамках которой державы отказывались от силовой политики в пользу механизмов, основанных на международном праве, наднациональных институтах и всеохватывающих пактах о взаимопомощи [17, р. 179–181]. Многие современники считали, что Локарнские договоренности вместе с Вашингтонскими соглашениями 1922 г. открыли эпоху новой международной стабильности. «Эти два великих договора, – писал У. Черчилль, – представляют собою как бы два великолепных здания мира, прочно и непоколебимо возвышающиеся на обоих берегах Атлантики, свидетельствующие о дружественных отношениях великих наций мира» [11, с. 314–315]. Однако мировой экономический кризис, разразившийся в 1929 г., положил конец этим расчетам.

Бриановская модель перестала работать после того, как Германия де-факто вышла из Локарнской системы в 1931–1933 гг. Политика коллективной безопасности критически зависела от позиции Берлина, которая еще до прихода к власти А. Гитлера становилась все более агрессивной. В этой ситуации начал формироваться европейский

треугольник безопасности Париж-Варшава-Москва, от устойчивости которого зависела возможность сдерживания германского реваншизма. Помимо существующего франко-польского союза, дополненного арбитражным договором 1925 г., был заключен советско-польский пакт о ненападении (1932 г.) и аналогичное ему советско-французское соглашение (1932 г.). Париж, выступавший инициатором данной коррекции системы коллективной безопасности, делал ставку на советско-польское примирение. Эта инициатива нашла отклик в СССР, который до 1934 г. проводил последовательную политику нормализации отношений с Варшавой [6, с. 104]. От успеха этого проекта зависела возможность предотвращения новой мировой войны, так как лишь означенные три страны могли обеспечить консолидированный военно-политический нажим на Германию. Почему треугольник оказался невозможным, как выразился французский историк Ф. Дессберг [12]? Как представляется, можно выделить три фактора провала этой инициативы.

Французская непоследовательность. Коррекцию системы коллективной безопасности Париж проводил в рамках специфического видения международных отношений. Сама по себе коллективная безопасность не является совместным проектом по сдерживанию потенциального агрессора. Она предполагала создание такой модели, в которой агрессия станет невозможной [14, р. 514]. Ставка делалась на политический или, как выразился М.М. Литвинов, психологический эффект – потенциальный возмутитель спокойствия сдерживался самим фактом наличия всеобъемлющей системы безопасности [3, с. 234–235]. Ее военное обеспечение при этом фактически не предусматривалось. Иными словами, планирование исходило из презумпции недопустимости войны и совершенно не подходило для ситуации, когда война становилась вероятной, а затем неизбежной. Эта система действовала в 1920-е гг., но была пущена под откос отказом Германии играть по общим правилам.

Фактически с октября 1933 г., момента выхода Берлина из Лиги Наций, европейским державам, и Франции в первую очередь, требовалось перейти к политике баланса сил и создания стратегического противовеса зарождающейся германской мощи. Однако Франция, находившаяся под влиянием травмы Первой мировой войны, оказалась к этому неспособна. Вся ее политика заключалась в

метаниях между приверженностью идее коллективной безопасности и необходимостью дополнять ее классическими военно-политическими альянсами для противодействия германской мощи. Советскому Союзу, в данном случае, предлагался невнятный формат сотрудничества, что нашло свое отражение в специфике пакта о взаимопомощи 1935 г., а Польше предлагалось отказаться от соблюдения собственного национального интереса ради обеспечения безопасности Франции. 1930-е гг. – это практически непрерывный период роста франко-польской отчужденности, несмотря на наличие союза 1921 г. Хорошую характеристику этого процесса в названии своей статьи дал Ж.-А. Суту – «Франко-польский союз или как от него избавиться» [15].

Польское заблуждение. Границы, установленный Рижским миром 1921 г., создали ситуацию, при которой Польша превращалась в основной фактор сдерживания германского реваншизма: лишь на ее территории мог быть создан восточный фронт, без которого победа над Германией была невозможна. Военно-экономический потенциал Второй Речи Посполитой не допускал возможности того, что она сама справится с этой задачей. Таким образом, хотела того Варшава или нет, складывалась ситуация, при которой Польша превращалась в коридор для потенциального проецирования советской военной мощи на запад. Без разрешения польского вопроса Франция не могла создать эффективный военно-политический альянс с СССР – территория Польши отделяла Советский Союз от Германии. Подобный сценарий предполагал два варианта действий – давление на Варшаву или разъяснение ей угрозы со стороны Берлина. Однако оба они упирались в то представление о своих возможностях, которое сложилось у польских элит.

В 1920–1921 гг. на фоне краха империй к западу и востоку от своих границ поляки усвоили специфический взгляд на свои собственные военно-политические возможности, считая, что они в состоянии собственными силами нанести поражение и Германии, и Советскому Союзу. На протяжении 1920-х гг. это представление в определенной степени соответствовало реальности, однако в 1930-е гг. оно ей уже противоречило [8, с. 216]. Встраиваться во французскую систему коллективной безопасности Польша не спешила, но эффективных возможностей проводить самостоятельную политику в отношении Берлина у нее не было. Политика равноудаленности,

которую реализовывал Пилсудский, а затем Ю. Бек, требовала обеспечения ресурсами, которые у Польши объективно отсутствовали [2, с. 188]. В результате, все польские попытки балансирования, в частности заключение пакта о ненападении с Германией в 1934 г., отказ от участия в Восточном пакте в 1935 г. или участие в разделе Чехословакии в 1938 г., не имели никакого смысла с точки зрения обеспечения польской безопасности.

Советская подозрительность. СССР, по точному замечанию российского историка М.М. Наринского, рассматривал французскую модель коллективной безопасности с сугубо утилитарной точки зрения – как инструмент обеспечения национальных интересов СССР [9, с. 70–71]. До 1934 г. она воспринималась как страховка от столкновения с польско-румынской коалицией и, одновременно, инструмент урегулирования отношений с Варшавой. На Францию здесь возлагалась роль, своего рода, адвоката СССР, призванного убеждать Польшу в необходимости проведения конструктивного курса в отношении Москвы. Однако после 1934 г. акцент изменился, и Польша в советских раскладах все чаще представляла в качестве авангарда германо-польской антисоветской коалиции. В 1935 г. советский план войны на западе был впервые составлен с учетом этой возможности [5, с. 377–387]. В ходе проходившихся одновременно переговоров с Францией о заключении пакта взаимопомощи советская сторона прямо указывала на то, что соглашение должно быть направлено не только против Берлина, но и против Варшавы [4, с. 248].

В действительности, речи о союзе между Германией и Польшей не шло и, вероятно, не могло идти, однако специфический взгляд Сталина и его окружения на политику Второй Речи Посполитой, во многом основывавшийся на памяти о советско-польской войне, в которой Сталин принимал личное участие, вел к серьезному искажению международных реалий. В итоге, в Москве сначала ждали, что французы убедят поляков в необходимости заключить соглашение о совместном сдерживании Германии, а затем, когда надежды на это были исчерпаны, рассчитывали на формирование советско-французского союза, который, помимо антигерманской, еще имел бы и дополнительную антипольскую ориентацию. Это оставляло мало шансов на формирование эффективного механизма ликвидации военной угрозы. Все три аспекта советско-французско-польской

отчужденности в ярком виде проявились в апреле-августе 1939 г. в ходе переговоров о заключении союза между Москвой, Парижем и Лондоном, когда позиция Варшавы оказалась главным препятствием к достижению договоренности [1, с. 499–517].

Таким образом, сама по себе память о болезненном периоде 1918–1921 гг. не делала неизбежным новый европейский конфликт. Новые границы проходили там, где их столетиями не было, разрезали по живому целые народы, однако великие державы закрывали на это глаза, как поступили французы в 1923 г., признав территориальные условия Рижского мира. Считалось, что последующее урегулирование снимет противоречия, а там, где это оказалось бы невозможным, удастся провести ограниченную и контролируемую ревизию. Однако если поступательное развитие периода 1920-х гг. позволяло строить соответствующие расчеты, то кризис 1930-х гг. ярко продемонстрировал все те риски, которые возникли после 1918 г. На Востоке Европы «рижские» границы создали ситуацию стратегического тупика, выйти из которого можно было лишь при условии тесного сотрудничества Франции, Польши и Советского Союза. Провал попыток диалога в рамках «невозможного треугольника» возымел трагические последствия.

Библиографические ссылки

1. Айрапетов, О.Р. Внешняя политика Советской России и СССР в 1920–1939 годах и истоки Второй Мировой войны. М.: Родина, 2020.
2. Борисёнок, Ю.А., Кузьмичева, А.Е. Министр иностранных дел межвоенной Польши Юзеф Бек // Новая и новейшая история. 2018. № 2.
3. Документы внешней политики СССР: в 24 т. М.: Политиздат, 1973. Т. 18.
4. Кен, О.Н. Сталин, Литвинов и др. О книге С. Дулан «Влиятельные люди. Послы Сталина в Европе, 1930–1939 гг.» // Клио. 2003. № 1.
5. Кен, О.Н. Мобилизационное планирование и политические решения (конец 1920-х – середина 1930-х гг.). М.: ОГИ, 2008.
6. Кен, О.Н., Рупасов, А.И. Политбюро ЦК ВКП (б) и отношения СССР с западными соседними государствами (конец 1920–1930-х гг.). Проблемы. Документы. Опыт комментария. Часть 1. Декабрь 1928 – июнь 1934 гг. СПб.: Европейский Дом, 2000.
7. Магадеев, И.Э. В тени Первой мировой войны: Дилеммы европейской безопасности в 1920-е годы. М.: Аспект Пресс, 2021.
8. Матвеев, Г.Ф. Политическая система режима «санации» // Носкова А.Ф. (отв. ред.) Польша в XX веке. Очерки политической истории. М.: Индрик, 2012.

9. Наринский, М.М. Отношения между СССР и Францией. 1933–1937 год // СССР, Франция и эволюция Европы в 30-е годы. М.: МГИМО, 2003.
10. Туз, А. Всемирный потоп. Великая война и переустройство мирового порядка, 1916–1931 годы. М.: Институт Гайдара, 2017.
11. Черчилль, У. Мировой кризис. М., Л.: Госвоениздат, 1932.
12. Dessberg, F. Le triangle impossible. Les relations franco-soviétiques et le facteur polonais dans les questions de sécurité en Europe (1924–1935). Bruxelles: Peter Lang, 2009.
13. Duroselle, J.-B. Histoire diplomatique de 1919 à nos jours. Paris: Dalloz, 1974.
14. Jackson, P. Beyond the Balance of Power: France and the Politics of National Security in the Era of the First World War. Cambridge & New York: Cambridge University Press, 2013.
15. Soutou, G.-H. L'Alliance franco-polonaise (1925–1933) ou comment s'en débarrasser? // Revue d'histoire diplomatique. 1981. № 95.
16. Soutou, G.-H. La France, l'URSS et l'ère de Locarno, 1924–1929 // M. Narinski, E. du Réau, G.-H. Soutou, A. Tchoubarian (dir.). L'URSS et l'Europe dans les années 20. Paris: PUPS, 2000.
17. Soutou, G.-H. Réflexions sur l'échec de la sécurité collective et ses raisons // Transversalités. 2011. Vol. 119. No. 3.
18. Wandycz, P.S. France and Her Eastern Allies, 1919–1925: French-Czechoslovak-Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1962.

УДК 94 «1918/20»

РУКОВОДИТЕЛИ БЕЛОГО ДВИЖЕНИЯ В РОССИИ И ПОЛЬСКОЕ ГОСУДАРСТВО (1918–1920 гг.)

М.С. Довгялло

*Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск,
Беларусь, Duahila@bsu.by*

В статье рассматриваются и анализируются взаимоотношения руководителей Белого движения в России А.В. Колчака, А.И. Деникина и П.Н. Врангеля с Польским государством во время гражданской и польско-советской войны, отдельные аспекты становления и развития их дипломатических и военных отношений. Автором изучена роль стран Антанты в налаживании взаимодействия между двумя сторонами.

Ключевые слова: Белое движение; А. Колчак; А. Деникин; П. Врангель; польско-советская война; Ю. Пилсудский; Красная армия; Польша; Антанта; Советская Россия; польско-советские отношения.

КІРАЎНІКІ БЕЛАГА РУХУ Ў РАСІІ І ПОЛЬСКАЯ ДЗЯРЖАВА (1918–1920 гг.)

М.С. Даўгяла

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь,
Duahila@bsu.by*

У артыкуле разглядаюцца і аналізуюцца ўзаемаадносіны кіраўнікоў Белага руху ў Расіі А.В. Калчака, А. І. Дзянікіна і П.М. Урангеля з Польскай дзяржавай падчас грамадзянскай і польска-савецкай вайны, асобныя аспекты станаўлення і развіцця іх дыпламатычных і ваенных зносін. Аўтар вывучыў ролю краін Антанты у наладжванні ўзаемаадносін паміж двума бакамі.

Ключавыя словы: *Белы рух; А. Калчак; А. Дзянікін; П. Урангель; польска-савецкая вайна; Ю. Пілсудскі; Чырвоная армія; Польшча; Антанта; Савецкая Расія; польска-савецкія адносіны.*

THE LEADERS OF THE WHITE MOVEMENT IN RUSSIA AND THE POLISH STATE (1918–1920)

M. Dauhiala

*Belarussian State University, Niezaležnasci Ave., 4, 220030, Minsk, Belarus,
Duahila@bsu.by*

The article examines and analyses the relations between the leaders of the White Movement in Russia A.V. Kolchak, A.I. Denikin and P.N. Wrangel and the Polish state during the Civil and Soviet-Polish wars and some aspects of the establishment and development of their diplomatic and military relations. The author has studied the role of the Entente countries in the establishment of interaction between the two sides.

Keywords: *White Movement; A. Kolchak; A. Denikin; P. Wrangel; Polish-Soviet War; J. Piłsudski; Red Army; Poland; Entente; Soviet Russia; Polish-Soviet relations.*

В феврале 1917 г. в России произошла революция, и 14 (27) марта в воззвании Петроградского Совета рабочих и солдатских депутатов «Польскому народу» было заявлено, что «демократия России стоит на почве признания национально-политического самоопределения народов и провозглашает, что Польша имеет право быть совершенно независимой в государственно-международном отношении» [5, с. 26]. Временным правительством в «Воззвании к польскому народу» 17 (30) марта 1917 г. были отмечены определенные условия создания

польского независимого государства: 1) образование государства из всех земель, населенных в большинстве польским народом; 2) заключение Польшей «свободного военного союза» с Россией [5, с. 35]. Позиция Временного правительства по польскому вопросу получила полную поддержку стран Антанты. Большевики так же не оспаривали провозглашенный Временным правительством принцип государственной самостоятельности Польши в этнических пределах, однако стремились к тому, чтобы решение польского вопроса стало прерогативой России. В связи с этим в Брест-Литовском договоре отсутствовало положение о предоставлении польским народным массам права на самоопределение. В соответствии с требованиями договора советское правительство заявило об отмене всех соглашений о разделе Польши [6, с. 371, 458–460].

Сравнительно цельную внешнеполитическую программу руководители Белого движения в годы гражданской войны стали разрабатывать только после образования в сентябре 1918 г. Временного всероссийского правительства (Директории), которая подходила к проблеме западных границ России с имперских позиций. Однако уже в ноябре власть Директории была ликвидирована в результате военного переворота и установления диктатуры А. Колчака. Одно из первых указаний А. Колчака было дано министру иностранных дел Омского правительства С. Сазонову, ранее занимавшему должность Министра иностранных дел Российской империи и сохранившему за собой пост начальника управления иностранных дел Особого совещания (правительства) при главкоме вооруженных сил юга России (ВСЮР) генерале А. Деникине, которое состояло в «срочной разработке... всех данных, обеспечивающих наиболее выгодную для России пограничную линию с Польшей... с тем расчетом, чтобы Белоруссия, Литва и Прикарпатская Русь входили в состав России» [8, с. 120].

В декабре при омском МИД начала работу подготовительная комиссия по мирным переговорам с Польшей. Во главе русской дипломатической миссии при польском правительстве был Г.Н. Кутепов, царский дипломат, который после официального признания Антантой А. Колчака Верховным правителем России [20, с. 131] прибыл в Варшаву. Его назначение было оформлено в соответствии с дипломатическими нормами, т.е. с предварительным запросом о даче ему польской стороной агремана [20, с. 314]. Миссия

Кутепова считалась главной миссией, поскольку в Варшаве находились также представители от других белых формирований (от Юденича, от казаков и др.). Со своей стороны, польские военные миссии были представлены при белых правительствах в Омске, Таганроге и Севастополе. Следует отметить, что Г.Н. Кутепов в течение трех лет фигурировал в списке варшавского дипломатического корпуса, представляя поочередно всех основных руководителей Белого движения.

Первоначально позиция Верховного правителя России А. Колчака по польскому вопросу была изложена в обращении Англии, Франции, США, Италии и Японии в мае 1919 г. Затем в ноте от 4 июня, направленной этим странам, было отмечено: «Российское правительство считает своим долгом подтвердить независимость Польши, провозглашенную Временным правительством России в 1917 г. Окончательное утверждение границ между Польшей и Россией должно быть отложено до созыва Учредительного собрания» [6, с. 261]. Западные державы признали ответ А. Колчака удовлетворительным, поскольку не одобряли великодержавные устремления Ю. Пилсудского, который решал эту задачу самостоятельно путем применения силы. Так, Польское государство во главе с Ю. Пилсудским пыталось завоевать как можно больше территорий на украинских и белорусских землях и присоединить около 200 тыс. кв. км с предполагаемым населением около 20 млн. человек [17, с. 124], где поляки были этническим меньшинством.

Осенью 1919 г. Верховный совет по настоянию Польши определил, наконец, временную восточную границу Польши, проведя ее примерно по рубежам прежней «конгрессовой» Польши. Союзные державы считали, что линия «соответствует заявлению Временного правительства от 17 марта 1917 г. об этнографической основе размежевания». В декабре 1919 г. Декларацией Верховного совета Антанты о временных восточных границах Польши по этническому принципу была обозначена «линия Керзона» [6, с. 431–432], отклонившая польские претензии на границы 1772 г. При этом главы правительств Франции и Англии заявили, что земли Украины и Белоруссии они видят только в составе России [18, с. 126]. Ю. Пилсудский выступил против данного подхода в определении границ Польши.

Необходимо подчеркнуть, что А. Колчак, а затем Деникин были единодушны в основах своей польской политики: сохранение временной границы, намеченной Верховным советом, этнографическое начало, как база окончательного разграничения, и санкция Всероссийского Учредительного собрания.

В свою очередь польская сторона постоянно уклонялась от координации военных действий с руководителями Белого движения. Осенью 1919 г., когда армия Деникина двигалась непосредственно к Москве, польское правительство решило о фактическом временном трехнедельном перемирии с большевиками. Начальник Польского государства и верховный главнокомандующий Ю. Пилсудский провел секретные неформальные польско-советские переговоры об обмене заложниками и пленными. В сентябре на польский фронт выехала делегация Ю. Мархлевского, видного деятеля международного коммунистического движения, который выступал от имени Российского общества Красного Креста на обсуждении и подписании мирного договора. Но из-за политических маневров Ю. Пилсудского подписать такой договор не удалось. Однако была достигнута договоренность о временной приостановке военных действий против Красной армии – без определения сроков этого негласного перемирия, что позволило последней сосредоточить свои усилия на разгроме войск Деникина. Польская сторона не хотела себя ничем связывать и потому соглашение, по ее предложению, носило устный, джентльменский характер и в определенных рамках было соблюдено польской стороной [1, с. 96]. Заключая соглашения с советской стороной, Ю. Пилсудский прежде всего думал об интересах Польши. Достигнутым соглашением он исходил из того, что Польша не была заинтересована в победе Белого движения, выступающего под лозунгом «единой и неделимой России», так как при таком раскладе не только границы, но и сама независимость Польши могли быть поставлены под вопрос. В тоже время большевистский режим с его декларативным лозунгом права наций на самоопределение вплоть до отделения и готовностью из-за военной слабости признать все польские захваты на территории Белоруссии, Литвы и Украины [9, с. 48] был для Ю. Пилсудского предпочтительнее. В итоге приказ верховного командования польской армии гласил: «Не проводить против большевиков активных военных действий, которые могли бы оказать помощь войскам Деникина...

Проводить активные политические действия против Деникина [6, с. 313].

Несмотря на вышеизложенное, Антанта настояла на том, чтобы к Деникину были направлены польские делегации. В начале сентября военная делегация во главе с бывшим генералом русской службы А. Карницким прибыла в штаб Деникинской армии. Деникин на переговорах с Карницким убеждал последнего признать рекомендованную Верховным советом Антанты в декабре 1919 г. временную границу между Россией и Польшей, не возражая против продвижения польских войск на восток от этой линии при условии установления на данной территории русской администрации [6, с. 471, 431–432, 434]. По результатам указанных переговоров военный союз не был заключен, поскольку военная делегация не имела соответствующих полномочий. Ограниченной была компетенция и приехавшей в октябре делегации МИД Польши во главе с Ф. Скомпским. Дипломат заявил главкому ВСЮР: «Мы воюем с большевиками самостоятельно, так как у нас нет никаких договоров с вами. То, что наше наступление ведется медленно, объясняется недостатком боеприпасов, угля и транспорта» [10, с. 79]. Последней общей попыткой Антанты помочь достижению компромисса Деникина с Ю. Пилсудским явилось назначение в декабре 1919 г. британским верховным комиссаром на юге России Х. Маккиндера, убеждавшего Деникина пойти на территориальный компромисс с Пилсудским, обеспечив тем самым помощь Польши. Верховный комиссар предполагал также устроить встречу Деникина с Пилсудским. Но Деникин отказался решать проблему границ до созыва Учредительного собрания.

Попытки союзников добиться компромисса между Деникиным и Пилсудским ради их совместных действий против большевиков оказались тщетными. Пилсудский пошел на сближение с Деникиным, но только в политической области.

Польские власти не препятствовали вербовке на подконтрольных им территориях добровольцев в Белую армию. Кроме того, с польского фронта на Юг были переброшены значительные силы Красной армии – более 40 тыс. солдат на борьбу с Деникиным. Благодаря подкреплению, которое получили красные, Добровольческая армия была оттеснена от Москвы и отброшена на юг страны [1, с. 61]. В декабре Ю. Пилсудский

отдал приказ начать военные действия и продвижение польских войск без всякого предупреждения, в результате которых Красная армия была вытеснена из бывшего Инфляндского воеводства Польши.

Такая позиция Польши в немалой степени стала одной из главных причин поражения Деникина. Но даже в такой ситуации Деникин стремился договориться с поляками о координации совместных действий, основываясь на рапорте генерал-лейтенанта барона П. Врангеля от 25 декабря 1919 г., писавшего, что «по сведениям, полученным мною от генерала английской службы Кийза, есть полное основание считать, что соглашение с поляками может быть достигнуто. Польская армия в настоящее время представляет собой третью по численности в Европе (большевики, англичане, поляки)» [11, с. 773]. Необходимость проведения официальных переговоров признавали обе стороны. Российская сторона местом переговоров предлагала Константинополь.

В декабре 1919 г. советское правительство снова предложило польскому правительству «немедленно начать переговоры, имеющие целью заключение прочного и длительного мира. В январе 1920 г., не дождавшись ответа, советское руководство в очередной раз обратилось к Польше с заявлением о безоговорочном признании советским правительством независимости и суверенности Польской республики и о возможности регулирования спорных вопросов мирным путем [6, с. 446–447, 508–509].

В середине апреля польское правительство и военное командование установили контакт с бароном П. Врангелем, который на военном совете был избран вместо А. Деникина главнокомандующим Русской армией Юга России. Было согласовано, что перешедшая на территорию, занятую польскими войсками, армия генерала Н.Э. Бредова будет совместно с поляками вести боевые действия на правом крыле фронта против Красной армии.

В июле П. Врангель через польского офицера связи сообщил польскому командованию, что готовящимся наступлением он оттянет на себя силы Красной армии, облегчив тем самым положение польских войск. При этом П. Врангель добавил: «Общими силами мы победим большевиков» [16, с. 73]. В результате Врангель оттянул 93 советских полка на Крымский фронт, предоставив возможность полякам разбить советские войска.

Внешней опорой Белого движения оставалась Франция, которая в своей антибольшевистской политике стремилась объединить военные усилия П. Врангеля и Ю. Пилсудского [14, с. 155]. В августе 1920 г. Франция официально признала Врангеля «де-факто правителем юга России и направило в Севастополь дипломатического представителя и большое количество боеприпасов и военного снаряжения» [10, с. 144]. В соответствии с договором, заключенным 30 августа 1920 г., правительство Франции обещало обеспечить армию военными материалами взамен на согласие Врангеля «признать все обязательства России и ее городов по отношению к Франции» [10, с. 149], т.е. царские долги, а также поддержать планы Врангеля по восстановлению Российской империи в прежних границах.

Польское правительство понимало, что признанием «правительства» Врангеля Франция делает крупную ставку на белогвардейские силы, сконцентрированные на юге России. Это входило также и в планы польского военного командования, которое усиливало взаимодействие с армией Врангеля.

В начале августа польское руководство требовало, «чтобы Англия и Франция объявили войну России» [17, с. 254]. Но ни Англия, ни Франция не были готовы осуществить военное вмешательство на стороне Польши. Великие державы отдавали предпочтение этническому, а не историческому принципу при проведении границ.

Более серьезной, реально рассматриваемой альтернативой для Польши в 1920 г. была концепция, которую пробовал воплотить в жизнь самый важный политик того периода – британский премьер Ллойд Джордж. Ее суть заключалась в том, что Советскую Россию следовало как можно скорее включить в европейский политический порядок и торговые отношения, подписать договоры между ней и великими державами. Премьер-министр с самого начала делал ставку на поражение поляков в военном столкновении с Советской Россией. В ответ советское правительство допускало участие в этих переговорах Врангеля при участии великобританского военного представителя [7, с. 503]. Переговоры с Врангелем не состоялись, и военные действия на Крымском фронте продолжились.

На основании изложенного можно сделать вывод, что именно дипломатия Белого движения в польском вопросе потерпела поражение, так и не найдя точек соприкосновения с Варшавой. Не имея

четкой перспективы, она тянула время, не решаясь сказать полякам ни «да», ни «нет», а затем, по сути, решила предоставить течение событий самому себе. Подобная позиция воспринималась польской стороной как проявление к ней недоверия или даже скрытой враждебности. За неспособность объединить все политические и общественные движения в борьбе с большевиками и свое желание наладить союз между Врангелем и Пилсудским линию Деникина, а затем и Врангеля, критиковал, в частности, Б.В. Савенков, один из лидеров партии социалистов-революционеров [11, с. 149].

Будучи потенциальным союзником Польши в борьбе с Советской Россией, Белое движение этот союз так и не заключило по следующим причинам. Во-первых, А. Деникину нужна была единая и неделимая Россия – никакие территориальные приращения Польши сверх этнических границ не допускались. Вместе с тем Ю. Пилсудскому нужна была Польша, далеко выходящая за пределы этнографических границ. А поскольку для выполнения восточного проекта Пилсудскому нужна была победа красных, а не белых, то победа белогвардейцев в гражданской войне в России противоречит интересам Польши. Следовательно, политика Пилсудского, в конечном счете, заключалась в том, что «сотрудничество с Деникиным в его борьбе против большевиков не отвечает польским интересам» [15, с. 92].

Во-вторых, руководители Белого движения в отношении независимости окраинных народностей исходили из положения, что большевики и большевизм – явление преходящее, и любое отступление от защиты вечных русских интересов, территориальной целостности страны ради сиюминутной выгоды неприемлемо [19, с. 218]. Дилемма вопроса фактически решалась так: «с поляками против большевиков, но без официального союза и при тайном сочувствии большевикам» [13, с. 477]. Если у Деникина была какая-то надежда справиться с большевиками собственными силами, то у Врангеля ее не было. Он мог победить, вступив в самый тесный союз, как с поляками, так и с другими нерусскими народностями прежней России.

Руководство Советской России заняло на рубеже 1919–1920 гг. позицию максимальных территориальных уступок Польше в обмен на мирный договор. Но эти предложения Польша отвергла, поскольку Пилсудский готовился после разгрома Деникина большевиками к захвату Украины. Поражение Красной армии под Варшавой заставило

Советскую Россию перейти к реальной политике: «Врангель стоит у нас на первом месте, а территориальные уступки Польше не так важны» [12, с. 392]. Отказ польского руководства от поддержки Врангеля в обмен на получение территорий на Востоке позволил советскому руководству перебросить основные силы Красной армии на юг и к ноябрю 1920 г. разгромить врангелевские войска и завершить Гражданскую войну в Европейской части страны. Прав был Роман Дмовский, крупнейший польский мыслитель и вечный оппонент Ю. Пилсудского, когда говорил, что «у поляков ненависть к России была сильнее, чем любовь к Польше» [4, с. 137]. История потом еще не раз подтвердит его слова.

С польской стороны все обстояло значительно проще. Пользуясь моментом слабости русского государства, в Варшаве было решено использовать преимущество создавшейся уникальной ситуации и добиться присоединения максимума земель на востоке, которые когда-то в истории были завоеваны Польшей от России. Поляки имели сильную национальную армию и в военном отношении не зависели от Белого движения, они могли сами выбирать, кто им предоставит лучшие условия – Колчак, Деникин, Врангель или Советы. Что касается заверений Деникина в том, что является «искренним другом» Польши, то они не были по достоинству оценены.

Вместе с тем, как ни хотели руководители Белого движения сохранить нейтралитет в советско-польской войне, они объективно помогли полякам одержать победу, связывая на своем фронте несколько десятков дивизий Красной армии. При этом командованию Белого движения была чужда мысль договориться с красными о временном перемирии и позволить им перебросить свои части на польский фронт, т.е. совершить маневр, который поляки проделали осенью 1919 г. с армией Деникина.

В заключение можно сделать вывод, что позиция руководителей Белого движения в отношении Польского государства, выработанная сначала Временным правительством, а затем Колчаком и другими командующими Белого движения, оставалась неизменной на протяжении рассматриваемого периода. В результате чего не удалось договориться с поляками о ведении совместных военных действий. Взгляды Антанты на будущее Польши совпадали со взглядами царских генералов («единая неделимая Россия») и расходились со взглядами

польских правящих кругов о их территориальных притязаниях восстановления Речи Посполитой в границах 1772 г. за счет белорусских, литовских и украинских земель. Поэтому Деникин не получил от Пилсудского ожидаемой поддержки. Начальник Польского государства уклонился и от предложения Врангеля о действиях по единому плану, хотя и не возражал против формирования на польской территории «3-й русской армии». Одновременно «генерал Пилсудский объяснял отсутствие взаимодействия с русскими противобольшевистскими силами тем обстоятельством, что ему, «к сожалению, не с кем разговаривать», так как «и Колчак, и Деникин – реакционеры и империалисты...» [3, с. 1017]. Ключевой вопрос советско-польской войны – территориальный – был решен на основании реального соотношения военных сил: польская армия оказалась сильнее действовавших против нее частей Красной армии, и только угроза финансово-экономического краха заставила Варшаву остановить военные действия. 12 октября 1920 г. был подписан прелиминарный советско-польский мирный договор.

Библиографические ссылки

1. Белое движение: мемуары А.И. Деникина, П.Н. Краснова, П.Н. Врангеля. – М.: Вагриус, 2006. – 992 с.
2. Белые пятна – черные пятна: Сложные вопросы в российско-польских отношениях: Научное издание /Под общ. ред. А.В. Торкунова, А.Д. Ротфельда. Отв. ред. А.В. Мальгин, М.М. Наринский. – М.: Аспект Пресс, 2017. – 823 с.
3. Деникин, А.И. Очерки русской смуты. В 2 т. /А.И. Деникин – 2-е изд. с изм. – Минск: Харвест, 2017. – Т.2. - 1280 с.
4. Дмовский, Р. Германия, Россия и польский вопрос. – СПб.: Изд-во Н.П. Карбасников, 1909. – 292 с.
5. Документы и материалы по истории советско-польских отношений /АН СССР, Ин-т славяноведения, ПАН. - М.: АН СССР, 1963. - Т. 1. Февраль 1917 г. – ноябрь 1918. – 547 с.
6. Документы и материалы по истории советско-польских отношений /АН СССР, Ин-т славяноведения, ПАН. - М.: АН СССР, 1964. - Т.2: Ноябрь 1918 – апрель 1920 г. – 717 с.
7. Документы и материалы по истории советско-польских отношений /АН СССР, Ин-т славяноведения, ПАН. - М.: АН СССР, 1965. Т. 3. Апрель 1920 г. – март 1921 г. – 607 с.
8. Зубачевский, В.А. Геополитическая страница истории Гражданской войны. 1918–1919 годы //Отечественная история. – 2005. -№5. – С. 118–130.

9. Зубачевский, В.А. Геополитические планы Германии, Польши, Советской России в период польско-советской войны 1920 года // Славяноведение. - 1999. - №4. - С. 41-49.
10. Из истории Гражданской войны в СССР. Сб. док. и мат. 1918-1922: В 3 т. Т.3: февраль 1920 – октябрь 1922. М.: Советская Россия, 1961. – 875 с.
11. Корнеев, В.Е. Личный фонд Б.В. Савинкова в Международном институте социальной истории в Амстердаме //Отечественная история. – 1998. - № 3. – С. 148–150.
12. Ленин, В.И. Неизвестные документы. 1891-1922. /В.И. Ленин. – М.: Росспэн, 1999. – 670 с.
13. Михайловский, Г.Н. Записки. Из истории российского внешнеполитического ведомства, 1914-1920 гг. В 2-х кн. – Кн. 2. Октябрь 1917 г. – ноябрь 1920 г. – М.: Междунар. отношения, 1993. – 686 с.
14. Михутина, И.В. Польско-советская война 1919-1920 гг. / Ин-т славяноведения и балканистики РАН, 1994. – 323 с.
15. Назаров, М.В. Тайна России. - М.: Альм. «Рус. идея», 1999. – 732 с.
16. Ольшанский, П.Н. Рижский мир /АН СССР; Ин-т славяноведения и балканистики. - М.: Наука, 1969. – 260 с.
17. Польша в XX веке. Очерки политической истории. Отв. ред. А.Ф. Носкова. – М.: 2012. – 952 с.
18. Симонова Т. «Помнят польские паны...» //Родина. – 2021. – №3. – С. 126–129.
19. Шмелев, А.В. Внешняя политика правительства адмирала Колчака (1918–1919 гг.) /А. Шмелев. – СПб: Изд-во Европейского ун-та в Санкт-Петербурге, 2017. – 266 с.
20. Яжборовская, И.С. Россия и Польша. Синдром войны 1920 г. / И.С. Яжборовская, В.С. Парсаданова. – М.: Академия, 2005. – 403 с.

УДК 94(476)

ПЫТАННЕ АБ МЕЖАХ САВЕЦКАЙ БЕЛАРУСІ Ў КАНЦЫ 1918–1921 гг.

А.І. Лізуноў

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці 4, 220030, г. Мінск, Беларусь,
lizunov_97@list.ru*

У дадзеным артыкуле даследуецца фарміраванне меж беларускай савецкай дзяржавы. Разглядаюцца падзеі абмеркавання меж прадстаўнікамі беларускага рэвалюцыйнага руху (большавікамі і эсэрамі) і большавіцкім кіраўніцтвам. Нададзена ўвага ўнутрыпалітычным канфліктам, якія былі ўзніклі на хвалі прыняцця рашэнняў па пагранічных пытаннях у 1917–1921 гг.

Ключавыя словы: ССРБ; дзяржаўная мяжа; Заходняя камуна; плебісцыт; Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў.

ВОПРОС О ГРАНИЦАХ СОВЕТСКОЙ БЕЛАРУСИ В КОНЦЕ 1918–1921 гг.

А.И. Лизунов

*Белорусский государственный университет, пр. Независимости 4, 220030, г. Минск,
Беларусь, lizunov_97@list.ru*

В статье исследуется формирование границ советской белорусской государственности. Рассмотрены события формирования границ представителями белорусского революционного движения (большевиков и эсеров) и большевистского руководства. Также учитываются те внутрисполитические конфликты, которые возникли на волне принятия решения пограничного вопроса в 1917–1921 гг.

Ключевые слова: ССРБ; Западная коммуна; плебисцит; Белорусская партия социалистов-революционеров.

THE ISSUE OF THE BORDERS OF SOVIET BELARUS

A. Lizunou

*Belarusian State University, Niezaliežnasci Ave. 4, 220030, Minsk, Belarus,
lizunov_97@list.ru*

This article examines the formation of the borders of the Soviet Belarussian statehood. The events of the border review by the representatives of the Belarussian revolutionary movement (Bolsheviks and Socialist Revolutionaries) and the Bolshevik leadership are considered. Also, those domestic political conflicts which were caused on a wave of decision-making of a frontier question in 1917–1921.

Keywords: SSRB; Western Commune; plebiscite; Belarussian Party of Socialist Revolutionaries.

У перыяд 1917–1921 гг., падчас ліхалецця, якое было выклікана Першай сусветнай вайной, дзвюма рэвалюцыямі, Польшка-савецкай вайной на тэрыторыі Беларусі на розных ідэалагічных глебах рабіліся спробы стварэння беларускай дзяржавы. Савецкая дзяржаўнасць, у адрозненні ад Беларускай Народнай Рэспублікі, змагла замацавацца на беларускіх абшарах. Але як і кожнай дзяржаве, Савецкай Беларусі было патрэбна вызначыцца наконт меж сваёй тэрыторыі.

Упершыню пытанне аб беларускай савецкай дзяржаўнасці і межах паўстала суадносна з першым абвяшчэннем ССРБ. Увесь 1918 г. дадзенае пытанне ўносіла разлад у працу Белнацкама і Аблвыканкамзаха. Белнацкам на чале з Д.Ф. Жылуновічам настойваў на стварэнні беларускай дзяржаўнасці на савецкай аснове. З гэтым не пагаджалася кіраўніцтва Аблвыканкамзаха на чале з А.Ф. Мясніковым. Прадстаўнікі Паўночна-Заходняга Камітэта і Аблвыканкамзаха расцэнвалі ідэі Белнацкама як праявы дробнабуржуазнага сепаратызму і нацыяналізму. У іх поглядах змешваліся адразу некалькі ідэалагічных кірункаў, якія не дазвалялі ім прыняць думку аб змене дзяржаўнага статусу Беларусі: заходнерусізм, марксісцкае ўяўленне аб непатрэбнасці нацый. Увогуле, А.Ф. Мяснікоў адзначаў, што стварэнне любой нацыянальнай дзяржаўнасці замінае справе сусветнай рэвалюцыі [4, с. 145].

Аблвыканкамзах ігнараваў нацыянальныя прагненні не толькі беларусаў, але і латышоў, літоўцаў, разлічваўчы на захаванне Заходняй вобласці і ператварэнне яе на Заходнюю камуну. На думку А.Ф. Мяснікова, уся Савецкая Расія павінна была складацца з такіх тэрытарыяльных адзінак. Таксама, Аблвыканкамзах ціснуў на Белнацкам, зачыняючы нацыянальныя ўстановы. Акрамя Аблвыканкамзаха, часткова і прадстаўнікі Белнацкама былі супраць ідэі аўтаномнасці Беларусі. Прадстаўнікі Белнацкама і беларускіх секцый РКП(б) ад Віцебскай, Смаленскай і Магілёўскай губерняў адмаўлялі ідэі самастойнасці або аўтаноміі, разлічваўчы на захаванне Заходняй вобласці як адміністрацыйна-гаспадарчай адзінкі ў складзе РСФСР.

21–23 снежня 1918 года Д.Ф. Жылуновіч з прыхільнікамі правёў у Маскве Канферэнцыю беларускіх секцый РКП(б). На ёй было пастаноўлена стварыць Часовы Работніцка-Сялянскі Урад Беларусі і Цэнтральнае Бюро беларускіх Секцый на чале з Д.Ф. Жылуновічам. А.Ф. Мяснікоў ставіўся да гэтых падзей максімальна адмоўна. Высветлена, што А.Ф. Мяснікоў меў некалькі разоў па прамой сувязі з наркамам па справах нацыянальнасцей І.В. Сталіным, у якіх даказваў неабходнасць арыштаваць Д.Ф. Жылуновіча і ўсіх удзельнікаў канферэнцыі як “контррэвалюцыянераў”. Але І.В. Сталін нічога тады не змог адказаць, бо 24-га снежня дзеянні Канферэнцыі былі разгледжаны ЦК РКП(б) [1, с. 17].

Вынік гэтага разгляду быў нестаноўчы для А.Ф. Мяснікова. У размове А.Ф. Мяснікова і І.В. Сталіна 26 снежня 1918 г., І.В. Сталін паведаміў, што ЦК вырашыла “пайсці насустрач” беларускім таварышам і згадзілася стварыць беларускую савецкую дзяржаву. І.В. Сталін запэўніў А.Ф. Мяснікова, што абмеркаванню гэта пытанне ўжо не падлягае, беларуская дзяржава будзе складацца з Гродзенскай, Мінскай, Віцебскай, Магілёўскай і Смаленскай губерняў. У дзяржаўным плане гэта будзе тая самая Заходняя камуна, але “з невялікімі канструкцыйнымі зменамі”. Варта адзначыць, што А.Ф. Мяснікоў у адказ згаджаўся з усім, а першым пытаннем яго было “Хто гэтыя беларускія таварышы?”. На наступны дзень, на асабістай нарадзе І.В. Сталіна і А.Ф. Мяснікова ў Маскве былі канчаткова вызначаны пытанні тэрыторыі, ураду і паўнамоцтваў Савецкай Беларусі. Тэрыторыя ССРБ, згодна дадзенаму рашэнню была наступная: Мінска, Магілёўская, Гродзенская, Віцебская і Смаленская губерні [2, с. 9].

Але нягледзячы на стварэнне беларускай дзяржаўнасці на савецкай аснове, канфлікт вакол беларускай дзяржаўнасці не спыняўся. У хуткім часе Савецкі ўрад пачаў прасоўваць план аб’яднання Літвы і Беларусі, з паслядоўным адсячэннем ад Беларусі Смаленскай, Віцебскай і Магілёўскай губерняў. 16 студзеня 1919 г. Я.М. Свядлоў на пасяджэнні ЦК РКП(б) згадзіўся з дадзенай прапазіцыяй, якую агучваў наркам фінансаў, які зрабіў заяву, што існаванне ССРБ у дадзеных межах з’яўляецца спусташальным. Мэтазгодна аб’яднаць савецкія ўрады Беларусі і Літвы. Для адсячэння Смаленскай, Віцебскай і Магілёўскай губерняў варта было правесці мясцовы павятовыя і губернскія партканферэнцыі [4, с. 149–150].

Дадзеныя захады бальшавіцкага цэнтру былі сустрэты нестаноўча як наваствораным урадам ССРБ, так і мясцовымі беларускімі камуністамі. Ноты пратэсту, якія адсылалі Д.Ф. Жылуновіч і А.Р. Чарвякоў Я.М. Свядлову і І.В. Сталіну адказу не мелі. Таксама пэўных наступстваў з боку Масквы не мела і складанне паўнамоцтваў беларускімі наркамамі Ф.Г. Шантыром, Я.Л. Дылай і У.С. Фальскім. У шэрагу паведаў вышэйазначаных губерняў прыходзілася праводзіць партканферэнцыі па некалькі разоў, паколькі мясцовыя камуністы ўпарта адмаўляліся пагаджацца з прысланым зверху тэзісам аб выхадзе са складу ССРБ і пераходзе ў склад РСФСР. Так, Невельскі, Себежскі,

Раслаўльскі і Драгабужскі паветы не змаглі згадзіцца выйсці са складу ССРБ і былі выведзены загадам. У Магілёўскай губерні на губернскую канферэнцыю прыехалі прадстаўнікі толькі ад Клімавіцкага, Чавускага і Аршанскага паведаў, якія наўпрост згадзіліся з дасланай зверху пастановай перайсці ў склад Савецкай Расіі. Прадстаўнікі ад астатніх паведаў наўпрост праігнаравалі губернскую канферэнцыю. У Віцебскай і Смаленскай губернях мясцовыя камуністы спрабавалі зацягнуць дадзены працэс. Такім чынам, ад ССРБ засталіся Мінская і Гродзенская губерні, якія ў хуткім часе былі зліты ў сумесную дзяржаву з Савецкай Літвой – ЛітБел [4, с. 153].

Гэта не задаволіла і саюзныя большавікам сілы, у прыватнасці беларускіх эсэраў. Як адзначаў Савет Абароны Літвы і Беларусі на тэрыторыі беларускай часткі ЛітБелу, паўсюдна адзначаліся праявы агітацыі за незалежную Беларусь і падбухторванне мясцовага насельніцтва на ўзброеныя антысавецкія дзеянні. У шэрагу валасцей паведаў Гродзенскай, Віленскай і Мінскай губерняў нават адзначаны сялянскія сходы і мітынгі на чале з эсэрамі, якія прапагандавалі ідэі супраціву савецкай уладзе [6, с. 16].

Наступны раз пытанне аб межах Савецкай Беларусі паўстала падчас другога абвешчэння дзяржаўнасці на савецкай аснове. У гэтым пытанні сутыкнуліся ўяўленні большавікоў і савецкіх эсэраў. Распрацоўка беларускага савецкага дзяржаўнага праекту пачалася адразу пасля заняцця Рабоча-сялянскай Чырвонай арміяй Мінску ў 1920 г.

Была створана адпаведная камісія з прадстаўнікоў эсэраў, беларускіх большавікоў (на чале з А.Р. Чарвяковым), большавікоў (В.Р. Кнорын), Беларускай камуністычнай арганізацыі (на чале з У.М. Ігнатоўскім). Мэтай беларускіх арганізацый было абмеркаванне і аднаўленне беларускай дзяржавы ў этнічных межах на савецкай аснове. В.Р. Кнорын меў намер падчас пасяджэнняў камісіі стварыць умовы да інтэграцыі беларускіх эсэраў і БКА ў КП(б)Б. На пасяджэннях у ліпені 1920 г. абмяркоўваліся межы і дзяржаўна-палітычны лад Беларусі. На кожным з пасяджэнняў выяўлялася, што беларускія эсэры і большавіцкія сілы (групы А.Р. Чарвякова і У.М. Ігнатоўскага стаялі на пазіцыях пагаднення з большавіцкім цэнтрам у асобе Кнорына) маюць абсалютна процілеглыя погляды на кожнае з пытанняў [3, с. 19].

У пытанні наконт меж ізноў узніклі спрэчкі. Беларускія эсэры на чале з Я.К. Бялькевічам і Я.А. Мамонькам упарта адстойвалі ідэю абвяшчэння Савецкай Беларусі менавіта ў этнічных межах. У якасці саступкі яны пагаджаліся на межы ССРБ, якія былі абвешчаны 1 студзеня 1919 г. У адказ на гэта В.Р. Кнорын зрабіў заяву аб тым, што Віцебская, Магілёўская і Смаленская губерні ніколі больш не будуць у складзе Беларусі. Увогуле, В.Р. Кнорын заявіў, што ўваходжанне Смаленшчыны, Магілёўшчыны і Віцебшчыны ў склад Савецкай Беларусі падчас першага абвяшчэння, з’яўлялася памылкай, з-за памылак у вызначэнні этнічных меж Беларусі: “Ніякіх беларусаў у Віцебскай, Магілёўскай і Смаленскай губерні не жыве і ніколі не жыло, там жывуць выключна рускія людзі” [4, с. 156].

Дамовіцца з бальшавіцкім прадстаўніцтвам не атрымалася, бо В.Р. Кнорын не згаджаўся ісці на саступкі беларускім эсэрам. Увогуле іх дзейнасць ацэньвалася як нацыяналістычная і дробнабуржуазная. З-за няўзгодненасці пазіцый, канфлікт застаўся наўпрост нявырашаным. Дэлегатыя беларускіх эсэраў адмовілася і ад аб’яднання з беларускімі бальшавікамі, і ад падпісання Дэкларацыі аб другім абвяшчэнні БССР. Як вынік, на абвяшчэнні ССРБ 31 ліпеня 1920 г. А.Я. Мамонька зрабіў заяву аб тым, што беларускія эсэры будуць працягваць дапамагаць беларускаму савецкаму ўраду, але ў палітычным сэнсе будуць працягваць дзейнічаць самастойна, згодна сваім палітычным меркаванням [5, с. 14].

На наступны дзень ЦК КП(б)ЛіБ разарваў усе адносіны з БПСР, сябры БПСР падлягалі арышту. Мінскі губернскі камітэт КП(б)ЛіБ цалкам ухваліў рашэнне аб правільнасці пазіцыі бальшавіцкай партыі і неабходнасці ліквідаваць усе арганізацыі беларускіх эсэраў. Даволі вялікая частка членаў БПСР была ў савецкіх структурах, і яна стала ўспрымацца, як сведчаць справаздачы партыйнай камісіі, як сабатажнікі і небяспечныя элементы. Такая характарыстыка відавочна адлюстроўвала ўстаноўку на выцісканне беларускіх эсэраў з усіх органаў і савецкіх структур [5, с. 16-17].

Яскравым доказам дадзеных слоў з’яўляюцца падзеі, якія разгарнуліся ў лістападзе – снежні 1920 г., калі ўсе кіруючыя пасады ў Ігуменскім павеце занялі беларускія эсэры на чале з Карэшыным. Эсэры ў органах дзейнічалі згодна са сваёй партыйнай пазіцыяй, прыкрываючыся фіктыўным выкананнем бальшавіцкіх загадаў.

Кіраўнікі вайсковага і эканамічнага аддзелаў увагуле цалкам сабатавалі рашэнні вышэйшых органаў з ведама Карэшына. Мабілізацыя і харчразвёрстка ў Ігуменскім павеце была сарвана цалкам. Па павеце вольна гулялі агітатары эсэраў, якія вялі прапаганду на конт правядзення рэферэндуму аб дзяржаўным статусе Беларусі. І такія з'явы былі практычна ў кожным этнічным беларускім павеце, які застаўся на той момант на савецкім баку [5, с. 7].

Эсэры ў няўзброеным палітычным змаганні ў той момант выступалі за правядзенне плебісцыту, на што большавіцкія ўлады не маглі згадзіцца ні на якіх умовах. Эсэры бачылі падтрымку сваёй ідэі ў англійскай дыпламатыі, якая кансультатыўна прапанавала на мірных перамовах Польшчы і Савецкай Расіі стварыць Беларускае дзяржаўнае ў этнічных межах, адвесці ад гэтых меж войскі на 25 верст і правесці на дадзеным абшары рэферэндум аб самавызначэнні. Але ні савецкі, ні польскі бакі не маглі з гэтым пагадзіцца. Ідэі эсэраў таго часу не маглі стаць рэчаіснасцю. [4]

Пытанне аб тэрыторыі Савецкай Беларусі было канчаткова вырашана большавікамі і зацверджана паводле Рыжскай мірнай дамовы. Як адзначаў В.Р. Кнорын, на пасяджэннях савецкіх органаў улады, яшчэ час ад часу гучалі прапановы А.Р. Чарвякова аб вяртанні беларускіх зямель. Але ўсе яны разбіваліся аб пазіцыю большавіцкага цэнтру. Тым больш мясцовыя большавікі лічылі такія захады небяспечнымі па некалькіх прычынах. Па-першае, гэтым маглі скарыстацца беларускія эсэры, якія засталіся на савецкім баку для падрыўной дзейнасці. Па-другое, на думку В.Р. Кнорына і большавікоў, вяртанне беларускіх этнічных зямель у склад БССР можа даць надзею беларускім узброеным фарміраванням (у першую чаргу С.Н. Булак-Балаховічу, які ўжо вёў сваю вайну) на паўтарэнне авантуры Л. Жалігоўскага, але ўжо выключна ў адносінах Савецкай Беларусі.

Такім чынам, на працягу 1917–1921 гг. уяўленне аб межах Савецкай Беларусі ў асяроддзі савецкіх уладаў перажыло шэраг трансфармацый. Ад Савецкай Беларусі амаль у этнічных межах да шасці паветаў. Прычыны, якімі карысталіся большавіцкія кіраўнікі, былі розныя: эканамічныя (адсутнасць эканамічных сувязей паміж усходнімі губернямі і заходняй), знешнепалітычныя (магчымасць скарыстання тэрыторыі БССР для нападу знешніх сіл), а таксама ўласныя погляды дзеячоў большавіцкага руху (А.Ф. Мяснікоў,

В.Р. Кнорын). Таксама варта адзначыць, што рашэнні аб межах Савецкай Беларусі прымаліся ў партыйным кіраўніцтве РКП(б), уплыву на гэты працэс прадстаўнікі беларускага рэвалюцыйнага руху не мелі.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛІМ) Ф. 340. Воп. 3. Спр. 86.
2. БДАМЛІМ Ф. 340. Воп. 3. Спр. 48.
3. БДАМЛІМ Ф. 340. Воп. 3. Спр. 77.
4. Нарыс беларускай дзяржаўнасці: XX стагоддзе / М.П. Касцюк і інш. Мінск: Беларуская навука 2008.
5. Национальный архив Республики Беларусь (НАРБ). Ф.4п. Оп. 2. Д. 2.
6. НАРБ. Ф. 664. Оп. 1. Д. 1.
7. НАРБ. Ф. 325. Оп. 1. Д. 8.

УДК 94(47).084.3

РИЖСКИЙ МИР 1921 г.: ПЕРВЫЙ ОПЫТ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА СОВЕТСКИХ РЕСПУБЛИК РОССИИ, БЕЛАРУСИ И УКРАИНЫ

А.И. Остапенко

Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова, Российская Федерация, 119191, г. Москва, Ленинские горы, 1, ostap-man@mail.ru

В статье рассматривается, как в условиях гражданской войны и интервенции складывалась общая позиция советских республик России, Беларуси и Украины по отношению к Польше. Первоначально совместные дипломатические акции выражались в общих заявлениях от имени трех советских правительств и совместных нотах, направлявшихся внешнеполитическими ведомствами республик в МИД Польши. В дальнейшем на мирных переговорах с Польской республикой в Минске и Риге единство проявилось в том, что общие интересы отстаивала совместная делегация от РСФСР и Советской Украины, располагавшая также полномочиями, переданными ей Советской Белоруссией. Итогом согласованной внешнеполитической деятельности РСФСР, БССР и УССР по отношению к Польше явился подписанный 18 марта 1921 года Рижский мир, по которому три советские республики получили официальное признание со стороны Варшавы.

***Ключевые слова:* РСФСР; БССР; УССР; Рижский мир.**

РЫЖСКІ МІР 1921 г.: ПЕРШЫ ВОПЫТ ЗНЕШНЕПАЛІТЫЧНАГА СУПРАЦОЎНІЦТВА САВЕЦКІХ РЭСПУБЛІК РАСІІ, БЕЛАРУСІ І ЎКРАЇНЫ

А. І. Астапенка

*Маскоўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя М. В. Ламаносава, Расійская Федэрацыя,
119191, г. Масква, Ленінскія горы, 1, ostap-man@mail.ru*

У артыкуле разглядаецца, як ва ўмовах грамадзянскай вайны і інтэрвенцыі фармавалася агульная пазіцыя савецкіх рэспублік Расіі, Беларусі і Украіны ў адносінах да Польшчы. Першапачаткова сумесныя дыпламатычныя акцыі выяўляліся ў агульных заявах ад імя трох савецкіх урадаў і сумесных нотах, якія накіроўваліся знешнепалітычнымі ведамствамі рэспублік у МЗС Польшчы. У далейшым на мірных перамовах з Польскай Рэспублікай у Мінску і Рызе адзінства выявілася ў тым, што агульныя інтарэсы адстойвала сумесная дэлегацыя ад РСФСР і Савецкай Украіны, якая мела таксама паўнамоцтвы, перададзеныя ёй Савецкай Беларуссю. Вынікам ўзгодненай знешнепалітычнай дзейнасці РСФСР, БССР і УССР у адносінах да Польшчы стаў падпісаны 18 сакавіка 1921 года Рыжскі мір, паводле якога тры савецкія рэспублікі атрымалі афіцыйнае прызнанне з боку Варшавы.

Ключавыя словы: *РСФСР; БССР; УССР; Рыжскі мір.*

RIGA PEACE TREATY 1921: THE FIRST EXPERIENCE OF FOREIGN POLICY COOPERATION OF THE SOVIET REPUBLICS OF RUSSIA, BELARUS AND UKRAINE

A. Ostapenko

Lomonosov Moscow State University, Leninskie Gory, 1, 119991, Moscow, Russia, ostap-man@mail.ru

The article considers how the common position of the Soviet republics of Russia, Belarus and Ukraine towards Poland was formed in the conditions of civil war and intervention. Initially, joint diplomatic actions were expressed in general statements on behalf of the three Soviet governments and joint notes sent by the foreign ministries of the republics to the Polish Foreign Ministry. In the later peace talks with the Polish Republic in Minsk and Riga, unity was manifested in the fact that the common interests were defended by a joint delegation from the RFSR and Soviet Ukraine, which also had the powers transferred to it by Soviet Belarus. The result of the agreed foreign policy activities of the RFSR, BSSR and the USSR in relation to Poland was signed on March 18, 2021, the Riga World, on which the three Soviet republics received official recognition from Warsaw.

Keywords: *RSFSR; BSSR; Uk.SSR; Riga Peace.*

В декабре текущего года исполнится 30 лет со времени, как прекратил свое существование Советский Союз. Отношение к этому событию в Российской Федерации и в бывших республиках СССР – разное. Историкам, обществоведам, экономистам и международникам еще предстоит во многом изучать причины и последствия этого эпохального события.

В следующем 2022 году исполнится сто лет с момента образования СССР. Это, несомненно, важный исторический юбилей. В годы советской власти были написаны сотни монографий, тысячи статей, посвященных различным аспектам этого события. Сегодня мне хотелось бы обратиться к наименее изученной стороне этого вопроса – к формированию дипломатического союза советских республик, важным этапом которого стали переговоры в Минске Риге в конце 1920 – начале 1921 г.

В отечественной и зарубежной литературе формирование дипломатического союза советских республик исследователи обычно связывают лишь с Генуэзской конференцией 1922 года, перед открытием которой все советские и народные республики, существовавшие на тот момент, передали делегации РСФСР свои полномочия на подписание договоров с государствами как представленными на означенной конференции, так и вне ее. Такой подход выглядит упрощенным.

Полагаю, что процесс внешнеполитического сотрудничества начался значительно раньше, а завершился формированием дипломатического союза республик в конце 1922 года.

В разное время с момента победы советской власти в республиках образовывались собственные комиссариаты по иностранным делам. Так было в РСФСР, на Украине, в Белоруссии, позже в республиках Закавказья. Первоначально эти структуры были нацелены на подталкивание мировой революции. Так, например, Троцкий, занявший после Октября 1917 г. пост народного комиссара по иностранным делам, свою главную задачу видел в том, чтобы опубликовать тайные договоры царского правительства и «закрыть лавочку». Первое время такие настроения были господствующими. Начавшиеся гражданская война и иностранная интервенция не давали возможности налаживания

внешних связей. Продолжала мешать этому направлению и нацеленность на мировую революцию.

Стоит также обратить внимание, что зрелость дипломатических ведомств в республиках была различной. В лучшую сторону отличались Наркоминделы РСФСР и Советской Украины. В этих обстоятельствах республики в условиях слабости собственных органов внешних сношений, получали возможность использовать для этих целей дипломатический аппарат Советской России. Такое сотрудничество имело место и в период переговоров в Минске и Риге в конце 1920 и в начале 1921 года.

Если говорить о первых шагах дипломатического сотрудничества, то имеет смысл упомянуть попытку выступить единым фронтом советских делегаций России и Украины в Бресте в начале 1918 г. Центральные державы не позволили этого сделать, но такая попытка имела место. С советской стороны переговоры велись в условиях фактического отсутствия дипломатического аппарата.

Первые совместные акции РСФСР, УССР и БССР в польском вопросе осуществлялись республиками еще в конце 1918 – начале 1920 гг., но в полной мере процесс активизировался, когда встал вопрос о физическом выживании советской власти на Украине и в Белоруссии.

25 апреля 1920 г. началось вторжение польских войск на Украину. Одновременно поляки наступали в Литве и в Белоруссии. События развивались стремительно. Уже 7 мая 1920 г. армия Пилсудского заняла Киев. Несмотря на то, что советское руководство предвидело возможность войны с Польшей, удар все же оказался неожиданным.

В сложившейся ситуации ВЦИК РСФСР и ЦИК УССР, а также правительства республик сделали совместное и самостоятельные обращения к рабочим и крестьянам с призывом защитить страну от вторжения польских войск [1, с. 24–27, 38–39.]. Одновременно были направлены совместные ноты Российской Федерации и Украины правительствам Великобритании, Франции, Италии и США с протестом против материальной поддержки польской авантюры [2, с. 530–532, 565–566]. Единство внешнеполитических действий проявилось в согласованности выдвигаемых требований и общей оценке происходящих событий.

Тем временем меры, предпринятые для укрепления западного фронта, а также согласованные действия республик в этом направлении

дали положительный эффект. Во второй половине мая 1920 г. наступление поляков было приостановлено и 14 мая Красная Армия начала теснить польские войска в Белоруссии. 12 июня был освобожден Киев [8, с. 61]. Не оправдался расчёт Варшавского правительства на соглашения, заключенные с Петлюрой и с националистическими силами в Белоруссии.

11 июля был взят Минск, а к концу месяца оккупанты были изгнаны почти со всей территории Белоруссии и юго-восточной Литвы. 1 августа был освобожден Брест. На территории Белоруссии началось восстановление Советской власти [8, с. 62–63]. Первое время власть находилась в руках Белорусского военно-революционного комитета. В принятой 31 июля 1920 г. декларации Белоруссия провозглашалась независимой Советской Социалистической Республикой. Все законы и распоряжения польских оккупационных властей отменялись, «все белогвардейские буржуазно-помещичьи правительства Белоруссии» объявлялись «низложенными и подлежали суду рабоче-крестьянского народа» [1, с. 226–227].

Декларация определяла границу Советской Белоруссии с Польшей. «Социалистическая Советская Республика Белоруссии, – говорилось в документе, – определяет свою западную границу по этнографической границе между Белоруссией и примыкающими к ней буржуазными государствами» [1, с. 227]. Заметим, что предлагавшаяся полякам до 25 апреля 1920 г. РСФСР и УССР линия границы проходила намного восточнее, чем указанная в декларации. Прежняя линия всю Белоруссию оставляла полякам. Принцип же этнографической границы поддерживался Антантой.

Важные моменты Декларация содержала и по вопросу о совместных с РСФСР и УССР военных действиях в войне против Польши, а также по проблеме согласования внешнеполитических выступлений. «Социалистическая Советская Республика Белоруссии, – подчёркивалось в документе, – находясь во взаимоотношениях с Советской Россией как равная с равной, передает на все время революционных войн (таким образом, война с Польшей воспринималась в Белорусском военно-революционном комитете как революционная – А.О.) все свои вооруженные силы в распоряжение единого командования вооруженных сил всех советских республик, а также заявляет, что все дипломатические выступления ССРБ будут

согласованы с выступлением РСФСР и будут иметь в виду общие интересы всех советских республик, построенных на принципах диктатуры пролетариата» [1, с. 227].

Таким образом, если во взаимоотношениях РСФСР с Украиной внешнеполитическое единство вытекало из необходимости сохранения национальной независимости УССР и не было закреплено в официальном документе, то в отношениях с Белоруссией после восстановления в республике Советской власти единство в международных делах, диктовавшееся теми же причинами, провозглашалось изначально юридически. Целесообразность такой политики заключалась еще и в том, что Советская Белоруссия не могла мгновенно создать свое республиканское дипломатическое ведомство, а в данном случае она получала возможность использовать опыт и внешнеполитические каналы НКВД Российской Федерации.

В этих условиях перед советским руководством встал вопрос о перспективах наступательных операций Красной Армии и о развитии революционного процесса в соседних странах. Эти вопросы обсуждались 17 июня 1920 г. на заседании ВЦИК. С докладом по теоретическим основам отношений с капиталистическими странами в тот период выступил Г.В.Чичерин. «Наш лозунг, – подчёркивалось в докладе, – был и остается один и тот же: мирное существование с другими правительствами каковы бы они не были. Сама действительность привела нас и другие государства к необходимости создания длительных отношений между рабоче-крестьянским правительством и капиталистическими правительствами. Эти длительные отношения нам повелительно навязываются экономической действительностью» [7, с. 2]. Такая постановка вопроса определялась некоторым изменением точки зрения на мировую революцию и на пути ее осуществления. «Историческая действительность, – сказал далее Чичерин, – показала нам, что мировая революция не приходит быстро, просто одним ударом. Наша российская действительность создала условия, которые не повторяются в других странах, в которых развитие идет более сложным, более тяжелым путем, идет через разруху все более возрастающую» [7, с. 2].

Однако некоторый пересмотр прежних взглядов не означал отказа от идеи мировой революции в принципе. Бедствия, которые вытекали для народных масс из разрухи, рассматривались в качестве

необходимой исторической ступени, определенного подготовительного этапа для мировой революции. Длительность этого этапа могла быть различной. И как раз в течение этого времени предполагалось налаживать отношения с капиталистическими странами дипломатическим путем [7, с.2–3].

В условиях только начинавшегося контрнаступления Красной Армии улаживание отношений с Польшей планировалось также осуществить путем переговоров. В тот момент Советское правительство не видело еще реальной возможности подтолкнуть социалистическую революцию в Польше путем революционной войны. Вместе с тем подобную точку зрения уже в середине июня 1920 г. разделяли далеко не все.

На заседании ВЦИК 17 июня 1920 г. группа делегатов предложила отказаться от попыток наладить мирные переговоры с польским правительством [1, с. 107] и, продолжая войну, подтолкнуть революцию в Польше. В результате дискуссии выяснилось, что все же большинство делегатов разделяет позиции Чичерина, поддержанные В.И. Лениным. В принятой резолюции ВЦИК одобрил «все шаги СНК, которые были им предприняты через Народный комиссариат по иностранным делам для установления мирных отношений со всеми народами» [2, с. 578].

Таким образом, несмотря на наличие в партии и в верховном законодательном органе РСФСР группы лиц, стремящихся к ведению революционной войны против Польши и подталкиванию мировой революции, большинство членов ВЦИК в тот период высказывались за установление межгосударственных отношений с буржуазной Польшей дипломатическим путем. Однако ситуация в этом отношении не была стабильной, и по мере успешного развития наступления Красной Армии она стремительно изменялась.

По мере успешного развития контрнаступления Красной Армии среди населения и в правительствах советских республик, а также в партии становится популярной идея революционной войны против Польши. Сама по себе эта идея, символизируя единство цели, способствовала внешнеполитическому объединению республик. В обращении, принятом II конгрессом Коминтерна 19 июля 1920 г., говорилось: «Если Советская Россия даст сегодня передышку польским белогвардейцам, если Советская Россия даст им возможность

восстановить свое разбитое войско и вновь вооружить его при помощи Антанты, то она будет вынуждена завтра же вновь оторвать сотни тысяч своих лучших сынов и послать их на фронт для новой оборонительной войны... Задача теперешнего часа – сокрушить этого врага» [1, с. 167–168].

Таким образом, идея революционной войны против польского империализма была поддержана и международной коммунистической организацией, что, несомненно, способствовало широкому ее распространению.

Тем временем Красная Армия продолжала наступление на Западном фронте и в конце июля 1920 г. перешла этнографическую границу Польши. Спустя несколько дней ее передовые части вышли на дальние подступы к Варшаве [8, с. 83–84.]. «Мы, – отмечал по этому поводу В.И. Ленин, – стояли накануне того, чтобы помочь польским рабочим свергнуть их правительство» [3, с. 322]. Вероятно, именно в эти июльские дни надежда путем революционной войны вызвать революционный взрыв в Польше достигла своего апогея. Несколько ранее, «19 июля 1920 г. Оргбюро ЦК РКП(б) утвердило специальное бюро для практического руководства партийной работой на польской территории ввиду возможного вступления туда Красной Армии» [8, с. 82]. Польские бюро были созданы также при ЦК КП(б) Украины и ЦК КП(б) Белоруссии [8, с. 119]. Если учесть, что руководящая роль в выработке внешней политики принадлежала ЦК РКП(б), то станет очевидно, что параллельные структуры в республиканских партиях проводили ту же политику и способствовали выработке единства республик и в международных делах.

30 июля 1920 г. в Белостоке был сформирован временный польский революционный комитет (Польревком). Задачи, которые должен был решать Польревком, были сформулированы 23 июля в постановлении польского бюро при ЦК РКП(б). В документе говорилось: «В местностях Польши занятых Красной Армией, организуется революционный комитет... Революционные комитеты будут заниматься восстановлением Советов рабочих депутатов, профессиональных союзов, фабричных и фольварочных комитетов, рабочих кооперативов, а также других рабочих организаций на которые они будут опираться» [1, с. 222]. Интересно, что в состав Польревкома вошло польское бюро при ЦК РКП(б) почти в полном составе. Его

членами стали Ю. Мархлевский, Ф. Дзержинский, Ф. Кон, Э. Прухняк и И. Уншлихт. Главной целью деятельности Польревкома являлось: «Вплоть до создания постоянного рабоче-крестьянского правительства в Польше заложить основы будущего советского строя Польской Советской социалистической республики» [1, с. 221]. Вполне очевидно, что Комитету надлежало сыграть роль зародыша будущего правительства советской Польши. Примечательно, что польские коммунисты воспринимали советско-польскую войну не как национальную, а как классовую, революционную войну между Советской Россией и капиталистической Польшей. Задача Красной Армии виделась им в том, чтобы помочь делу революции в Польше [1, с. 237–239].

Весте с тем деятельность Польского ревкома оказалась кратковременной, и с началом контрнаступления поляков он прекратил свое существование. Однако несомненно и то, что идея революционной войны против Польши, объединявшая советские республики, способствовала одновременно складыванию общей для них внешней политики.

Тем временем была достигнута договоренность об открытии переговоров в Минске. Документы единой русско-украинской делегации были подписаны председателями правительств РСФСР и УССР В.И. Лениным и Х.Г. Раковским [8, с. 90–91]. (В нотной переписке и в других дипломатических документах русская и украинская делегации часто именуется как единая. Однако иногда имеется упоминание о двух делегациях: от РСФСР и УССР. Анализ документов показывает, что в процессе переговоров разделение функций между делегатами от России и Украины не существовало).

Тем временем Красная Армия продолжала продвигаться по польской территории. В середине августа 1920 г. германское информационное бюро Вольфа даже опубликовало сообщение о взятии советскими войсками Варшавы [1, с. 373]. Перспективы полного поражения Польши стали для Антанты очевидными. «Советская республика, – по оценке Ленина, – становилась в международной политике фактором первостепенного значения» [3, с. 281–283]. Крах Польши означал кризис недостроенной еще Версальской системы.

В этих условиях в Москве продолжалась подготовка к конференции. На основе директив В.И. Ленина Г.В. Чичерину [4,

с. 118–119] была составлена совместная российско-украинская декларация, содержавшая основные условия мирного договора.

Однако благоприятная до сих пор ситуация для переговоров начала быстро изменяться. 14 августа польские войска перешли в контрнаступление. В такой обстановке 17 августа 1920 г. в столице Советской Белоруссии Минске проходило открытие мирной конференции. Советская делегация состояла из представителей РСФСР и УССР и возглавлялась К.Х. Данишевским (состав советской делегации был следующим: председатель К.Х. Данишевский, члены делегации: П.Г. Смидович, Н.А. Скрыпник, эксперты Ф.Ф. Новицкий, В.Е. Гарф, секретари: Г.П. Штыкгольд, В.А. Семенов). Советская Белоруссия доверила представлять свои интересы делегации Российской Федерации, что на практике означало передачу полномочий российско-украинской делегации в целом. Таким образом предполагалось защищать единую позицию трех республик.

В ходе работы конференции между правительствами РСФСР и Украины, с одной стороны, и правительством Польши, с другой, была достигнута договоренность о переносе дальнейших переговоров в Ригу [1, с. 349–350, 358–359]. Здесь поляки согласились в конечном итоге при редакции договора о перемирии и прелиминарном мире принять формулировку, «свидетельствующую о признании советских государств России и Украины» [1, с. 388]. Вопрос о Советской Белоруссии, которая передала свои полномочия делегации РСФСР [8, с. 99], на переговорах не затрагивался. На наш взгляд, это было сделано из тактических соображений. Предполагалось сначала решить проблему о признании УССР, а в дальнейшем поставить и белорусский вопрос. Однако, если программа русско-украинской делегации не предусматривала признание Польшей Белоруссии как политически суверенного государства, то вопрос о сохранении территориальной целостности белорусской нации решался совершенно определенно.

Вопрос о переговорах с Польшей обсуждался и на IX Всероссийской конференции РКП(б) 22 сентября 1920 г., где было признано необходимым, чтобы ВЦИК обратился в Варшаву с предложением о немедленном прекращении войны и заключении мира [8, с. 136].

23 сентября 1920 г. на основе доклада председателя СНК РСФСР В.И. Ленина на заседании ВЦИК было принято «Заявление ВЦИК по

вопросу об основах соглашения между РСФСР и Польшей». «ВЦИК полагает, – подчёркивалось в заявлении, – что в основу мира должно быть... положено ...подтверждение... независимости Украины, Литвы, Белоруссии». Отрицание совершившегося в 1918 г. самоопределения Украины и Белоруссии, – говорилось в заявлении, – «сделало бы соглашение на базе самоопределения невозможным, а переговоры о методах самоопределения бесполезными или даже вредными» [1, с. 400].

Таким образом, советская позиция была чётко обозначена, окончательный мир мыслился лишь на базе признания государственной независимости УССР и БССР. Заметим, что требование о Советской Белоруссии было предъявлено впервые. Интересно также то, что заявление исходило только от РСФСР, а принципы, отстаиваемые в нем, отражали интересы всех республик. Иными словами, не только Белоруссия, но и Украина, представленная на конференции, допускала защиту ее национальных интересов Советской Россией. Это свидетельствует также о предоставлении РСФСР республиками права на внешнеполитическую инициативу.

5 октября 1920 г. на встрече председателей двух делегаций было «принято решение подписать договор о перемирии и прелиминарных условиях мира между Польшей, с одной стороны, и Россией и Украиной – с другой, не позднее пятницы, 8 октября 1920 г.» [1, с. 423]. Однако и этот срок был нарушен. Подписание состоялось 12 октября 1920 г.

В статье I признавалась государственная независимость Украины и Белоруссии. Прецедент международного признания БССР и УССР был создан и отныне задача заключалась в его развитии.

Однако, выиграв политически, советским республикам пришлось уступить территориально: согласно договору, земли Западной Белоруссии и Западной Украины отходили к Польше [5, с. 63–65].

Несомненно значение договора для складывания единой международной политики РСФСР, УССР и БССР. Отныне отношения всех трех советских республик с Польшей регулировались едиными юридическими нормами. К объективным объединительным внешнеполитическим тенденциям республик прибавилась юридическая основа такого единства.

Для подписания окончательного договора потребовалось еще почти четыре месяца [8, с. 169–183, 194–201] и только 18 марта 1921 г. мирный договор между РСФСР и УССР, с одной стороны, и Польшей – с другой, был подписан [6, с. 43–47].

Польская делегация признала юридическую правомерность передачи Белоруссией Советской России полномочий на подписание договора. Таким образом, положения, зафиксированные в Рижском мире (14 и 17 апреля Рижский мир был ратифицирован ВЦИК и ЦИК Украины, 15 апреля – польским сеймом. Обмен ратификационными грамотами состоялся 30 апреля 1921 г. в Минске), распространялась на все три советские республики. РСФСР УССР и БССР находились теперь в равных отношениях с Польской республикой, и их внешняя политика опиралась на единые юридические положения. Значение установления единой внешней политики РСФСР Украины и Белоруссии по отношению к Польше для общего международного единства республик заключалось в том, что указанное единство выходило за рамки общих подходов только лишь к Польской республике, а служило, в свою очередь, основой для распространения его по отношению к другим странам, связи с которыми только начинали налаживаться. Полезным в дальнейшем оказался и приобретенный опыт выработки общих позиций.

Одновременно необходимо отметить, что государственная независимость Советской Украины и Советской Белоруссии стала возможной лишь благодаря тому, что эти республики осознали необходимость проведения общей с РСФСР внешней политики.

Последнее подкреплялось историческими традициями славянского единения этих республик и поддержкой основной массой трудящихся Украины и Белоруссии социалистических преобразований, инициатором которых выступала РСФСР.

Идеи мировой революции и революционной войны на рубеже второго десятилетия XX века все явственнее показывали свою иллюзорность. Объективно выдвигалась необходимость существования двух систем, что подводило базу для налаживания контактов и ведения переговоров с буржуазными правительствами.

Библиографические ссылки

1. Документы внешней политики СССР. Т. II. М.: Политиздат, 1951.

2. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. Т. III. М.: Наука, 1965.
3. Ленин В.И. Полн. собр. соч. Изд. пятое. Т. 41. М.: Изд-во политической литературы, 1981.
4. Ленинский сборник. Т. XXXVI. М.: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1959.
5. Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных РСФСР с иностранными государствами. Вып. 1. Изд. втор. Петроград, 1922.
6. Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных РСФСР с иностранными государствами. Вып. II. М., 1921.
7. Чичерин Г.В. Доклад народного комиссара по иностранным делам Г.В. Чичерина на заседании ВЦИК 17 июня 1920 г. Стенограмма. НКВД. М.: Тип. III-го Коммунистического Интернационала, 1920.
8. Ольшанский П.Н. Рижский мир. М.: Наука, 1969.

УДК 94:327(47+57)+438(094.2)''1920-1921''

ПЫТАННЕ АБ ПАЛІТЫЧНЫМ СТАТУСЕ БЕЛАРУСІ НА САВЕЦКА-ПОЛЬСКІХ МІРНЫХ ПЕРАГАВОРАХ

У.Е. Снапкоўскі

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь,
ulsnap44@inbox.ru*

Разгледжана пытанне аб міжнародным і палітычным статусе Беларусі на савецка-польскіх мірных перагаворах 1920–1921 гг. У сувязі з гэтым прааналізаваны формы дзяржаўных утварэнняў на тэрыторыі Беларусі (Беларуская Народная Рэспубліка і Беларуская ССР, якая існавала ў некалькіх відах). Адзначана, што ні БНР, ні БССР не ўдалося атрымаць міжнароднага прызнання, хаця дыпламатычная актыўнасць БНР была больш выразнай і прыкметнай. Канстатавана, што дзейнасць урада БССР мела фасадны характар і была залежнай аб РСФСР. Апісана абмеркаванне пытанняў аб палітычным статусе Беларусі і яе прызнанні на савецка-польскіх перагаворах у Мінску і Рызе.

Ключавыя словы: *савецка-польскія мірныя перагаворы; Беларуская Народная Рэспубліка; Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка; Ваенна-рэвалюцыйны камітэт; палітычны статус Беларусі; міжнароднае прызнанне.*

ВОПРОС О ПОЛИТИЧЕСКОМ СТАТУСЕ БЕЛАРУСИ НА СОВЕТСКО–ПОЛЬСКИХ МИРНЫХ ПЕРЕГОВОРАХ

В.Е. Снапковский

*Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск,
Беларусь, ulsnap44@inbox.ru*

Рассмотрен вопрос о международном и политическом статусе Беларуси на советско-польских мирных переговорах 1920–1921 гг. В связи с этим анализируются формы государственных образований на территории Беларуси (Белорусская Народная Республика и Белорусская ССР, которая существовала в нескольких видах). Отмечено, что ни БНР, ни БССР не смогли добиться международного признания, хотя дипломатическая деятельность БНР была более выразительной и заметной. Констатируется, что деятельность правительства БССР носила фасадный характер и зависела от РСФСР. Описывается обсуждение вопросов политического статуса Беларуси и ее признания на советско-польских переговорах в Минске и Риге.

***Ключевые слова:** советско-польские мирные переговоры; Белорусская Народная Республика; Белорусская Советская Социалистическая Республика; Военно-революционный комитет; политический статус Беларуси; международное признание.*

THE ISSUE OF THE POLITICAL STATUS OF BELARUS AT THE SOVIET–POLISH PEACE NEGOTIATIONS

U. Snapkouski

*Belarusian State University, Niezaliežnasci Ave., 4, 220030, Minsk, Belarus,
ulsnap44@inbox.ru*

The issue of the international and political status of Belarus at the Soviet-Polish peace talks of 1920–1921 was considered. In this regard, the forms of state formations on the territory of Belarus (the Belarusian People's Republic and the Belarusian SSR, which existed in several forms) are analyzed. It was noted that neither the BNR nor the BSSR were able to achieve international recognition, although the diplomatic activity of the BNR was more expressive and noticeable. It is stated that the activity of the government of the BSSR had a facade character and depended on the RSFSR. The discussion of the issues of the political status of Belarus and its recognition at the Soviet–Polish talks in Minsk and Riga is described.

Keywords: *Soviet-Polish peace talks; The People's Republic of Belarus; Belarusian Soviet Socialist Republic; Military Revolutionary Committee; political status of Belarus; international recognition.*

Для лепшага разумення палітычнага статусу Беларусі на савецка-польскіх мірных перагаворах у Мінску і Рызе, у якіх, як вядома дэлегацыі БНР і ВРК БССР не ўдзельнічалі, трэба разгледзець вельмі каратка этапы фарміравання беларускай дзяржаўнасці з моманту абвяшчэння незалежнасці БНР 25 сакавіка 1918 г. Паводле сучаснай канцэпцыі гісторыі беларускай дзяржаўнасці, выкладзенай у 5-томнай працы Інстытута гісторыі НАН Беларусі, Беларуская Народная Рэспубліка з'яўляецца першай нацыянальнай формай беларускай дзяржаўнасці, хоць яна была рэалізаваная ў выглядзе незавершанага палітычнага праекта [5, с. 6]. Наступным крокам на шляху да незалежнасці было стварэнне беларускай савецкай дзяржаўнасці, якая ў 1919–1920 гг. прайшла некалькі этапаў станаўлення (ССРБ, ЛітБел, другое абвяшчэнне БССР). Дзеля спрашчэння нашага аналізу будзем характарызаваць гэтыя тры фазы/этапы адной назвай – Беларуская ССР (БССР).

Да пачатку савецка-польскіх мірных перагавораў у Мінску (жнівень 1920 г.) дзяржаўна-палітычныя структуры БНР (Рада і ўрад) і БССР (Ваенна-рэвалюцыйны камітэт) мелі розны палітычны статус. Урад БНР перайшоў на становішча ўрада ў выгнанні (эміграцыйнага ўрада) і размяшчаўся ў Рызе. Ён зрабіў шмат намаганняў у справе дасягнення міжнароднага прызнання, аднак не здолеў дабіцца ў гэтым цяжкім пытанні якіх-небудзь значных вынікаў. Адзінай дзяржавай, якая прызнала БНР дэ-факта, была Фінляндія. Аднак фінскі ўрад пад ціскам Вялікабрытаніі ў студзені 1920 г. фактычна дэзавуяваў сваю згоду на прызнанне і адмовіўся прымаць прадстаўніцтва БНР. Маўклівае ці ўскоснае прызнанне БНР ажыццявілі Украінская Народная Рэспубліка, Германія, Чэхаславакія, Латвія, Эстонія. Аднак БНР не прызналі дзяржавы, якія вызначалі новы расклад сіл у Еўропе: Вялікабрытанія, Францыя і ЗША [8, с. 441–443].

ВРК БССР з'яўляўся часовым органам савецкай улады, які атрымаў паўнамоцтвы паводле Дэкларацыі аб абвяшчэнні незалежнасці ССРБ 31 ліпеня 1920 г. У ёй адзначалася, што вышэйшая ўлада ў рэспубліцы будзе належыць ВРК да склікання Другога Усебеларускага

з'езда Саветаў. У прынятай ВРК дэкларацыі разам з канстатацыйнай раўнапраўнага характару ўзаемаадносін паміж РСФСР і БССР заяўлялася аб перадачы Беларускай рэспублікай «на ўвесь час рэвалюцыйных войнаў» сваіх узброеных сіл у распараджэнне РСФСР, гатоўнасці ўзгадняць дыпламатычныя выступленні рэспублікі з дзеяннямі РСФСР, а таксама ўсталяваць адзіны гаспадарчы план з РСФСР і іншымі савецкімі рэспублікамі [2, с. 166]. На самой справе, як паказалі наступныя падзеі, БССР фактычна добраахвотна падпарадкавала сваю знешнепалітычную дзейнасць інтарэсам Савецкай Расіі. Так рыхтавалася глеба аб прыняцці беларускімі бальшавікамі рашэнняў аб перадачы ўраду РСФСР паўнамоцтваў на вызначэнне меж Беларусі на мірных перамовах з Польшчай. У адпаведнасці з Дэкларацыйнай аб абвешчэнні незалежнасці ССРБ, ВРК валодаў вышэйшай уладай у рэспубліцы. Гэта быў надзвычайны орган улады на тэрыторыі, частка якой была вызвалена ад польскіх войскаў, а на іншай частцы адбываліся ваенныя дзеянні. Асноўным актам ВРК ССРБ быў загад, невыкананне якога разглядалася як невыкананне баявога задання. ВРК выдаваў таксама сумесныя акты з партыйнымі органамі – цыркулярныя лісты [9].

Важнае значэнне для разумення статусу дзяржаўных утварэнняў на тэрыторыі Беларусі, якія ўзніклі пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г., маюць працы сучасных беларускіх даследчыкаў гісторыі дзяржавы і права Беларусі. Заснавальнік беларускай школы гісторыкаў-прававедаў І.А. Юхо апублікаваў у 1993 г. смелы і наватарскі артыкул у “Беларускім гістарычным часопісе” пра паўнамоцтвы ўрадаў БНР і БССР у 1918–1921 гг. У ім абгрунтаваны канстытуцыйны і юрыдычны характар Трэцяй Устаўной граматы БНР ад 25 сакавіка 1918 г. і легітымнасць абвешчэння незалежнасці БНР, што вынікала з рашэнняў Усебеларускага з'езда і дэкрэта СНК РСФСР аб несапраўднасці актаў аб падзелах Рэчы Паспалітай [12, с. 66]. Супрацьлеглым чынам адбываўся працэс канстытуіравання Беларускай савецкай рэспублікі, вырашальную ролю ў якім адыгрывала савецкая Расія. Паводле аўтара, урад РСФСР пасля адыходу немцаў з тэрыторыі Беларусі вырашыў стварыць тут “паслухмяны сабе ўрад” і ўтварэнне ўрада ССРБ адбывалася па рашэнні ЦК РКП(б), што ставіць пад пытанне яго паўнамоцтвы. Падводзячы выснову сваім разважаннем, І.А. Юхо канстатаваў што

“адзіным законным беларускім урадам у 1918-1919 гг. быў Народны Сакратарыят Беларускай Народнай Рэспублікі, створаны Выканаўчым камітэтам Рады Усебеларускага з’езда на падставе яго рашэнняў” [12, с. 67].

І.А. Юхо разгледзеў юрыдычны статус БССР у 1920–1922 гг., які быў вельмі няпэўным і супярэчлівым. Фармальна яна лічылася незалежнай савецкай рэспублікай, а фактычна з’яўлялася аўтаномнай вобласцю РСФСР. Яе адносіны з РСФСР будаваліся не на раўнапраўных, федэратыўных пачатках, а на аснове аўтаноміі. Некаторае размежаванне кампетэнцыі паміж дзяржаўнымі органамі абедзвюх рэспублік адбылося пасля заключэння Дагавора аб ваенным і гаспадарчым саюзе паміж РСФСР і ССРБ ад 21 студзеня 1921 г. Выбраны на Другім Усебеларускім з’ездзе саветаў (снежань 1920 г.) урад (Савет Народных Камісараў) пад старшынствам А. Чарвякова ахарактарызаваны як “першы законна ўтвораны беларускі савецкі ўрад”, які ў сваёй большасці складаўся з беларускіх камуністаў-большавікоў і абараняў па меры сваіх сіл інтарэсы беларускага народа [12, с. 68]. Такой жа думкі прытрымліваюцца В.А. Круталевіч і І.А. Юхо ў сваім дапаможніку [6, с. 129], а таксама іншыя беларускія прававеды. У прыватнасці, М.У. Сільчанка і Р.Р. Байтасаў, прааналізаваўшы працэсы нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва на тэрыторыі Беларусі, прыйшлі да высновы, што “в 1919–1922 гг. Белорусская ССР не была независимым государством — она являлась составной частью Советской России, ее автономией. Органы, выполнявшие в разные годы функции правительства Советской Беларуси, были государственными органами республики, являющейся составной частью РСФСР” [9]. Гэтыя органы афармлялі рашэнні партыйных органаў, якія валодалі ўсёй паўнатай улады ў рэспубліцы. Уся практычная дзейнасць СНК БССР ажыццяўлялася пад кіраўніцтвам Цэнтральнага бюро КП(б)Беларусі, а рэальная ўлада знаходзілася ў руках цэнтральных органаў камуністычнай партыі, якой з’яўлялася Расійская камуністычная партыя. Дзейнасць урада БССР мела ўвогуле фасадны характар [9].

Беларускія гісторыкі зараз разглядаюць працэсы стварэння БНР і БССР як адзіны непарыўны шлях развіцця беларускай дзяржаўнасці, як звёны аднаго ланцуга рэалізацыі права народа на самавызначэнне. Савецкае, сацыялістычнае звяно аказалася ў той момант мацнейшым за

нацыянальна-дэмакратычнае. І.М. Ігнаценка і С.М. Хоміч адзначаюць, што адсутнасць палітычнага адзінства нацыі і складаная знешнепалітычная сітуацыя абумовілі два магчымыя напрамкі самавызначэння Беларусі – БНР і БССР. Гэтыя дзве формы беларускай дзяржаўнасці пэўны час існавалі паралельна, атаясамліваючы сабой дзве альтэрнатывы, выбар паміж якімі павінен быў зрабіць беларускі народ. З двух варыянтаў гістарычнага развіцця лёсам і часам быў выбраны другі, савецкі напрамак. На думку гэтых аўтараў, «Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка стала своеасаблівай формай беларускай дзяржаўнасці, у якой правы рэспубліканскіх органаў улады з самага пачатку моцна ўрэзаны на карысць цэнтра» [4, с. 112]. Такім чынам Савецкая Беларусь нарадзілася з моцна ўрэзаным суверэнітэтам, што асабліва праяўлялася ў яе абмежаванай здольнасці да самастойнай знешнепалітычнай дзейнасці, аб чым будзе сказана ніжэй.

Найбольш выразна дыпламатычная залежнасць Мінска ад Масквы праявілася падчас савецка-польскіх мірных перагавораў 1920 г. У жніўні-верасні ВРК БССР прыняў некалькі пастановаў аб выдачы РСФСР мандата на вядзенне перагавораў з Польшчай [1, с. 155–156; 11, с. 23–25]. Самая вядомая з іх – гэта пастанова ад 10 верасня 1920 г., якая прадугледжвала выдаць РСФСР “самы шырокі мандат на вядзенне мірных перагавораў з Польшчай па пытанню, галоўным чынам, вызначэння меж Беларусі” [3, с. 195]. Гэта азначала, што беларускі савецкі ўрад даваў згоду на падзел Беларусі, што і было потым зафіксавана ў Рыжскім мірным дагаворы, падпісаным РСФСР і УССР, з аднаго боку, і Польшчай з другога. У прэамбуле дагавора адзначалася, што ўрад РСФСР падпісвае дагавор “за сябе і па ўпаўнаважанні Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі” [3, с. 254–255; 10].

Пытанні прававога і палітычнага статусу Беларусі і яе прызнання (без згадвання назваў дзяржаўных утварэнняў) неаднаразова ўздымаліся на савецка-польскіх перагаворах. У заяве Усерасійскага цэнтральнага выканаўчага камітэта (УЦВК) ад 23 верасня 1920 г. гаварылася, што, зыходзячы з поўнага прызнання прынцыпу самавызначэння, РСФСР ўжо ў 1917 г. прызнала незалежнасць і суверэннасць Польскай рэспублікі, у 1918 г. – незалежнасць і суверэннасць Украіны і Беларусі*, а ў 1920 г. падпісала мірны дагавор з

* Гэта была прапагандысцкая нацяжка, бо ў 1918 г. і пазней РСФСР не прызнавала незалежнасці абвешчанай тады БНР. Што датычыла БССР, то яе

незалежнай і суверэннай Літоўскай рэспублікай. УЦВК прапаноўваў пакласці ў аснову мірнага пагаднення, па-першае, пацвярджэнне як Польшчай, так і Расіяй незалежнасці Украіны, Літвы і Беларусі і прызнанне незалежнасці Усходняй Галіцыі, па-другое, афіцыйнае прызнанне імі дзяржаўных прадстаўніцкіх устаноў (соймаў, парламентаў, з'ездаў саветаў), створаных у кожнай з гэтых краін [3, с. 204–206].

На пасяджэнні Галоўнай камісіі 1 кастрычніка старшыня польскай дэлегацыі Я. Домбскі адрэагаваў на патрабаванне расійска-ўкраінскай дэлегацыі аб прызнанні Польшчай палітычнага ладу, які савецкая Расія ўсталявала на беларускіх і ўкраінскіх землях. Ён сказаў, што Польшча, прызнаючы права кожнага народа самастойна вырашаць свой лес, «не можа прызнаць сапраўдным і свабодным волевыяўленнем народа ўладу, навязаную сілай расійскіх савецкіх войскаў, забяспечанай прызначэнні з Масквы камісарамі, якія неаднаразова фігуруюць перш-наперш як упаўнаважаныя Савецкай Расіі, а потым фігуруюць як прадстаўнікі волі мясцовага насельніцтва» [13, с. 100].

Польская дыпламатыя абвергла тэзіс расійскай дэлегацыі аб нібыта самастойных, а на самай справе цалкам залежных ад РСФСР савецкіх тэрытарыяльных арганізацыях (савецкіх рэспубліках), за якім выразна хавалася жаданне замаскавацца пад новай формай былых захопаў, якія здзяйсняла царская Расія разам з Аўстрыяй і Прусіяй. Я. Домбскі, маючы на ўвазе БССР, сцвярджаў, што «савецкая Беларусь не мае ніякіх аб'ектыўных рыс самастойнасці і дзяржаўнай незалежнасці». Ён таксама выказваў сумненне, ці мае такія рысы і савецкая Украіна. Кіраўнік польскай дэлегацыі таксама казаў, што савецкая Расія распарадзілася Віленскай і Гродзенскай губернямі, дзе «несумненна пражывае польская большасць», нібыта сваёй законнай уласнасцю, не пытаючыся волі мясцовага насельніцтва [13, с. 100]. Ён аднак не пажадаў далей развіваць гэту тэму, паколькі пытанне аб лёсе гэтых зямель павінна было належаць непасрэднаму ўрэгуляванню паміж Польшчай і Літвой.

Польская дэлегацыя, як і савецкая, таксама дапускала прапагандысцкія сцвярджэнні наконт прызнання незалежнасці новых дзяржаў на тэрыторыі “ўсходніх крэсаў”. Я. Домбскі казаў, што

незалежнасць была прызнаная РСФСР 31 студзеня 1919 г. пастановай Прэзідыўма УЦВК [1, с. 103–104].

Польшча, не чакаючы ініцыятывы з боку Расіі, прызнала незалежнасць Літвы, Украіны і Беларусі [13, s. 100]**. У той жа час Расія не дала рэальнай гарантыі незалежнасці Беларусі і Украіны, акрэслення іх усходніх і паўночных меж, правядзення свабодных сходаў – пасля адыходу расійскіх войскаў – канстытуантаў (устаноўчых сходаў) гэтых краін, выбраных роўным, тайным, усеагульным, прамым, прапарцыянальным галасаваннем, не адмовілася ад спынення рэпрэзентацыі гэтых дзяржаў Расіяй на міжнароднай арэне. Кіраўнік расійска-ўкраінскай дэлегацыі А. Іофэ адказаў, што яна прымае да ведама факт прызнання Польшчай незалежнасці Украіны, Літвы і Беларусі, але не можа не нагадаць таго, што гэта прызнанне ў перыяд польскай акупацыі не перашкаджала кіраваць гэтымі землямі прызначанымі з Варшавы камісарамі і шляхам тэрору [13, s. 102]. Міжнародна-прававога прызнання Польшчай ні БНР, ні тым больш ССРБ або ЛітБел, з якімі Варшава наогул не жадала мець ніякіх спраў і не адказвала на іх тэлеграмы, не было [7, с. 12].

Актыўнасць урада і дэлегацыі БНР у Рызе мела важнае значэнне, бо прымусіла расійскі НКЗС ушчыльную займацца беларускім пытаннем, што мела сваім вынікам прыезд А. Чарвякова ў Рыгу, каб супрацьпаставіць яго ўраду В. Ластоўскага. Яшчэ адным вынікам намаганняў гэтага ўрада можна лічыць пастаноўку расійскай дыпламатыяй пытання аб прызнанні незалежнасці Беларусі (ССРБ), што знайшло пазней адлюстраванне ў прэлімінарным мірным дагаворы. На рахунак актыўнасці ўрада БНР верагодна можна аднесці і згаданую вышэй прапагандысцкую фразу з заявы УЦВК ад 23 верасня 1920 г. аб прызнанні ў 1918 г. незалежнасці Беларусі (БНР), чаго фактычна не было [11, с. 28–30].

Паводле негалоснай дамоўленасці паміж Масквой і Варшавай, было вырашана не дапусціць БССР на мірныя перагаворы, паколькі ўвядзенне чацвёртай дэлегацыі перакулівала б, як прызнаваўся Г. Чычэрын, расійска-польскія дыпламатычныя камбінацыі. ВРК БССР выдаў савецкай дэлегацыі мандат на вядзенне перагавораў і ўпаўнаважыў РСФСР на падпісанне мірнага дагавора ад імя БССР. Гэта

** Гэтае сцвярджэнне вернае адносна Літвы і Украіны. Што датычыцца Беларусі, то Польшча прызнала Беларусь толькі паводле Рыжскага мірнага дагавора, падпісанага 18 сакавіка 1921 г. Пры гэтым пад Беларуссю мелася на ўвазе Беларуская ССР, хця ў тэксце дагавора (арт. II) гаварылася менавіта пра прызнанне незалежнасці Беларусі без аніякага ўпамінання назвы дзяржавы.

было праявай палітычнай слабасці і нацыянальнага нігілізму гэтага часовага рэвалюцыйнага органа Беларускай савецкай рэспублікі, якая тады ахоплівала толькі Мінскую губерню. Працэс умацавання БССР паскорыўся пасля падпісання Рыжскага мірнага дагавора. Мірныя перагаворы нанеслі моцны ўдар па разліках і спадзяваннях дзеячаў БНР на ўдзел у іх у якасці раўнапраўнага боку. Не былі рэалізаваны іх надзеі на падтрымку польскай дэлегацыі ў справе стварэння суверэннай беларускай дзяржавы [7, с. 16–17]. Заявы кіраўнікоў савецкай і польскай дэлегацый аб прызнанні незалежнасці Беларусі мелі прапагандысцкі характар і не суправаджаліся адпаведнымі крокамі па дапушчэнні дэлегацый БССР і БНР на перагаворы.

Рыжскі мірны дагавор стаў першым легітымным міжнародна-прававым актам XX ст., які замацаваў за Беларуссю (назвы дзяржавы ў тэксце не дадзена) і беларускім народам шэраг важнейшых атрыбутаў дзяржаўнасці і нацыянальных правоў. Дагаворныя бакі прызнавалі незалежнасць Беларусі, як і Украіны, што давала падставы Маскве і Мінску лічыць, што гэта азначае прызнанне менавіта БССР, бо камуністы кантралявалі тэрыторыю рэспублікі, а ўрад БНР знаходзіўся ў эміграцыі. Прызнанне Польшчай незалежнасці Украіны і Беларусі азначала, што Польшча стала першай заходняй дзяржавай, якая прызнала БССР дэ-юре і пацвердзіла гатоўнасць ўсталяваць з ёй дыпламатычныя адносіны. Аднак хуткае стварэнне Саюза ССР паставіла крыж на надзеях Мінска абмяняцца пасольствамі з Варшавай.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Бароўская, В.М. Беларускае пытанне на савецка-польскіх перагаворах 1918-1921 гг. Мінск: Беларуская навука, 2017.
2. Документы внешней политики СССР: В 24 т. / редкол.: Г. А. Белов [и др.]. М., Госполитиздат, 1959. Т. 3 (1 июля 1920 г. – 18 марта 1921 г.).
3. Знешняя палітыка Беларусі. Зборнік дакументаў і матэрыялаў: У 10 т. Рэд. кал.: І.І. Антановіч (старшыня) [і інш.] Мінск: БелНДІДАС, 1997. Т. 1 (1917–1922 гг.).
4. Ігнаценка І., Хоміч С. Утварэнне БССР // Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 5. Беларусь у 1917–1945 гг. / Рэдкал. М. Касцюк (гал. рэд.) і інш. Мінск: Экаперспектыва, 2006. С.105–112.
5. История белорусской государственности. В 5 т. Т. 1: Белорусская государственность: от истоков до конца XVIII в. / А.А. Коваленя [и др.]; отв. ред. тома: О.Н. Левко, В.Ф. Голубев. Минск: Беларуская навука, 2018.

6. Круталевіч, В.А., Юхо, Я.А. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі (1917–1945 гг.): вучэб дапам. для студ. юрыд. і гіст. спец. ВНУ. 2-е выд. Мінск: Беларуская навука, 2000.

7. Мэтэрскі, В. Польшча, Беларуская Народная Рэспубліка, Рыжскі дагавор // Рижский договор: взгляд через столетие: сборник научных статей / редкол.: Н.Н. Мезга (гл. ред.) [и др.]. Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2021. С. 11-18.

8. Міхалюк, Д. Беларуская Народная Рэспубліка ў 1918–1920 гг.: Ля вытокаў беларускай дзяржаўнасці. Смаленск: Інбелкульт, 2015.

9. Сильченко, Н.В., Байтасов, Р.Р. Правовая природа актов органов, выполнявших функции правительства Белорусской ССР в 1919–1922 гг. // Право и демократия. сб. науч. трудов. вып. 9. Минск: Право и экономика, 1998. С. 74–83.

10. Снапкоўскі, У.Е. Аб мандаце ВРК ССРБ, выдадзеным ураду РСФСР па пытанні вызначэння меж Беларусі // Да 90-годдзя прыняцця Рыжскага дагавору 1921 г.: матэрыялы з гісторыі польска-беларускіх узаемаадносін у XX ст.: зборнік навуковых прац III міжнароднай навукова-тэарэтычнай канферэнцыі. Мінск, 9–10 чэрвеня 2011 г. Навук. рэд. Е. Расоўска, А. Вялікі. Мінск: ТАА “Ковчег”, 2011. С. 241–255.

11. Снапкоўскі, У.Е. Шлях скрозь стагоддзе: беларуска-польскія адносіны 1918-2017 гг. Мінск: БДУ, 2017.

12. Юхо, Я. Беларускія ўрады 1918–1921 гг. і іх паўнамоцтвы // Беларускі гістарычны часопіс. 1993. № 4. С. 63-68.

13. Dąbski, J. Pokój ryski. Wspomnienia, pertraktacje, tajne układy z Joffem, listy z 15 ilustracjami i 1 mapę. Warszawa: Druk zakładów graficznych i wydawniczych W. Kulerskiego w Grundziądzu, 1931.

САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНЫЯ І ГРАМАДСКА- ПАЛІТЫЧНЫЯ ПРАЦЭСЫ Ё ЦЭНТРАЛЬнай І ЁСХОДняй ЕЎРОПЕ Ё 1921–1941 гг.

УДК 327((47+57)+438)«1921-1939»

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ ПОЛЬСКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА В МЕЖВОЕННЫЙ ПЕРИОД (1921–1939 гг.)

А.К. Гецевич

*Гродненский государственный университет имени Янки Купалы, ул. Ожешко, 22,
230005, г. Гродно, Республика Беларусь, a.gecevich@grsu.by*

В статье рассматриваются основные направления национальной политики польской государственной администрации в 1921–1939 гг. в отношении белорусского и еврейского населения Западной Беларуси.

Ключевые слова: *Западная Беларусь; Польша; национальная политика; белорусы; евреи; программа; прометеизм.*

АСНОЎНЫЯ НАПРАМКІ НАЦЫЯНАЛЬнай ПАЛІТЫКІ ПОЛЬСКАГА ЁРАДА Ё МІЖВАЕННЫ ПЕРЫЯД (1921–1939 гг.)

А.К. Гецевіч

*Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы, вул. Ажэшкі, 22, 230005,
г. Гродна, Рэспубліка Беларусь, a.gecevich@grsu.by*

У артыкуле разглядаюцца асноўныя кірункі нацыянальнай палітыкі польскай дзяржаўнай адміністрацыі ё 1921–1939 гг. у адносінах да беларускага і яўрэйскага насельніцтва Заходняй Беларусі.

Ключавыя словы: *Заходняя Беларусь; Польшча; нацыянальная палітыка; беларусы; яўрэі; праграма; праметэізм.*

MAIN DIRECTIONS OF THE NATIONAL POLICY OF THE POLISH GOVERNMENT IN THE INTERWAR PERIOD (1921–1939)

A. Gecevich

*Yanka Kupala Grodno state University, Grodno, Ozheshko str., 22. 230005, Grodno,
Republic of Belarus, a.gecevich@grsu.by*

The article examines the main directions of the national policy of the Polish state administration in 1921–1939. in relation to the Belarusian and Jewish population of Western Belarus.

Keywords: *Western Belarus; Poland; national policy; Belarusians; Jews; program; prometheism.*

После окончательного оформления территории и определения границ Польши в 1921 г. перед властями страны встал вопрос формирования политики национального строительства. Польское государство межвоенного времени было многонациональным по этническому составу, однако стало унитарным в плане государственного устройства. Правовой основой национальной политики межвоенной Польши были международные соглашения (Малый Версальский договор, подписанный Польшей 28 июня 1919 г., Рижский мирный договор 18 марта 1921 г.) и акты польского законодательства, в частности, конституции Польши 1921 и 1935 гг. [1, с. 2–5].

В национальной политике Польши выделялись три модели: инкорпорационная (национал-демократическая), консервативная и либерально-демократическая.

Концептуальные основы первой модели были сформулированы среди правых политических сил Польши в 1919–1921 гг., одним из её авторов был Р. Дмовски, ставший министром иностранных дел Польши в 1923 г.

Национально-демократическая концепция предлагала отдавать предпочтение национальным интересам поляков в ущерб другим национальностям. Польская культура представлялась высшей, цивилизованной, в то время как культуры белорусов и украинцев, составлявших большинство в восточных воеводствах Польши, рассматривались как слабые, неразвитые. Программным лозунгом национал-демократов (или сокращённо – эндэков) был «Польша для поляков», а главной жизненной необходимостью ими признавалось преобразование восточной политической границы с БССР и УССР в границу польской нации, этническую границу [2, с. 19]. Инкорпорационной программой предусматривалась ассимиляция белорусов и украинцев через польские школы, культурно-просветительские организации и учреждения, службу в армии и в административно-полицейском аппарате. В то же время вопрос об ассимиляции евреев, чья численность в межвоенной Польше по состоянию на 1931 г. составляла 3 млн. 113,9 тыс. человек (или 9,8 %)

от всего населения страны, был более сложным для разрешения [2, с. 14]. В итоге евреи стали рассматриваться эндеками как представители чуждого цивилизационного течения, и было решено изолировать их от общественной жизни, как неподдающихся ассимиляции.

Постулаты *консервативной модели* во многом повторяли элементы концепции национал-демократов, но были менее радикальными, отводя на первое место в национальной политике государственную ассимиляцию, которая понималась как формирование у всех граждан Польши польского гражданского патриотизма независимо от их национальной принадлежности.

Либерально-демократическая модель поддерживалась либеральными и социалистическими польскими партиями, частью польской интеллигенции. Положительно оценивая идеи территориальной автономии белорусов и украинцев, культурной автономии евреев, идеологи либерально-демократической модели, тем не менее, стояли на позициях государственной ассимиляции, рассматривая как первичные интересы польской государственности. Взгляды представителей данной модели национальной политики на положение национальных меньшинств и непольских этносов отличались разнородностью. Так, социалист Л. Василевский, признавая необходимость создания условий для развития культуры белорусов, украинцев, евреев, тем не менее, отрицал сам факт существования в Польше русского национального меньшинства, называя русских и их культуру «пережитком русификаторской эпохи», а население полесского региона, где также проживали белорусы и украинцы, в перспективе предлагал полонизировать [2, с. 20–21].

В национальной политике польского государства выделялось несколько этапов. Первый период охватывал 1921–1926 гг. и характеризовался политикой национальной ассимиляции, то есть реализацией концепции эндеков о жёсткой, конфронтационной полонизации непольского населения в рамках схемы «одно государство – один народ». После майского государственного переворота 1926 г. в национальной политике Польши наблюдалась определённая либерализация, наметился переход от насильственных методов формирования польского самосознания у непольских этносов и этнических групп к более мягким, однако сама цель – полонизация

непольского населения страны – не изменилась. Следует отметить, что на местах национальная политика реализовывалась по-разному: некоторые польские чиновники не особо стремились к большему учёту интересов непольского населения, а в конце 1920-х гг. и вовсе вернулись на привычные им позиции национальной ассимиляции [2, с. 26–27]. Другие же, например, полесский воевода (глава воеводства – крупной административной единицы Польши) Я. Крагельски, критикуя репрессии против белорусского национального движения, в то же время заявлял о необходимости запрета использования русского языка в государственных учреждениях и сокращения численности русского населения в воеводстве [2, с. 30].

С середины 1930-х гг. в связи с ухудшением международной обстановки в руководящих кругах Польши произошёл переход к политике, направленной на нивелирование национально-культурных особенностей населения страны. Кроме того, Польша прекратила сотрудничество с Лигой Наций в деле обеспечения прав национальных меньшинств [1, с. 2–5]. Как результат, во второй половине 1930-х гг. польские власти начали закрывать и без того немногочисленные культурно-просветительские проекты белорусов, украинцев, литовцев, активизировалась политическая и культурная полонизация. В стране усилились антисемитские настроения, основным средством решения еврейской проблемы в 1930-х гг. стала рассматриваться эмиграция. Всего с территории Польши за 1920–1930-е гг. выехало почти 400 тыс. евреев [2, с. 32–35].

Таким образом, вплоть до сентября 1939 г. в национальной политике Польши ведущей оставалась инкорпорационная модель национальной политики, направленная на ассимиляцию славянских этносов и вытеснение из общественной жизни и даже страны евреев. Малые этноконфессиональные группы (литовцы, русские-старообрядцы, татары) рассматривались как незначительный элемент, чью деятельность можно разрешить при общей лояльности к польскому государству и ограничить при отрицании ими принадлежности к польскому народу в широком смысле слова. Однако следует отметить, что подобная дискриминационная национальная политика польского государства не увенчалась успехом по ряду причин. Во-первых, недостаточное финансирование культурно-просветительских мер по полонизации населения приводило к тому, что достаточно небольшой

процент непольского населения был охвачен различными польскими просветительскими проектами. Так, в 1938/1939 учебном году в Западной Беларуси не посещали школу более 100 тыс. детей [3, с. 66–71]. Во-вторых, несмотря на чёткий приоритет полонизации, польские власти вплоть до 1933–1936 гг. разрешали деятельность национальных партий и общественных организаций белорусов, украинцев, литовцев, евреев, с помощью которых последние активно противостояли польской ассимиляционной политике, сохраняя свои культурные ценности в тех непростых политико-правовых условиях [4, с. 5].

Политика польских властей в отношении еврейского национального меньшинства во второй половине 20-х – 30-е гг. XX в. была противоречивой и непоследовательной.

Осенью 1926 г. (после майского переворота), когда Ю. Пилсудский занял пост премьер-министра II Речи Посполитой, ему пришлось решать судьбу 600 тысяч евреев, которые не имели польского гражданства. Речь шла об эмигрантах из России и прибалтийских стран, которые нашли в Польше убежище от политического или национального преследования. Они не имели польских паспортов и фактически являлись гражданами второй категории. Кроме того, им грозила депортация в страны, откуда они приехали. По этому вопросу Пилсудский высказался однозначно: «Дайте им польские паспорта. Польша не может себе позволить иметь граждан второй категории, которые будут ее ненавидеть». После этого разговора за короткий срок 600 тысяч еврейских беженцев получили паспорта и права польских граждан [5, с. 130]. Это дело не получило широкой известности, и о нем знал лишь узкий круг людей в тогдашнем правительстве Польши.

На территориях, ранее входивших в состав Австро-Венгрии и России, в том числе и в западнобелорусском регионе, существовали некоторые правовые ограничения для еврейского населения. Статья 126 польской Конституции 1921 г. декларировала необходимость отмены этих ограничений. В 1924 г. к этой проблеме обращался Высший Суд Польши, а также Высший Административный Трибунал. Еврейское представительство в польском парламенте не раз вносило проекты ликвидации ограничений, однако эти предложения не выходили за рамки обсуждений в конституционной комиссии парламента. Только в 1930 г. на заседании Сейма был принят законопроект, в котором говорилось, что «ограничение прав, которые содержатся в правовых

актах, изданных в возрожденном польском государстве, и которые противоречат статье Конституции о равенстве граждан, не имеют обязательной силы». Этот законопроект был подписан всеми членами Кабинета министров и вступил в силу 10 мая 1931 г. [6, s. 240].

Исполнительной власти необходимо было разработать механизм практической реализации прав еврейского населения, что было сложнее, чем просто их декларирование. Вместо этого в скором времени появились проекты введения новых правовых ограничений для евреев.

В 1932 г. в Польше началась государственная реформа школьного образования. Официально разрешалось существование двух типов школ: государственных и частных. К государственным учреждениям образования были отнесены школы, которые пользовались поддержкой государственных органов и местных городских советов. Все остальные школы были зачислены в категорию частных. Открытие последних разрешалось только после того, как Министерство просвещения получит точные данные о материально-технической базе школы и морально-патриотических настроениях ее педагогического состава.

Данная реформа на законодательном уровне давала право польским властям не допускать открытия еврейских школ, которые имели недостаток финансовых средств. Кроме того, реформа давала им возможность останавливать деятельность уже существовавших национальных учебных заведений. Их закрытие можно было осуществлять по следующим критериям: недостаточная профессиональная подготовленность педагогических кадров; перерыв в учебном процессе более чем на три месяца без серьезных причин; несоответствие политической программы руководства школы государственной политике и т.д. [7, с. 85]. Таким образом, данная реформа позволила установить идеологический контроль над частными школами и поставила под угрозу существование еврейских учебных заведений.

В условиях нарастающего экономического кризиса общественно-политическая ситуация в Польше обострилась. Национальные демократы обвиняли евреев в экономических проблемах Польши и использовали для искоренения их из сферы торговли и свободных профессий такой метод, как бойкот. Типичным примером антисемитской пропаганды эндеков (национальных демократов)

являлась фраза: «Каждый еврей в бизнесе означает голодную польскую семью» [8, л. 20]. В журналах «Торговый еженедельник» («Tygodnik Handlowy») и «Торговец – мир торговли» («Kupiec – Świat Kupiecki») начали публиковать статьи антисемитского характера. Позже началась активная кампания бойкота евреев в торговле и социальной сфере [9, с. 153].

В 1930-е гг. антисемитизм в польском обществе был обычным явлением. Попыткой дать отпор волне антисемитизма стали акции протеста евреев, прошедшие по всей Польше. Еврейские общины многих городов выразили солидарность с Комитетом еврейских парламентариев и Центральным правлением еврейских партий, которые объявили протест антисемитским выступлениям [10, с. 275].

В апреле 1936 года парламент утвердил закон, который ограничивал ритуальный забой животных (шхита). Основным мотивом принятия данного законодательного акта был экономический: стремление исключить еврейских торговцев из сферы оборота, связанной с крупным рогатым скотом и мясом. С экономической точки зрения запрет шхиты угрожал исключением из местного рынка большого количества покупателей: евреи составляли более 25% сельского населения, а в некоторых регионах около 50% [11, с. 43]. Для сельского хозяйства, которое испытывало проблемы со сбытом, этот закон означал снижение цен. Поэтому не было ничего удивительного в том, что Министерство сельского хозяйства выступило против законопроекта. Однако оно стремилось только добиться некоторых уступок в рамках этого закона, но не изменить факта правового вмешательства в религиозную сферу. В марте 1938 г. закон снова был утвержден Сеймом.

В такой социально-экономической и правовой ситуации у части еврейского населения началась смена мировоззрения. Его новые черты проявились в критике ранее абсолютных авторитетов, формальное исполнение религиозных обязанностей. В 1937 г. правление Гродненской еврейской общины получило письмо от группы раввинов, которые обращали внимание на то, что распространилась практика проведения в больших синагогах платных мероприятий по субботам, что противоречило базовым нормам иудаизма [12, с. 233]. Полицейские чиновники, анализируя политическую жизнь евреев Гродненщины, отмечали, что ортодоксы из-за отсутствия прогресса и несовременности

взглядов не пользовались поддержкой местного еврейского населения, а их деятельность не распространялась дальше молитвенных домов [13, л. 159].

Среди факторов, которые влияли на отношения властей и еврейского населения, была так называемая «новая еврейская политика», в основе которой лежала идея, что «новый еврей» обладает национальным самосознанием и должен с достоинством добиваться своих прав как свободный человек [14, с. 205].

Таким образом, после установления режима санации евреи занимали в польском обществе весьма своеобразное положение. С одной стороны, еврейское население было более лояльной частью национальных меньшинств, которое не представляло угрозы существованию польского государства. С другой стороны, евреи, которые проживали в Западной Беларуси, являлись наиболее маргинальным элементом региона. Не имея своего национального государства, евреи стремились сохранить свою идентичность. Однако в то же время наблюдался постоянный и неуклонный процесс отрыва части евреев от традиционной среды. Права еврейского населения II Речи Посполитой гарантировались международными соглашениями, Конституцией Польши, однако не всегда сохранялись на практике.

В отношении местного населения польским правительством на протяжении 1920–1930-х гг. проводилась политика, получившая в историографии название «политика восточных крессов». Её окончательной целью было активное включение вновь приобретенных восточных территорий в культурную жизнь страны через постепенную полонизацию местного населения.

Укрепление польского влияния на территории Западной Беларуси осуществлялось по нескольким направлениям:

- снижение уровня национально-культурного самосознания местного непольского населения;
- убеждение местного населения в том, что оно является частью польского этноса (например, по результатам переписей населения 1921, 1931 гг.);
- активная информационно-пропагандистская работа.

Значительное место в формировании нового сознания отводилось образованию, формированию новых культурных традиций, туризму.

Власти рассчитывали, что вовлечение местного населения в научно-образовательную и культурно-просветительскую деятельность польских проправительственных структур и организаций снизит интерес белорусского меньшинства к борьбе за национально-освободительное движение.

Поэтому на протяжении всего межвоенного двадцатилетия польское правительство шло на политику сознательного отказа от партнёрского сотрудничества с белорусским населением в культурно-просветительской сфере. Очевидно, что такое отношение официальных властей получило ответную реакцию национальных меньшинств восточных регионов Польши и напряженное отношение к польскому национальному сегменту в регионе.

Вместе с тем белорусское национальное движение в 20–30 годы XX в. в рамках Второй Польской республики боролось за равные с поляками условия культурного развития через издание соответствующих нормативных документов, которые могли бы гарантировать белорусскому населению свободного использования родного языка, системы школьного образования, культурной жизни.

Впрочем, в начале 1920-х годов в польских правительственных кругах появилась концепция «прометеизма», поддержанная лично Ю. Пилсудским. Основная цель концепции сводилась к формированию благоприятных условий культурного развития среди населения из вновь присоединенных регионов Беларуси и Украины. Впрочем, нельзя не отметить, что данная концепция носила и другую не менее важную цель – снижение советского влияния на населения новых регионов. Поэтому в основе новой концепции предусматривалось сотрудничество в сфере местного самоуправления, разрешение деятельности белорусских хозяйственных, культурных, образовательных национальных организаций и их государственное финансирование.

В сфере культуры концепция предусматривала, в частности, возможность создания частных национальных школ и культурно-просветительских учреждений. Впрочем, то, что было изложено на бумаге, в реальной жизни практически не реализовывалось. Причиной тому стало расхождение мнений в среде польской элиты относительно степени реализации политики «прометеизма» [15, s.11].

На этапе 1921–1924 гг., когда в сложных экономических, внутри- и внешнеполитических условиях происходило формирование Второй

Польской республики, «концепция прометеизма» стала скорее пропагандисткой, нежели реально осуществляемой. Польское правительство было заинтересовано в заигрывании в национально-культурном вопросе как со странами Западной Европы, так и с национальными организациями Западной Беларуси и Украины. Фактически, уже начиная с 1924 года, когда удалось реально совладать с экономическим кризисом, укрепить внешнеполитический курс, правительство В. Грабского начало отходить от заявленных в концепции направлений сотрудничества, сконцентрировав своё внимание на постепенном увеличении полонизации населения восточных воеводств Польши. Очевидность такого шага было продемонстрировано боязнью властей перерастанием культурно-просветительской деятельности национальных меньшинств в политическую с выработкой соответствующих требований по национально-культурной автономии региона или даже его независимости.

Период санации, начавшийся в 1926 году, не изменил направления правительства по отношению к национальным меньшинствам, политика постепенной культурно-просветительской полонизации региона продолжалась. Впрочем, ставку правительство сделало не только на местное польское население, но и на подрастающее поколение белорусов, которому через систему школьного образования и молодежных организаций планировалось привить ценности польской государственности.

В связи с этим на территории Западной Беларуси стала формироваться сеть польских молодежных организаций. Вместе с тем, польские проправительственные организации не смогли в корне изменить ситуацию в среде белорусского меньшинства, в среде которого, вплоть до 1939 года, превалировало желания обучения на родном языке, сохранение национальных культурных и религиозных традиций.

В 1930-е годы в культурной политике государства четко прослеживается подход, согласно которому в стране сложилась одна нация с вкраплениями отдельных этнических групп (белорусы, украинцы).

Это нашло отражение и в официальной статистике. Особенно красноречива в этом отношении перепись населения Польши 1931 года (таблица 1).

Таблица 1 – Белорусы в составе населения Польши (по переписям 1921 и 1931 годов) [16, Т. XX, s. 46; 59]

Воеводства	Год	Всего, тыс. чел.	Белорусы, тыс. чел.	Белорусы, % от общего
Белостокское	1921	1 305	119	9,1
	1931	1 644	206	12,5
Виленское	1921	476 (*)	225	47,2
	1931	1 276	290	22,7
Новогрудское	1921	823	310	37,6
	1931	1 057	413	39,0
Полесское	1921	881	375	42,6
	1931	1 135	75	6,6
другие	1921	22 209	6	0,0
	1931	26 805	5	0,0
Польша в целом	1921	25 694	1 035	4,6
	1931	31 916	989	3,0

(*) данные по Виленскому воеводству за 1921 г. даны без учёта населения г. Вильно и уездов Вильно-Троки, Ошмянского и Свентянского.

Результаты переписей с самого начала вызвали острые споры. Безусловно, статистика населения по языковому принципу являлась недостоверной, тем более сами польские власти ставили цель увеличить процент польского населения. Перепись 1921 г. содержит 38 тысяч т.н. «тутэйшых», а перепись 1931 г. – 707 тысяч т.н. «тутэйшых» в Полесском воеводстве. Распределить т.н. «тутэйшых» между белорусами и украинцами довольно сложно.

В пояснениях к переписи 1921 г. К. Сраковский подчеркивал, что белорусов-католиков часто относили к полякам, поэтому белорусов в Польше было до 1,6 млн., а в Виленском, Полесском и Новогрудском воеводствах – до 1,5 млн. чел. [17, s. 56–58]. Такого же мнения придерживался А. Крысинский, при этом добавлял, что во время переписи 1931 года по языковому признаку многие белорусы выбрали польский [18, s. 52]. В послевоенное время дискуссию вызвали цифры, представленные З.Ландау и Е.Тамашевским. Количество белорусов в 4 воеводствах они оценивали в 1 948 тыс., а во всей Польше – 1 954 тыс.

[19, с. 91–92; 121]. К белорусам они отнесли всех, кто придерживался православного вероисповедания, в т.ч. русских и украинцев.

Решение «белорусского вопроса» находилась в зависимости от реализации в целом федералистических планов по восстановлению Речи Посполитой, что в реальных условиях становления польской государственности и военных действий принимала затяжной характер. Создание временных институтов польской гражданской администрации должно было парализовать на некоторое время сторонников немедленного присоединения оккупированных областей Польши и давала Ю. Пилсудскому возможность маневра на внешнеполитической арене в вопросе восточных границ. В этих условиях идея создания федеративного государства носила пропагандистский характер.

Начиная с 1926 года, периода установления санационного режима, внутриполитическая ситуация в Польше характеризовалась противоречивым отношением правительства к национальным меньшинствам. Если в первые годы своего существования «санация» «заигрывала» с представителями национальных меньшинств, то в последующий период она проводила куда более жёсткую политику. Это привело к расколу среди политических партий Польши. Одни группировки продолжили борьбу за установление полного национального равноправия на основе Конституции 1921 г., другие – перешли к открытой поддержке режима «санации».

Белорусское национальное движение в Польше межвоенного двадцатилетия достаточно быстро прошло обратный путь от идеи создания независимого государства к национально-культурному возрождению. Только вот реализация даже этой идеи потребовала на практике не только достаточного уровня национального сознания, но и опыта определенной политической борьбы.

Библиографические ссылки

1. Загидулин, А.Н. Формирование конституционно-правового статуса белорусов как национального меньшинства в Польше в 1921–1939 гг. // Человек и общество в системе современных научных парадигм. 2018. № 1. С. 2–5.
2. Вабішчэвіч, А.М. Нацыянальна-культурнае жыццё Заходняй Беларусі (1921–1939 гг.). Брэст : БрДУ, 2008.
3. Вабішчэвіч, А.М. Паміж паланізацыяй і асіміляцыяй: этнакультурная сітуацыя ў Заходняй Беларусі ў другой палове 1930-х гадоў // Беларуская думка. 2009. № 7. С. 66–71.

4. Рабышка, В. Э. Этнапалітычныя працэсы ў Заходняй Беларусі ў 1919–1939 гадах: аўтарэф. дыс. канд. гістар. навук. Мінск, 2004.
5. Wolkonowski, J. Stosunki polsko-żydowskie w Wilnie i na Wilenszczyźnie 1919–1939. Białystok: WUB, 2006.
6. Żydzi w Polsce odrodzonej. Działalność społeczna, gospodarcza, oświatowa i kulturalna: w 2 cz.; pod red. I. Schipera, A. Tartakowera, A. Hafftki. Warszawa, 1932. Cz. 2.
7. Мошук, А.В. Деятельность Бунда на территории Западной Беларуси в 1921–1939 гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / А.В. Мошук. Минск, 2007.
8. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN). Zespół 1184. Sygnatura 975/5. Месячныя адчэты аб грамадзянска-палітычным руху і нацыянальных меншасцях за 1931 г.
9. The Jews of Poland between two world wars / edited by Y. Gutman. – Hanower; London: University press of New England, 1989.
10. Струнец, С. Антисемитизм в межнациональных отношениях в Западной Беларуси 1939–1941 гг. // Материалы Седьмой Ежегодной Международной Междисциплинарной конференции по иудаике: в 2 ч. М.: Пробел, 2000. Ч. 1. С. 273–282.
11. Tomaszewski, J. Zarys dziejów żydów w Polsce w latach 1918–1939. Warszawa, 1990.
12. Соболевская, О. Евреи Гродненщины: жизнь до Катастрофы / О. Соболевская, В. Гончаров. Донецк: Норд-Пресс, 2005.
13. Государственный архив Гродненской области (ГАГО). Ф. 662. Оп. 3. Д. 6.
14. Sztrop-Rutkowska, K. Stosunki polsko-żydowskie w Białymstoku w perspektywie historycznej // Этносоциальные и конфессиональные процессы в трансформирующемся обществе: материалы междунар. науч. конф.: в 2 ч. под ред. У.Д. Розенфельда. Гродно: ГрГУ, 2001. Ч. 1. С. 203–210.
15. Mikulicz, S. Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej. Warszawa: Książka i Wiedza, 1971.
16. Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. T. XIX. Województwo Białostockie. Warszawa, 1927; T. XX. Okręg administracyjny Wileński. Warszawa, 1927; T. XXI. Województwo Nowogródzkie. Warszawa, 1926; T. XXII. Województwo Poleskie. Warszawa, 1926.
17. Srokowski, K. Sprawa narodowościowa na kresach wschodnich. Krakow: Gebethner i Wolff, 1924.
18. Kryński, A. Ludność polska a mniejszości w Polsce w świetle spisów ludności 1921 i 1931. Warszawa, 1933.
19. Landau, Z. Robotnicy przemysłowi w Polsce 1918–1939. Materialne warunki bytu 1918–1939 / Z. Landau, J. Tomaszewski. Warszawa: Książka i Wiedza, 1971.

ВОССТАНОВЛЕНИЕ МАТЕРИАЛЬНОЙ БАЗЫ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ В СОВЕТСКОЙ БЕЛАРУСИ В 1921–1923 гг.

О.И. Ершова

*Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030,
г. Минск, Беларусь, Ershova@bsu.by*

В статье анализируется деятельность органов государственной власти Советской Беларуси по восстановлению материальной базы общеобразовательной школы в 1921–1923 гг. Раскрываются источники содержания школы в республике. Показан вклад населения в дело материального снабжения и финансирования школ. Обозначена сущность классового подхода к процессу восстановления материальной базы общеобразовательной школы.

Ключевые слова: *общеобразовательная школа; Народный комиссариат просвещения; отдел народного образования; финансирование образования.*

ЎЗНАЎЛЕННЕ МАТЭРЫЯЛЬНАЙ БАЗЫ АГУЛЬНААДУКАЦЫЙНАЙ ШКОЛЫ Ў САВЕЦКАЙ БЕЛАРУСІ Ў 1921–1923 гг.

В.І. Яршова

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск,
Беларусь, Ershova@bsu.by*

У артыкуле аналізуецца дзейнасць органаў дзяржаўнай улады Савецкай Беларусі па ўзнаўленні матэрыяльнай базы агульнаадукацыйнай школы ў 1921–1923 гг. Раскрываюцца крыніцы ўтрымання школы ў рэспубліцы. Паказаны ўклад насельніцтва справу матэрыяльнага забеспячэння і фінансавання школ. Пазначана сутнасць класавага падыходу да працэсу ўзнаўлення матэрыяльнай базы агульнаадукацыйнай школы.

Ключавыя словы: *агульнаадукацыйная школа; Народны камісарыят асветы; аддзел народнай адукацыі; фінансаванне адукацыі.*

RESTORING THE MATERIAL BASE OF A GENERAL EDUCATIONAL SCHOOL IN SOVIET BELARUS IN 1921–1923

O. Ershova

*Belarusian State University, Niezaliežnasci Ave., 4. 220030, Minsk, Belarus,
Ershova@bsu.by*

The article analyzes the activities of the state authorities of the Soviet Belarus to restore the material base of the secondary school in 1921–1923. The sources of the content of the school in the republic are revealed. The contribution of the population to the material supply and financing of schools is shown. The essence of the class approach to the process of restoring the material base of a comprehensive school is outlined.

Keywords: *general education school № People's Commissariat of Education; department of public education; financing education.*

Длительная опустошительная война, сопровождавшаяся многократными волнами эвакуации, оккупацией, разорили школу на территории Беларуси. К системной работе по её восстановлению приступили лишь после подписания Рижского мирного договора. Руководство народным образованием осуществлял Народный комиссариат просвещения (далее – НКП) ССРБ, уездные и волостные отделы народного образования (далее – ОНО) [2, с. 370–374]. В своей деятельности они руководствовались решениями состоявшегося в октябре 1921 г. V съезда (X конференции) КП(б)Б, основными из которых являлись: государственная монополизация школы, создание семилетней единой трудовой школы, финансирование школ органами местного самоуправления, привлечение населения к материальному обслуживанию школы [13, с. 227–230].

На 1 января 1921 г. в республике действовала сеть из 2 302 общеобразовательных школ I-й и II-й ступеней, в которых обучалось 170 849 человек – 47,2% от общего числа детей школьного возраста [3, с. 38–39]. В ходе реорганизации появился новый тип школы – государственная семилетняя единая трудовая школа. Экономическая разруха вынудила НКП сократить сеть школ, находившихся на государственном снабжении. В нее включили лишь те учебные заведения, которые имели специальные или приспособленные здания, школьное оборудование, учителей [2, с. 370]. Сокращение осуществлялось за счет перевода школ на самооплату, передачи другим комиссариатам, а также закрытия. Школы, снятые с государственного

снабжения, могли существовать, если на их содержание изыскивались средства населения на местах в установленном государством порядке [7, л. 179 об.]. К началу 1922/23 учебного года (далее – уч. г.) сеть общеобразовательных школ сократилась на 43% по сравнению с 1921 г. [2, с. 371]. Количество детей школьного возраста, имевших возможность обучаться, составляло 33,3% [13, с. 258–262]. В 1922/23 уч. г. действовало 68 семилетних и 1 209 начальных школ с общим контингентом 102 624 учащихся [2, с. 375]. Из-за нехватки школ НКП отказался от обслуживания широких масс, удовлетворяя, в первую очередь, интересы пролетариата и беднейших групп населения [2, с. 371].

Материальное положение школ в 1921 г. руководство НКП характеризовало как «катастрофическое» [5, с. 8]. Из 1 641 здания начальных школ ремонта требовали 1 122 (68%), из них 469 – капитального. В целом же объем предстоявших работ был огромным: ремонт фундамента, крыш, стен, печей, рам, дверей, труб, водопроводов, окон, потолков, отделочные работы и остекление [9, л. 15]. 15 октября 1921 г. СНК ССРБ принял постановление «Об удовлетворении строительно-ремонтных нужд школ и других просветительных учреждений в сельской местности» [11, л. 2]. Строительство и ремонт зданий должны были производиться за счет находившихся в распоряжении ОНО местных средств, формировавшихся из местных налогов и добровольных сборов. Уездному ОНО разрешалось образовывать специальные строительно-ремонтные фонды, как денежные, так и материальные, путем добровольных сборов и иными путями в порядке инициативы местного населения под контролем волостного исполкома.

Финансирование общеобразовательных школ, находившихся на государственном снабжении, осуществлялось из местного бюджета. На народное просвещение из него выделялось 25% средств, что оказалось на 11% меньше затрат земств Минской губернии в 1914 г. [2, с. 372]. Поскольку местный бюджет не покрывал необходимых расходов на содержание школ, приходилось искать другие источники. В 1921/22 уч. г. ими стали натуральное волостное самообложение и налог в городах и местечках в пользу народного образования. В соответствии с постановлением ЦИК и СНК ССРБ, принятом 15 октября 1921 г., для снабжения продовольствием работников просветительных учреждений

в сельской местности, особыми постановлениями волостных съездов Советов, устанавливалось натуральное самообложение сельского населения, а для обеспечения зданий топливом – топливная повинность местных жителей. Волостные исполкомы были обязаны предоставить школам помещения, а для содержания их в исправном состоянии – привлекать граждан в порядке повинности или самообложения [13, с. 224].

Самообложению в пользу школы подлежали и все жители города, имевшие источник дохода или проживавшие на ранее сбереженные средства [11, л. 24]. Помощь населения школе в городах и местечках осуществлялась в соответствии с постановлением СНК ССРБ «Об учреждении школьно-хозяйственных советов в городах и местечках ССРБ для обслуживания хозяйственных нужд школ и др. просветительных учреждений» от 15 октября 1921 г. На участке, включавшем от двух до пяти школ, создавались участковые советы, которые должны были изыскивать материальные ресурсы, составлять совместно с руководителями учебных заведений денежные и материальные сметы, производить работы по ремонту, ходатайствовать перед ОНО о мероприятиях по удовлетворению хозяйственных нужд [11, л. 5].

Состоявшийся в декабре 1921 г. III Всебелорусский съезд Советов в резолюции по народному образованию признал, в связи с отсутствием государственных средств, необходимость введения в городах и местечках налога в пользу народного образования, а в сельской местности – волостного самообложения. Съезд указал на то, что отпуск строительных материалов и топлива из национализированных лесов должен производиться школам бесплатно. Было подтверждено решение II Всебелорусского съезда Советов о передаче помещичьих усадеб для размещения школ, указано на необходимость их наделения земельными участками и садами (до 1 десятины) по соглашению с Наркоматом земледелия [4, с. 21].

Деятельность школ, снятых с государственного снабжения, допускалась на условиях самоокупаемости. Они могли содержаться за счет родителей на следующих основаниях: 1) смета на содержание школы составляется коллективом родителей и утверждается НКП или его соответствующим органом; 2) назначения и отчисления преподавателей и служащего персонала осуществляется на общих

основаниях со школами, оставленными на государственном снабжении; 3) оплата труда личного состава регулируется союзом работников просвещения; 4) 25% родителей учащихся освобождаются от взносов на содержание школы; 5) учебные планы и программы контролируются НКП [6, л. 12].

Реализация постановлений о помощи населения школе шла с трудом, о чем свидетельствовала информация, поступающая в НКП из уездных ОНО [11, л. 36, 52, 54, 57, 59, 86, 116, 127]. Крестьяне писали жалобы в ЦИК и СНК ССРБ по поводу непосильного для них самообложения в пользу школы, которое они воспринимали как второй продовольственный налог [11, л. 69, 102–104]. Население городов возмущалось размерами самообложения на школу, а Наркомат финансов ССРБ назвал его незаконным «местным контрибуционным сбором» [11, л. 94–96].

Весной 1922 г. НКП признал, что натуральное самообложение в деревнях и школьно-хозяйственные советы в городах не в состоянии создать твердой материальной базы народного образования и как постоянный источник обеспечения школ использоваться не могут. Было решено ввести плату за обучение для детей, родители которых не являлись членами профсоюзов, и минимальное обложение в пользу народного образования для членов профсоюзов [6, л. 17]. В конце 1921/22 уч.г., в виде эксперимента, НКП ввел плату за обучение в старших группах некоторых семилетних городских школ, а с 1922/23 уч.г. – во всех семилетних школах, на общеобразовательных курсах и в вузах [10, л. 27]. От платы освобождались или платили по пониженной ставке члены КП(б)Б, члены профсоюзов и их дети, беднейшее население [2, с. 372]. Порядок и размеры платы за обучение для различных категорий населения устанавливались соответствующими постановлениями НКП [7, л. 122 об., 180; 8, л. 230–231, 269 об.; 12, л. 50–51].

Основными источниками материального обеспечения общеобразовательных школ, оставленных на государственном снабжении, в 1922/23 уч. г. являлись: 1) средства, отпускаемые по местному бюджету; 2) помощь населения на основании коллективных договоров в сельской местности и обязательная помощь родителей учащихся в городах [6, л. 31]. IV Всебелорусский съезд Советов, состоявшийся в декабре 1922 г., признал необходимым продолжить

практику поддержки школ населением [13, с. 258–262]. 8 марта 1923 г. ЦИК ССРБ обратился к местным исполкомам Советов с призывом помочь школе материально, принять меры, чтобы все обязательства крестьян по коллективным договорам были выполнены полностью и своевременно, разъяснять крестьянам, что, помогая школе, они укрепляют советскую власть [8, л. 67–67 об.].

Коллективные договоры о помощи школе, практиковавшиеся в сельской местности в 1922 г., делились на два вида. Первый заключался в том случае, если население деревни желало иметь школу сверх запланированной ОНО нормы. Население брало на себя обязательство полностью содержать школу и платить зарплату учителям. Второй вид договора заключался с населением на все школы в сельской местности, находившиеся на государственном снабжении, кроме семилеток, и предусматривал участие жителей в их содержании вместе с ОНО. В этих договорах население давало обязательства: 1) предоставлять паек школьным учителям в размере не менее пяти пудов зерна каждому в месяц до 1 октября 1923 г.; 2) выполнять мелкий хозяйственный ремонт здания и инвентаря в соответствии с составленной школой сметой; 3) подвозить топливо из лесничества. Коллективный договор заключался на сельском собрании, а обязательства по нему распространялись на все население деревни, а не только на родителей школьников. Выполнение договора регулировалось сельским советом, который делал раскладку обязательств по крестьянским дворам в зависимости от их материального положения [1, с. 30].

Коллективные договоры фактически являлись новой формой самообложения населения, отличавшейся от прежней тем, что теперь ему подлежали крестьяне только тех деревень, где имелаась или требовалась школа [7, л. 179]. Однако крестьяне по-прежнему были недовольны тем, что с них взимают налог на школу. В 1922/23 уч.г. коллективные договоры оказались выполнены на 96% [2, с. 373]. III сессия ЦИК БССР 4-го созыва в июле 1923 г. приняла решение об отмене с нового учебного года коллективных договоров с населением, так как они нарушали систему единого государственного налога. Школы, которые находились на содержании населения, решили перевести на государственный и местный бюджет. Если же крестьяне хотели открыть новую школу и оборудовать ее за свой счет, то органы НКП должны были им в этом помочь, а затем внести данное учебное

заведение в государственную сеть с нового учебного года [13, с. 271–274].

Привлекая население к материальному обслуживанию школы, власть не допускала его участия в учебно-воспитательном процессе: «Мы должны известную часть финансового материального бремени перевести на население, но в определенной плоскости, не поставив школу в зависимость от кулака, не поставив ее в зависимость от лабазника» [5, с. 8–9]. Школа должна была обеспечить воспитание нового человека в духе коммунистических идей, поэтому власть стремилась «огородить школу коммунистическим кольцом от всякого кулацкого воздействия на нее» [5, с. 9]. Открытие частных школ рассматривалось как «посягательство на коммунистическое просвещение» со стороны «буржуазных слоев населения» [5, с. 8]. Такая позиция, когда, с одной стороны, власть декларировала государственную бесплатную школу, прежде всего, для пролетарских слоев населения, а, с другой стороны, принимала решения, обязывавшие все население нести расходы по ее материальной поддержке, не допуская частной инициативы в вопросах народного образования, порождала недовольство населения.

Таким образом, восстановление материальной базы общеобразовательной школы в Советской Беларуси в 1921–1923 гг. осуществлялось за счет средств местного бюджета и населения. В условиях расстройства финансовой системы и острой нехватки государственных средств на развитие народного образования, объемы которых снизились по сравнению с дореволюционным периодом, помощь населения стала важным фактором восстановления материальной базы общеобразовательной школы. По мере улучшения материального снабжения школ их количество стало расти. В 1923/24 уч. г. в Советской Беларуси, до укрупнения ее территории, согласно справке НКП работало 1 520 общеобразовательных школ, в которых обучалось 135 225 учащихся (43% от всех детей школьного возраста) [13, с. 299].

Библиографические ссылки

1. Баліцкі А. Усім загадчыкам Аддзелаў Народнай Асветы Беларусі // Веснік Народнага Камісарыяту Асветы С.С.Р.Б. 1922. № 9/10. С. 29–31.
2. Белорусская Социалистическая Советская Республика в 1922–23 г.: к 5-му Съезду Советов Белоруссии. Минск : [б. и.], 1924.

3. Войтенко В. Народное образование в Белоруссии по статистическим данным за 1921 год // Вестник Народного Комиссариата просвещения С.С.Р.Б. 1922. № 5/6. С. 38–42.

4. Вопрос о народном просвещении на 3-ем Всебелорусском съезде Советов // Вестник Народного Комиссариата просвещения С.С.Р.Б. 1922. № 3. С. 20–21.

5. Канценбоген С. 3. Народное просвещение и задачи партии // Вестник Народного Комиссариата Просвещения С.С.Р.Б. 1921. № 2. С. 3–10.

6. Национальный архив Республики Беларусь (далее – НАРБ). Ф. 4п. Оп. 1. Д. 492.

7. НАРБ. Ф. 6. Оп. 1. Д. 124.

8. НАРБ. Ф. 6. Оп. 1. Д. 211.

9. НАРБ. Ф. 30. Оп. 1. Д. 3162.

10. НАРБ. Ф. 42. Оп. 1. Д. 94.

11. НАРБ. Ф. 42. Оп. 1. Д. 96.

12. НАРБ. Ф. 42. Оп. 1. Д. 614.

13. Народное образование в БССР : сб. документов и материалов. Т. 1. 1917–1928 гг. / сост. Р.С. Васильева [и др.]. Минск: Нар. асвета, 1979.

УДК 94(438).081:323/070"1924/1939"

ГРАМАДСКА-ПАЛІТЫЧНЫЯ І САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНЫЯ ПРАЦЭСЫ Ў ПОЛЬШЧЫ Ў АДЛЮСТРАВАННІ ЧАСОПІСА “БЕЛАРУСКАЯ РАБОТНІЦА І СЯЛЯНКА” (1924–1939)

Л. А. Козік

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Kozik@bsu.by

Мэтавай аўдыторыя беларускага часопіса “Беларуская работніца і сялянка” былі жанчыны. Фарміраванне іх светапогляду, знаёмства з асноўнымі сацыяльна-эканамічнымі і грамадска-палітычнымі пераўтварэннямі ў БССР/СССР выступала асноўнай задачай выдання. Разам з гэтым, часопіс фарміраваў уяўленні пра сітуацыю ў суседніх, капіталістычных, краінах. Адной з іх была Польская Рэспубліка. У часопісе змяшчалася пераважна інфармацыя пра становішча ў ёй нацыянальных меншасцей, эканамічную і сацыяльную палітыку польскіх уладаў, рабочы рух, пераслед актывістаў і інш. Значная частка публікацый была пабудавана на кантрасце добрай сітуацыі ў БССР/СССР і дрэннай у Польшчы. Вынікам гэтага было стварэнне адмоўнага вобраза Польшчы і палякаў у беларускім грамадстве ў 1924–1939 гг.

Ключавыя словы: БССР; Польшча; “Беларуская работніца і сялянка”; прапаганда; жаночыя выданні.

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В ПОЛЬШЕ В ОТРАЖЕНИИ ЖУРНАЛА «БЕЛАРУСКАЯ РАБОТНИЦА І СЯЛЯНКА» (1924–1939)

Л. А. Козик

Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Kozik@bsu.by

Целевой аудиторией белорусского журнала «Беларуская работніца і сялянка» («Белорусская рабочая и крестьянка») были женщины. Основной задачей издания являлось формирование их мировоззрения, знакомство с основными социально-экономическими и общественно-политическими преобразования в БССР/СССР. Вместе с тем, журнал формировал представления о ситуации в соседних, капиталистических странах. Одной из них была Польская Республика. В издании преобладала информация о положении в ней национальных меньшинств, экономической и социальной политике польских властей, рабочем движении, преследованиях активистов и др. Материал преимущественно был построен на контрасте хорошей ситуации в БССР/СССР и плохой в Польше. Результатом этого было создание негативного образа Польши и поляков в белорусском обществе в 1924–1939 гг.

Ключевые слова: БССР; Польша; «Беларуская работніца і сялянка» («Белорусская рабочая и крестьянка»); пропаганда; женские издания.

POLITICAL AND SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF POLAND IN THE PRESENTATION OF THE MAGAZINE “BELARUSKAJA RABOTNITSA I SYALYANKA” [“BELARUSIAN WORKER AND PEASANT WOMAN”] (1924–1939)

L. Kozik

Belarusian State University, 4, Niezaležnasci Ave., Minsk 220030, Belarus, Kozik@bsu.by

Women were the target audience of the Belarusian magazine “Belarusian Worker and Peasant Woman”. The main task of the periodical was to form their worldview, to present the main socio-economic and political transformations in the BSSR/USSR. At the same time, the magazine formed the vision of the capitalist countries development. One of them was the Polish Republic. The information about the position of the national minorities, the economic and social policy of the Polish authorities, the labour movement, the persecution of activists was dominating in the magazine. Most of the articles were based on the contrast of the

good situation in the BSSR/ USSR and the bad in Poland. The creation of a negative image of Poland and Poles in Belarusian society in 1924–1939 was a result of such kind of practices.

Keywords: BSSR; Poland; “*Belaruskaja Rabotnitsa i Sialyanka*” (“*Belarusian Worker and Peasant Woman*”); propaganda; women's periodicals.

Усталяванне савецкай улады ў Беларусі суправаджалася як грамадска-палітычнымі і сацыяльна-эканамічнымі пераменамі, так і фарміраваннем новага светапогляду жыхароў рэспублікі. Адным са сродкаў дасягнення гэтай мэты быў выпуск перыядычных выданняў, арыентаваных на розныя групы насельніцтва. Сярод іх быў і часопіс “Беларуская работніца і сялянка”, мэтавай аўдыторыяй якога былі жанчыны. Рашэнне аб яго стварэнні і распаўсюджанні было прынята ЦК КП(б)Б на падставе рашэння XIII з’езда РКП(б) аб умацаванні працы перыядычных выданняў для работніц і сялянак [1, арк. 91].

У БССР выданне часопіса была даручана жаночаму аддзелу ЦК КП(б)Б. Выхад першага нумара быў прымеркаваны да гадавіны Кастрычніцкай рэвалюцыі, правядзення ўсебеларускага з’езда грамадскіх дзяячак і стварэння дэлегацкіх сходаў [1, арк. 182; 2, арк. 15, 17]. Адбылося гэта ў лістападзе 1924 г. Перыядычнасць выхаду часопіса вагалася ад 1 да 3 нумароў у месяц. Пад уплывам сацыяльна-эканамічных і палітычных пераўтварэнняў у БССР восенню 1931 г. адбылася змена яго назвы на “Работніца і калгасніца Беларусі”². Часопіс распаўсюджваўся праз падпіску і свабодны продаж, а яго тыраж вагаўся ад 3 да 18,5 тысяч экзэмпляраў [3, с. 12–13].

Асноўны матэрыял разглядаемага выдання датычыўся грамадска-палітычнага, сацыяльна-эканамічнага і культурнага развіцця БССР і СССР. Падзеі ў замежных краінах пераважна разглядаліся з пункту гледжання міжнароднай сітуацыі і барацьбы рабочага класа за свае правы. Што тычыцца публікацый часопіса пра суседнюю Польшчу, то ўмоўна іх можна аб’яднаць у тры тэматычныя блокі: 1) становішча насельніцтва Заходняй Беларусі, 2) становішча рабочых у Польшчы ў цэлым, 3) палітычныя працэсы.

Апісваючы сітуацыю ў Заходняй Беларусі (а часам і Заходняй Украіне), рэдакцыя падкрэслівала факт акупацыі гэтай тэрыторыі.

² У 1941–1995 гг. ён выходзіў пад назвай “Работніца і сялянка”, а з 1995 г. вядомы як часопіс “Алеся”.

Сярод асноўных сацыяльна-эканамічных праблем, якія закраналіся ў публікацыях, можна вылучыць праблему малазямелля, падатковага цяжара і вынікаючых з нявыплаты падаткаў праблем, функцыянаванне сістэмы школьнай адукацыі на беларускай мове і інш.

Ужо ў першым нумары часопіса з’явілася рубрыка “Жыццё і барацьба замежных рабочых і сялян” (яна не была пастаяннай, асабліва ў 1930-я гады). Першая публікацыя ў ёй была прысвечана апісанню становішча ў Польшчы. Артыкул быў напісаны на супрацьпастаўленні сітуацыі ў савецкай Беларусі і “панскай Польшчы”, дзе “земля панская, жизнь подневольная, печальная... чужая школа, чужая панская жизнь” [4, с. 23]. Аўтар падкрэсліваў, што сяляне Заходняй Беларусі живуць у Польшчы горш, чым пры цары. Аргументамі на карысць такога сцвярджэння выступалі тыя факты, што зямля належыць памешчыкам, сяляне живуць пераважна ў зямлянках, зямельныя надзелы сялян былі ўрэзаны, частка зямлі была перададзена асаднікам, а ўлады ў гэтых умовах яшчэ “дзяруць скуру” простага чалавека падаткамі. Пастаянным лейтматывам гэтага і іншых артыкулаў выступала падкрэсліванне таго, што “над панам управы няма”, “улада панская, суды панскія”, а ўстаноў, якія я б абаранялі рабочага і ахоўвалі яго правы, няма [4, с. 24]. У артыкулах неаднаразова падкрэслівалася дрэннае стаўленне да жыхароў Заходняй Беларусі як з сацыяльнага пункту гледжання, так і з нацыянальнага. Асабліва выразна гэта прасочваецца ў матэрыялах, дзе гаворка ідзе пра “жудасці і катаванні”, якія ўчыняюць “польскія жандармы, паліцыя і ўланы над беларускімі сялянамі” [5, с. 9].

На фоне палітыкі беларусізацыі ў БССР рэдакцыя звяртала ўвагу на становішча беларускіх (зрэдку ўкраінскіх) школ у Польшчы. У артыкулах гаворка шла пра тое, што ў беларусаў і ўкраінцаў няма магчымасці для культурнага развіцця, ім не дазваляюць ствараць школы [6, с. 3–4], дзяцей “гвалтам заганяюць у польскія школы” [7, с. 5], а самі школы носяць польскі характар. Калі польскія ўлады пачалі палітыку па закрыцці беларускіх і ўкраінскіх школ, то аўтары часопіса сталі пісаць пра планамерную паланізацыю беларускіх і ўкраінскіх дзяцей [8, с. 2; 9, с. 4; 10, с. 17].

Яшчэ адной праблемай, якая часта адлюстроўвалася на старонка часопіса “Беларуская работніца і сялянка”/“Работніца і калгасніца Беларусі”, было сацыяльнае і эканамічнае становішча польскіх рабочых/работніц. Асноўная ўвага ў выданні надавалася сітуацыі ў

тэкстыльнай прамысловасці, дзе пераважна працавалі жанчыны. Аўтары пісалі пра павелічэнне працягласці працоўнага дня, ніжэйшым чым у мужчын заробкі, штрафы за правіннасці, рост колькасці захворванняў, павелічэнне нормаў выпрацоўкі, рост беспрацоўя [11, с. 7–8; 12, с. 8; 13, с. 8]. Апошняя рэдакцыя звязвала з рацыяналізацыяй вытворчасці. У ёй савецкія аўтары бачылі ледзь не самую вялікую прычыну бед, бо, на іх думку, яна адбывалася за кошт пасілення эксплуатацыі рабочага класа [14, с. 14; 15, с. 6; 16, с. 6; 17, с. 2 вкладки]. Ідэалагічным абгрунтаваннем такой пазіцыі выступалі сцвярджэнні, што ў Польшчы ўлада знаходзіцца ў руках капіталістаў, якія больш клапацяцца пра павелічэнне свайго багацця, чым пра становішча рабочых. Пры гэтым у часопісе ўзнёсла згадвалася сітуацыя ў БССР/СССР, дзе ўлада знаходзіцца ў руках рабочых, а прадпрыемствы краіны працуюць для паляпшэння дабрабыту ўсяго насельніцтва. Такого роду супрацьпастаўленні фарміравалі выразна негатыўны вобраз польскай рэчаіснасці і выключна станоўчы – савецкай.

Колькасць публікацый, у якіх раскрывалася цяжкае становішча пралетарыяту і сялянства ў Польшчы, вырасла з пачаткам сусветнага эканамічнага крызісу. Спасылаючыся час ад часу на польскія перыядычныя выданні, аўтары пісалі пра павелічэнне працоўнага дня да 12–14 гадзін, зніжэнне заробкаў, закрыццё соцень і нават тысяч фабрык і заводаў, рост колькасці беспрацоўных, эпідэміі, голад, вымушаную прастытуцыю, выпадкі самагубства і забойства дзяцей [9, с. 5; 18, с. 6–7; 19, с. 4–5; 20, с. 3–4; 21, с. 10; 22, с. 12–13; 23, с. 10–11; 24, с. 12; 25, с. 4; 26, с. 3; 27, с. 15]. Пры гэтым усё часцей у публікацыях стала з’яўляцца інфармацыя аб падрыхтоўцы Польшчы да вайны, з якой прама ці ўскосна рабілася выснова: вось куды ідуць дзяржаўныя сродкі замест таго, каб дапамагчы абяздоленым [8, с. 2–3; 28, с. 2 вкладки; 29, с. 9; 30, с. 4].

Такая ацэнка сацыяльна-эканамічнай сітуацыі ў суседняй краіне час ад часу суправаджалася характарыстыкай палітычных падзей. Так, напрыклад, не застаўся незаўважаным дзяржаўны пераварот 1926 г., прычым постаць Ю. Пілсудскага была паказана ў артыкуле Н. Шульмана “Што адбываецца ў Польшчы” дваяка. З аднаго боку зазначалася, што перамога пад Варшавай у 1920 г. стварыла яму славу нацыянальнага героя і збаўцы Айчыны, з другога – як толькі ён стаў

непатрэбным польскай буржуазіі, яна “адхіліла яго ад улады”. Шульман пісаў, што дзяржаўны пераварот на чале з Пілсудскім падтрымалі рабочыя і сяляне, але маршал нічога не зрабіў “для аблягчэння становішча народных мас”. Ён паспрабаваў прыдаць перавароту законную форму і адмовіўся ад пасады прэзідэнта Польшчы. Пры гэтым аўтар адзначаў, што Пілсудскі выступае за пашырэнне правоў прэзідэнта, абмежаванне правоў сейма і паводзіць сябе як дыктатар [6, с. 3–4].

Наступнай унутрыпалітычнай падзеяй, якая прыцягнула ўвагу журналістаў, сталі парламенцкія выбары 1930 г. У артыкуле Г. А. “Кляса супроць клясы ў Польшчы” зазначалася, што пілсудчыкі атрымалі большасць у Сейме (248 мандатаў) дзякуючы масавым арыштам, вобыскам, прымусу галасаваць за Пілсудскага (хутчэй за ўсё меўся на ўвазе Беспартыйны бок супрацоўніцтва з урадам, створаны прыхільнікамі маршала. – *Л.К.*), адхіленнем “непажаданных” для “фашысцкай дыктатуры” кандыдатаў і інш. [8, с. 7].

Прыведзеныя з’явы сацыяльна-эканамічнага і грамадска-палітычнага жыцця Польшчы станавіліся падмуркам для апісання росту “рэвалюцыйных настрояў” і актыўнасці рабочых і сялян і адпаведна барацьбы ўладаў з імі. Сцвярджэнні аб прыгнечаным стане рабочых і сялян, сваволлі жандармаў і паліцэйскіх праходзілі чырвоным радком праз большасць аналізуемых публікацый. З аднаго боку, аўтары характарызавалі сацыяльна-эканамічныя ўмовы жыцця польскай дзяржавы і грамадства, а з другога – давалі прыклады барацьбы з існуючым у Польшчы ладам. У выданні падрабязна апісваліся рабочыя дэманстрацыі і выступленні сялян, арганізаваныя Камуністычнай партыяй Польшчы [12, с. 8; 31, с. 5; 32, с. 14].

Заўважым яшчэ адну асаблівасць публікацый часопіса, прысвечаных праявам незадаволенасці грамадствам сітуацыяй у Польшчы. Штогод рэдакцыя апісвала арганізацыю на дзяржаўным узроўні і правядзенне ў БССР/СССР свята 1 мая. У публікацыях час ад часу пісалася, што савецкія грамадзяне з размахам і ўрачыстасцю адзначаюць Свята працы, у той час як у Польшчы рабочыя робяць гэта ўпотаікі, баючыся арыштаў, альбо знаходзячыся ў турме [33, с. 5; 34, с. 12; 35, с. 4].

Не засталіся па-за ўвагай рэдакцыі палітычныя судовыя працэсы над Грамадой [36, с. 1.; 37, с. 4; 38, с. 4], пасольскім клубам “Змаганне”

[28, с. 2 вкладки], Б. Тарашкевічам [41, с. 3], працэс 133 [39, с. 4; 40, с. 4] і інш. [42, с. 3; 43, с. 3]. У 1930-я гады абвінавачаныя ў згаданых працэсах паўсталі перад судом ужо ў БССР. Пасля барацьбы з нацдэмаўшчынай прадстаўнікам беларускага нацыянальнага руху ў Польшчы было пастаўлена ў віну супрацоўніцтва з “фашысцкім рэжымам” [44, с. 2–3].

Вялікая ўвага ў публікацыях часопіса надавалася апісанню абыходжання з арыштаванымі і асуджанымі ў польскіх турмах, метадаў катавання, характарыстыцы ўмоў утрымання зняволеных [[11, с. 7-8; 30, с. 4; 42, с. 3; 45, с. 7-8; 46, с. 2; 47, с. 4; 48, с. 4-5; 49, с. 13; 50, с. 7; 51, с. 2 вкладки]. Вялікі рэзананс выклікала ўвядзенне ў 1931 г. у Польшчы новага турэмнага рэгламенту, які разглядаўся як адыход ад заваяваных яшчэ ў Расійскай імперыі асобых правоў для палітзняволеных [52, с. 4; 53, с. 5-6; 54, с. 2].

Аналіз часопіса “Беларуская работніца і сялянка”/“Работніца і калгасніца Беларусі” паказвае, што яго матэрыялы былі напісаны зыходзячы з палажэнняў пануючай ў СССР ідэалогіі, што давала адпаведнае адлюстраванне рэчаіснасці і фарміраванне “ідэалагічна правільных” высноў. У выданні часта падаваліся аб’ектыўныя даныя аб сітуацыі ў Польшчы, аднак іх ацэнка была пераважна суб’ектыўнай. Са зместу выразна бачныя механізмы маніпуляцыі свядомасцю чытачак: адмысловы падбор фактаў, правядзенне супастаўлення з сітуацыяй у БССР/СССР (заўсёды на карысць савецкай рэчаіснасці), заклікі да падтрымкі рабочых у Польшчы і капіталістычных краінах. У характарыстыцы часопіса Аддзела культуры і прапаганды ЦК КП(б)Б адзначалася, што “з нумара ў нумар даюцца малюнкi жыцця работніц і сялянак у капіталістычных краінах. “Работніца і калгасніца Беларусі” дабілася таго, што наладзіла сувязь з працоўнымі жанчынамі і палітзняволенымі жанчынамі Польшчы і Заходняй Беларусі” [55, арк. 77]. Амаль пасля кожнай публікацыі пра цяжкае становішча і жорсткія ўмовы ўтрымання палітзняволеных жанчын у турмах Польшчы падавалася інфармацыя, што працоўныя калектывы БССР бяруць шэфства над зняволенымі той ці іншай турмы [напрыклад: 56, с. 11; 57, с. 8-9; 58, с. 9]. Акрамя гэтага, з нумара ў нумар праходзілі лозунгі кшталту “Братэрскае прывітанне работніцам, батрачкам і працоўным сялянкам Польшчы і Заходняй Беларусі, якія гераічна змагаюцца з фашысцкім уціскам” [59, с. 12].

Характарыстыка міжнароднага становішча і знешняй палітыкі Польшчы таксама не вылучалася станоўчымі рысамі. У публікацыях Польскай Рэспубліцы адводзілася роля служкі заходніх краін, што праяўлялася ў выразях кшталу: “новы найміт – панская Польшча” [60, с. 1–2; 61, с. 11]. Асуджалася пазіцыя Польшчы падчас падпісання дамоўленасцей у Лакарна [12, с. 6–8], падкрэслівалася, што яна рыхтуецца да вайны з СССР [30, с. 4; 62, с. 5], і тым не менш з ёй была падпісана мірная дамова [63, с. 2]. І калі пасля 1934 г. пазіцыя Польшчы па шэрагу міжнародных пытанняў амаль не асвятлялася ў часопісе, то ўжо на пачатку 1938 г. заяўлялася, што Польшча ўваходзіць у “блок падпальшчыкаў вайны” [64, с. 12–13].

Заўважым, што польская праблематыка не вычэрпваецца вышэй згаданымі тэмамі. Часам у публікацыях аб грамадскім развіцці БССР сустракалася параўнанне сітуацыі з арганізацыяй і функцыянаваннем дзіцячых садкоў у Беларусі і Польшчы (на карысць першай), у рамках атэістычнай кампаніі гучалі крытычныя заўвагі ў бок каталіцкіх святароў і Папы Рымскага, змяшчалася інфармацыя пра забойства савецкіх прадстаўнікоў у Польшчы, выказвалася асуджэнне рашэння Арганізацыйнага камітэта не дапусціць дэлегацыю палякаў СССР на Варшаўскі з’езд палякаў замежжа ў ліпені 1929 г. і інш.

Такім чынам, у 1924—1939 гг. на старонках часопіса “Беларуская работніца і сялянка”/“Работніца і калгасніца Беларусі” прыводзіліся даныя па асобных пытаннях грамадска-палітычнага і сацыяльна-эканамічнага развіцця Польшчы. Крытычны аналіз выдання, аднак, дазваляе сцвярджаць, што змешчаныя на яго старонках высновы і ацэнкі фактаў былі перадузятымі і насілі пераважна прапагандысцкі характар. Ва ўмовах індактрынацыі савецкага грамадства і адсутнасці альтэрнатыўных крыніц інфармацыі гэта прыводзіла да фарміравання ў насельніцтва перадвызначаных савецкім кіраўніцтвам поглядаў, якія з цягам часу становіліся догмай. Адначасова з фарміраваннем новага стылю жыцця, быту і светапогляду ў савецкім грамадстве ствараўся выразны вобраз ворага ў выглядзе як капіталістычнага свету ў цэлым, так і асобных краін і народаў. Той адмоўны вобраз Польшчы і палякаў, які вынікаў з публікацый часопіса “Беларуская работніца і сялянка”/“Работніца і калгасніца Беларусі” у 1924–1939 гг. спрыяў фарміраванню ў беларускім грамадстве негатыўнага стаўлення да суседняй краіны і народу. Дадатковым фактарам у гэтым выступала і

тое, што да 1939 г. у БССР у якасці дня незалежнасці было вызначана вызваленне Мінска ад польскіх войскаў у 1920 г. Такім чынам дзяржаўныя ўрачыстасці 11 ліпеня разам з беларускай мелі і антыпольскую складаючую.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусі (далей – НАРБ). Ф. 4 п. Воп. 1. Спр. 1845.
2. НАРБ. Ф. 4п. Воп. 1. Спр. 1823.
3. Рост тыража журнала за дзесяць год // Работніца і калгасніца Беларусі. 1934. No 21. С. 12–13.
4. Григорьев, Г. Всего только несколько шагов (за пограничными столбами) // Беларуская работніца і сялянка. 1924. No 1. С. 23.
5. Як сяляне Заходняй Беларусі змагаюцца з польскімі панамі // Беларуская работніца і сялянка. 1925. No 4. С. 9.
6. Шульман, Н. Что происходит в Польше // Беларуская работніца і сялянка. 1926. No 6. С. 3–4.
7. Грыгор’еў, Г. Як живеца сялянцы ў Заходняй Беларусі // Беларуская работніца і сялянка. 1926. No 2(16). С. 5.
8. Г. А. Кляса супроць клясы ў Польшчы // Беларуская работніца і сялянка. 1930. No 33. С. 2–3.
9. С. Ж. Працоўныя масы Заходняй Беларусі ў барацьбе за свой Кастрычнік // Работніца і калгасніца Беларусі. 1932. No 19. С. 4.
10. Майская Л. Становішча дзяцей у фашысцкай Польшчы // Работніца і калгасніца Беларусі. 1935. No 13. С. 17.
11. Зарубежная, Е. Как живет работнице в Польше // Беларуская работніца і сялянка. 1926. No 3(17). С. 7–8.
12. Григорьев, Г. Что делается за границей // Беларуская работніца і сялянка. 1926. No 4(18). С. 6–8.
13. Рабочий Sat-Aпо. В царстве Пилсудского (Письмо из Лодзи) // Беларуская работніца і сялянка. 1927. No 1. С. 8.
14. Рационализация женского труда на Лодзинских фабриках (Из писем, полученных из Польши на языке эсперанто) // Беларуская работніца і сялянка. 1927. No 12. С. 14.
15. Удар в спину // Беларуская работніца і сялянка. 1928. No 11. С. 6.
16. Как живут лодзинские ткачи // Беларуская работніца і сялянка. 1928. No 11. С. 6.
17. Райс, Е. Работницы Польши пад ціскам // Беларуская работніца і сялянка. 1930. No 12. С. 2 вкладки.
18. Л. Г. У авангардзе барацьбітоў супроць фашысцкай дыктатуры // Беларуская работніца і сялянка. 1931. No 19. С. 6–7.
19. Ульрых, Л. Работница ў барацьбе супроць капіталістычнай эксплёатацыі // Работніца і калгасніца Беларусі. 1932. No 12. С. 4–5.
20. М-ан. Барацьба работніц у Польшчы // Работніца і калгасніца Беларусі. 1932. No 27. С. 3–4.

21. Лісты работніц Польшчы // Работніца і калгасніца Беларусі. 1933. No 7. С. 10.
22. Работніцы і сялянкі Заходняй Беларусі стогнуць пад ціскам польскага фашызму // Работніца і калгасніца Беларусі. 1933. No 15. С. 12–13.
23. С. Ж. Голад у вёсках фашысцкай Польшчы // Работніца і калгасніца Беларусі. 1933. No 30. С. 10–11.
24. Пятроўскі. За што засудзілі бязвінную Ганну Качынскую // Работніца і калгасніца Беларусі. 1933. No 36. С. 12.
25. Пятроўскі. Малюнкі беспрацоўя ў Польшчы // Работніца і калгасніца Беларусі. 1934. No 4. С. 4.
26. Пятроўскі. Жыццё і барацьба сялянак Заходняй Беларусі // Работніца і калгасніца Беларусі. 1934. No 8. С. 3.
27. Мацярынская трагедыя // Работніца і калгасніца Беларусі. 1934. No 11. С. 15.
28. Польскі фашызм ня стрымае рэвалюцыйнага руху працоўных мас Заходняй Беларусі // Беларуская работніца і сялянка. 1931. No 3. С. 2 вокладкі.
29. Альшэўскі, А. Працоўныя жанчыны Заходняй Беларусі ў першых радох за рэвалюцыю // Беларуская работніца і сялянка. 1931. No 11. С. 9.
30. С. Ж. У краіне турмаў і шыбеніц // Работніца і калгасніца Беларусі. 1931. No 36. С. 4.
31. Баярская, З. Барацьба замежных работніц за сусьветны Кастрычнік // Беларуская работніца і сялянка. 1930. No 29/30. С. 5.
32. Баі на вуліцах Лодзі. Ні аднаго выпадку штрэйкбрэхэрства // Работніца і калгасніца Беларусі. 1933. No 18. С. 14.
33. 1 мая в Польше (из воспоминаний узника) // Беларуская работніца і сялянка. 1926. No 4 (18). С. 5.
34. М. Першае мая ў Варшаўскай турме // Работніца і калгасніца Беларусі. 1933. No 21. С. 12.
35. Karolina, G. 1-szy Maja w Warszawie (wspomnienia robotnicy) // Работніца і калгасніца Беларусі. 1935. No 8. С. 4.
36. Меярзон. Пад пятой пана // Беларуская работніца і сялянка. 1928. No 3. С. 1.
37. Грамада засуджана // Беларуская работніца і сялянка. 1928. No 6. С. 4.
38. Што азначае гэты прысуд? (З гутаркі са старшынёй ЦК МОПР у БССР т. Славінскім) // Беларуская работніца і сялянка. 1928. No 6. С. 4.
39. Працэс 133. За што іх будуць судзіць // Беларуская работніца і сялянка. 1928. No 2. С. 4.
40. Фашысцкі ўрад Пілсудзкага хоча разграміць рэвалюцыйны рух у Зах. Беларусі (З адозвы ЦК МОПР у БССР) // Беларуская работніца і сялянка. 1928. No 2. С. 4.
41. Лютым тэрорам польскі фашызм імкнецца задушыць рэвалюцыйны рух рабочых і працоўнага сялянства // Беларуская работніца і сялянка. 1931. No 14. С. 3.
42. Лютуе белы тэрор у фашысцкай Польшчы // Беларуская работніца і сялянка. 1931. No 24. С. 3.

43. Катаваньні, гвалтаваньні і збіенні арыштаваных у Заходняй Беларусі // Работніца і калгасніца Беларусі. 1934. № 5. С. 3.
44. Зюзькоў, А. На контррэвалюцыйную дзейнасць беларускіх нацыянал-дэмакратаў адкажам арганізацыяй новых калгасаў, стварэннем новых ударных брыгад работніц і калгасьніц // Беларуская работніца і сялянка. 1931. № 9. С. 2–3.
45. Аргус. Там, где власть панов. 19 месяцев польской каторги // Беларуская работніца і сялянка. 1926. № 2(16). С. 7–8.
46. Ад в тюрме «Лукишки» // Беларуская работніца і сялянка. 1929. № 5. С. 2.
47. Палітычныя вязьняркі польскай турмы. Пільна сачым і радуемся поспехам сацыялістычнай будоўлі // Беларуская работніца і сялянка. 1930. № 14. С. 4.
48. В. На ўціск адказваем барацьбой // Беларуская работніца і сялянка. 1930. № 14. С. 4–5.
49. Ліст палітзняволеных жанчын катаржнай турмы Фардон да рабочых і сялян Заходняй Беларусі // Работніца і калгасніца Беларусі. 1933. № 22. С. 13.
50. Н. Ліст з фардонскай жаночай турмы (верасень 1933 г.) // Работніца і калгасніца Беларусі. 1934. № 1. С. 7.
51. Пісьмо палітзняволеных жанчын Пінскай турмы // Работніца і калгасніца Беларусі. 1935. № 14. С. 2 вкладка.
52. 3-за вастрожных кратаў. Ліст жанчын-палітвязняў Лукіскай турмы // Беларуская работніца і сялянка. 1931. № 12. С. 4.
53. С. Ж. Турмы белапанскай Польшчы заліваюцца крывёю // Беларуская работніца і сялянка. 1931. № 26. С. 5-6.
54. С. Я. Усеагульная галадоўка палітзняволеных у польскіх турмах // Работніца і калгасніца Беларусі. 1931. № 28. С. 2.
55. НАРБ. Ф. 4п. Воп. 1. Спр. 5475.
56. У. Б. Дапаможам братом і сёстрам захаду. Даволі здзекаў, даволі пакут! // Беларуская работніца і сялянка. 1927. № 3. С. 11.
57. Трыкутнік Фабрыкі. Ліст да работніц-тэкстыльшчыц Заходняй Беларусі // Работніца і калгасніца Беларусі. 1932. № 8. С. 8–9.
58. Ліст да сялянак Польшчы і Заходняй Беларусі ад калгасніц калгасу “Камінтэрн” Рубілкаўскі сельсавет, Койданаўскі раён // Работніца і калгасніца Беларусі. 1932. № 8. С. 9.
59. Беларуская работніца і сялянка. 1930. № 12. С. 12.
60. Шапавалаў, Міх. К гадавіне вызвалення Беларусі ад белапалякаў // Беларуская работніца і сялянка. 1926. № 6. С. 1–2.
61. Кугель, Р. Борьба за мир // Беларуская работніца і сялянка. 1929. № 1. С. 11.
62. Ч. Масавае ўцяканне сялян Польшчы ў СССР // Беларуская работніца і сялянка. 1931. № 26. С. 5.
63. Прадаўжаючыся крызіс сусветнага капіталізма і знешняе становішча Савецкага Саюза (з даклада тав. Сталіна на XVII з’ездзе ВКП(б)) // Работніца і калгасніца Беларусі. 1934. № 3. С. 2.

64. Бутомаў, С. Фашысцкія агрэсары і пагроза вайны // Работніца і калгасніца Беларусі. 1938. № 3. С. 12–13.

УДК 94(470+571)“1920”

ФАРМІРАВАННЕ КАНЦЭПЦЫІ САЦЫЯЛІСТЫЧНАГА ГОРАДА (1920-я – ПАЧ. 1930-х гг.)

Т.У. Пецюкевіч

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь,
tatstsyana98@mail.ru*

У артыкуле раскрываецца сутнасць ідэалагічных арыенціраў, якія задавалі вектар пошуку горадабудаўнічай канцэпцыі сацыялістычнага горада; аналізуюцца ідэі савецкіх архітэктараў у кантэксце распрацоўкі праектаў сацгорада і новага рассялення.

Ключавыя словы: сацыялістычны горад; горад-сад; урбанізацыя; новае рассяленне.

ФОРМИРОВАНИЕ КОНЦЕПЦИИ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ГОРОДА (1920-е – НАЧ. 1930-х гг.)

Т.В. Петюкевич

*Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск,
Беларусь, tatstsyana98@mail.ru*

В статье раскрывается суть идеологических ориентиров, которые задавали вектор поиска градостроительной концепции социалистического города; анализируются идеи советских архитекторов в контексте разработки проектов соцгорода и нового расселения.

Ключевые слова: социалистический город; город-сад; урбанизация; новое расселение.

FORMATION OF THE CONCEPT OF A SOCIALIST CITY (1920-s – EARLY 1930-s)

T. Petsiukevich

*Belarusian State University, Niezaliežnasci Ave., 4, 220030, Minsk, Belarus,
tatstsyana98@mail.ru*

The article reveals the essence of the ideological guidelines that set the search vector for the urban planning concept of the socialist city; analyzes the

ideas of Soviet architects in the context of the development of socialist city and new settlement projects.

Keywords: *socialist city; garden city; urbanization; new settlement.*

У 1920-я гады савецкая ўлада распачала фарміраванне новага сацыялістычнага грамадства. Значная роля ў кантэксце гэтага працэсу надавалася гарадам. Такая ўвага да горада была абумоўлена не толькі яго функцыяй эканамічнага, палітычнага і культурнага цэнтра, але і тым, што менавіта гарады з'яўляліся месцамі лакалізацыі асноўнай сацыяльнай базы большавікоў – пралетарыяту. У 1920-я гады разгарнулася дыскусія аб тым, як павінен выглядаць “сацыялістычны горад”.

Класікамі марксізму-ленінізму не было створана ніводнай канцэпцыі сацыялістычнага горада. Маркс і Энгельс вызначалі вялікія гарады як “ачагі крызісу”, якія заключалі ў сабе дылему: з аднаго боку, яны становіліся цэнтрамі рабочага руху, з другога – сімвалізавалі абвастрэнне супярэчнасцей паміж гарадам і вёскай. Апошняя заключалася ў розніцы ўзроўняў эканамічнага і культурнага развіцця, што з пункту гледжання марксізму-ленінізму з'яўлялася вынікам стихійнага развіцця капіталістычнай вытворчасці. Энгельс пісаў: “жаданне вырашыць жыллёвае пытанне і стрымаць рост сучасных вялікіх гарадоў з'яўляецца абсурдным. Сучасныя вялікія гарады знікнуць толькі пры адмове ад капіталістычнай вытворчасці, і тады будуць вырашаць зусім іншыя праблемы, а не забеспячэнне кожнага працоўнага яго ўласным домам” [2, с. 7]. Меркавалася, што змена капіталістычнай вытворчасці на сацыялістычную зробіць эканоміку планавай, што дазволіць раўнамерна размеркаваць прамысловасць і, адпаведна, людзей, якія будуць на гэтай прамысловасці працаваць. “Новае сацыялістычнае рассяленне” дазволіць нівеляваць розніцу ўзроўняў развіцця горада і вёскі. Трэба адзначыць: акрамя крытыкі сучаснай Энгельсу ўрбанізацыі, у яго працах адсутнічаюць метадычныя ўказанні па дасягненні “новага рассялення” і стварэнні сацыялістычнага горада.

Пошук шляхоў вырашэння супярэчнасцей горад – вёска быў замацаваны прынятай у сакавіку 1919 г. на VIII з'ездзе РКП(б) праграмай: “...у эпоху настолькі глыбокага крызісу, як цяперашні, [супрацьлегласць] ставіць як горад, так і вёску перад непасрэднай

небяспекай зводу і гібелі, РКП бачыць у знішчэнні гэтай супрацьлегласці адну з карэнных задач камуністычнага будаўніцтва” [3, с. 87].

Погляды Энгельса задалі вектар для стварэння канцэпцый сацыялістычнага горада. Архітэктары і горадабудаўнікі пры распрацоўцы сваіх ідэй спрабавалі вырашыць праблему новага рассялення, размеркавання прамысловасці і фарміравання ў гарадах сацыялістычнага быту. Пад апошнім разумелася вызваленне жанчыны ад “матэрыяльнага цяжару састарэлай хатняй гаспадаркі шляхам замены яго дамамі-камунамі, грамадскімі сталоўкамі, цэнтральнымі пральнямі, яслямі і да т.п.” [3, с. 77]. Сацыялістычны горад ствараўся як антыпод горада капіталістычнага, што патрабавала артыкуляцыі ўсіх негатыўных рысаў апошняга і пошуку шляхоў іх выпраўлення.

У 1918–1922 гг. шырокую папулярнасць набыла горадабудаўнічая канцэпцыя гарадоў-садоў, сфармуляваная Э. Говардам у кнізе “Гарады-сады будучыні” ў 1898 г. Говард прапанаваў будаваць невялікія гарады, якія б аб’ядноўвалі лепшыя рысы горада і вёскі. Гарадская тэрыторыя павінна знаходзіцца ў коле сельскагаспадарчых земляў, не падлягаючых забудове. Планіроўка вуліц праектавалася як радыяльна-колавая з размяшчэннем у цэнтральным сегменце адміністрацыйных, гандлёвых і культурных аб’ектаў, парку. Жылыя кварталы забудоўваліся індывідуальнымі дамамі катэджнага тыпу з прысядзібнымі ўчасткамі. Говардаўскі горад-сад прадугледжваў калектыўную ўласнасць на зямлю. Пасля будаўніцтва ўсё паселішча становілася ўласнасцю будаўнічага кааператыва, кожны член якога меў права на свабодны і роўны ўдзел у сістэме самакіравання горада [8, с. 125]. Горад-сад ствараўся як спальны прыгарад (горад-спадарожнік).

У 1918–1922 гг. у праектаванні паселішчаў-садоў удзельнічаюць браты Л.А. і А.А. Весніны, А.Л. Пастэрнак, У.М. Сямёнаў, А.В. Шчусеў і інш. [8, с. 134]. Аднак, у адрозненні ад говардаўскага горада-сада, савецкае паселішча-сад нясе ўмову абавязковай наяўнасці горадаствараючага прадпрыемства. Такія рабочыя паселішчы будаваліся ў прыгарадзе Баку для нафтаўнікоў Апшэруну, для рабочых чыгуначных майстэрняў пад Волагдай, у прыгарадзе Саратава, Цверы і інш. гарадоў. Пад кіраўніцтвам А.В. Шчусева распрацоўваўся план рэканструкцыі Масквы ў горад-сад, пад кіраўніцтвам А.А. Тамаяна – праект перапланіроўкі Ерэвана [1].

На тэрыторыі БССР ідэя паселішчаў-садоў не атрымала значнага распаўсюджвання, на што паўплывала некалькі прычын. Па-першае, росквіт папулярнасці дадзенай горадабудаўнічай канцэпцыі прыйшоўся на ваенныя часы і ліквідацыю пасляваенных разбурэнняў. Па-другое, на тэрыторыі БССР не ствараліся крупныя прамысловыя прадпрыемствы, для рабочых якіх неабходна было б будаваць новыя паселішчы.

Менавіта паміж прыхільнікамі і праціўнікамі канцэпцыі горада-сада ў 1922–1923 гг. разгарнулася першая горадабудаўнічая дыскусія, якая ішла ў рэчышчы праблемы новага рассялення і быту.

Найбольш актыўным прыхільнікам ідэі горада-сада быў архітэктар У.М. Сямёнаў. У якасці аргументаў ён указваў магчымасць канцэпцыі горада-сада як сродку рэгулявання хаатычнага малапавярховага будаўніцтва, якое вялі кааператывы і якое на практыцы паказала сваю эфектыўнасць [1]. Шляхам стварэння ў прыгарадах паселішчаў-садоў планавалася “дэцэнтралізаваць” вялікі горад з паралельным пашырэннем транспартных сетак. Падкрэслівалася, што горад-сад здольны вырашыць дуалізм горада і вёскі, аб’яднаўшы ў сабе гарадскую культуру і вясковую блізкасць да прыроды.

Праціўнікі паселішчаў-садоў падверглі сумневу тэзісы пра прызнанне ў якасці асноўнай формы паселішча невялікага горада і малапавярховай забудовы з індывідуальным жыллем у якасці дамінуючага тыпа жылля. Апошняе вызначалася як элемент старога быту, што не ўпісвалася ў ідэю пераходу ад вядзення асобнай хатняй гаспадаркі да калектыўных формаў [1].

Другая горадабудаўнічая дыскусія разгарнулася ў 1929–1930 гг. і была накіравана на выпрацоўку тыпу паселішча для будаўніцтва новых гарадоў ва ўмовах паскоранай індустрыялізацыі.

У дадзены перыяд сваю канцэпцыю сацыялістычнага горада прапанаваў Л.М. Сабсовіч. Ён прапанаваў стварыць па ўсёй тэрыторыі СССР прамысловыя раёны, вакол якіх будуць будавацца гарады невялікіх памераў з колькасцю насельніцтва прыкладна 50-60 тыс. чал. [7, с. 23]. Такі шлях мог спыніць пашырэнне існуючых гарадоў, пасля чаго планавалася іх паступовая дэцэнтралізацыя шляхам забудовы ўскраін і далейшага ператварэння гэтых ускраін у самастойныя гарады.

Цэнтральным паняццем праекта з’яўляўся сацыялістычны быт, умовы для пабудовы якога трэба было стварыць у горадзе. Фарміраванне сацыялістычнага быту разглядалася Сабсовічам як

неабходная ўмова для пабудовы сацыялізму [10, с. 8]. Індывідуальнаму “дробнабуржуазнаму” быту асобнай сям’і не было месца ў сацгорадзе Сабсовіча, на змену яму прыходзіў быт калектыўны. Асноўным тыпам жылога дома павінен быў стаць жылы камбінат – дом-камуна на 2-3 тыс. дарослых людзей [10, с. 45]. Сумеснае пражыванне мужа і жонкі, бацькоў і дзяцей лічылася немэтазгодным. Для дзяцей прызначаліся асобныя памяшканні, дзе ажыццяўлялася іх цэнтралізаванае выхаванне.

На змену вядзенню індывідуальнай хатняй гаспадаркі павінна было прыйсці грамадскае абслугоўванне бытавых патрэб насельніцтва ў выглядзе харчовых камбінатаў, фабрык-пральніў, фабрык адзення і бялізны, механізацыі ўборкі жылых памяшканняў і г.д.

У 1929–1930 гг. сваю канцэпцыю “новага рассялення” прадстаўляе дэзурбаніст М.А. Ахітовіч. Горад разглядаўся ім у якасці эканамічнага і культурнага комплексу, які з’яўляецца патрэбнасцю капіталістычнага грамадства. Калі на змену апошняму прыйдзе сацыялізм, горад, як прадукт капіталізму, знікне.

Па меркаванні Ахітовіча, развіццё транспарту павінна было здзейсніць рэвалюцыю ў задавальненні спажывецкіх запросаў насельніцтва. Ключавую ролю павінны былі адыгрываць магчымасць замаўлення і дастаўкі любога прадукту, што зробіць непатрэбнымі магазіны, рэстараны і г.д. Механізацыя вызваліць жанчыну ад хатняй гаспадаркі, што для Ахітовіча з’яўлялася дастатковым аргументам, каб сцвярджаць, быццам у такім выпадку чалавека ўжо нічога не будзе аб’ядноўваць у кватэры з іншымі асобамі [7, с. 134].

Насельніцтву, якое нішто не трымае, будзе ўласціва мабільнасць, заснаваная на развітых транспартных сетках. “Новае рассяленне” базуецца не на прынцыпах кучнасці, а на прынцыпах максімальнай рассяянасці (як жылля, так і вытворчасці), раўнамернасці і сувязі [6, с. 14]. Паселішчы павінны прыняць форму стужачнага развіцця, у якія будуць уключаны ўсе вузлы занятасці і цэнтры калектыўнага спажывання такім чынам, каб яны знаходзіліся ў межах пэўных дыяпазонаў часавых адлегласцей ад сваіх патэнцыйных карыстальнікаў. Такі працэс адштурхоўвання і ліквідацыі горада як кампактнага паселішча Ахітовіч і называе дэзурбанізацыяй.

Радыкальныя ідэі Ахітовіча выклікалі хвалю крытыкі. Прапанаваны Ахітовічам прынцып безгарадскога дэцэнтрычнага рассялення Сабсовіч назваў антыкалектыўнай па сваёй сутнасці ідэяй

“раз’юшанага дробнага буржуа” [10, с. 42]. Архітэктар Ф.І. Ялоўкін абвінаваціў Ахітовіча ў няверным разуменні горадабудаўнічай задачы: ад архітэктараў патрабавалася распрацоўка канцэпцыі новага горада ва ўмовах пралетарскай рэвалюцыі, якая ўжо паклала пачатак вырашэння праблемы стыхійнасці развіцця капіталістычнай прамысловасці [11, с. 9]. Ахітовіч жа сцвярджаў, што капіталізм сам паступова выцесніць горад як тып паселішча, што ўрбанізацыя – не тэорыя праціўнікаў горада, а аб’ектыўны працэс. Падмена тэзіса неабходнасці ўсталявання дыктатуры пралетарыяту працэсам дэзурбанізацыі азначала нязгоду с марксізмам-ленінізмам, што аўтаматычна дыскрэдытавала “новае рассяленне”.

Частка архітэктараў падтрымала дэзурбаністычныя ідэі. Аналізуючы “новае рассяленне” Ахітовіча і сацыялістычны горад Сабсовіча, горадабудаўнік А.Л. Пастэрнак больш схіляўся да першага па прычыне яго максімальнай набліжанасці да ідэі Маркса і Энгельса аб раўнамерным рассяленні [9, с. 58]. Канцэпцыю Сабсовіча, па меркаванні Пастэрнака, не вырашала праблему горада: нават меншыя па памерах, сацыялістычныя гарады заставаліся цэнтрамі прыцягнення [9, с. 60].

Рыса пад дыскусіяй была падведзена пастановай ЦК ВКП(б) “Аб працы па перабудове быту” ад 16 мая 1930 г. Ідэі перапланіроўкі гарадоў з наступным абагульненнем быту былі ахарактарызаваны як “утапічныя пачынанні”, якія вядуць да “жорсткай дыскрэдытацыі самой ідэі сацыялістычнай перабудовы быту” [5, с. 119]. Рэзалюцыя пленума ЦК ВКП(б) “Аб Маскоўскай гарадской гаспадарцы і аб развіцці гарадской гаспадаркі СССР” ад 15 чэрвеня 1931 г. пацвердзіла, што “неабходна рашучая барацьба...з выступаючымі з усялякага рода пражэктарскімі прапановамі” [4, с. 326]. Архітэктарам ясна далі зразумець, што авангардныя пошукі ўтопіі па стварэнню грамадства сацыяльнай справядлівасці скончаны.

Такі паварот быў абумоўлены ўмацаваннем адміністрацыйна-каманднай сістэмы і разуменнем партыйнай наменклатурай (ужо сфарміраванай на пачатак 1930-х гг.) небяспечнасці для свайго становішча пошукаў усеагульнай роўнасці.

Такім чынам, на працягу 1920-х гг. архітэктары распрацоўвалі горадабудаўнічыя праекты, накіраваныя на вырашэнне праблемы новага рассялення і фарміравання сацыялістычнага быту ў межах

стварэння грамадства сацыяльнай справядлівасці. Папулярнай ідэяй пачатку 1920-х гг. былі гарады-сады, праектаваннем якіх займаліся А.Л. Пастэрнак, У.М. Сямёнаў, А.В. Шчусеў, браты Л.А. і А.А. Весніны і інш. У 1929–1930 гг. была прапанавана дэзурбаністычная канцэпцыя М.А. Ахітовіча, галоўным апанентам якой стаў Л.М. Сабсовіч са сваёй ідэяй сацыялістычнага горада. Трэба адзначыць, што ў 1920-х гг. архітэктары не прыйшлі да адзінай канцэпцыі, з боку ўлады таксама ні адзін з праектаў не быў вызначаны ў якасці эталоннага.

Цэнтральным аб'ектам абмеркавання для першай горадабудаўнічай дыскусіі стаў горад-сад. Савецкімі архітэктарамі была ўзята толькі візуальная складаючая канцэпцыі, але і яна трансфармавалася ў рабочае паселішча-сад з горадаствараючым прадпрыемствам і дамамі камунальнага тыпа.

Другая горадабудаўнічая дыскусія ператварылася ў спрэчку паміж урбаністамі і дэзурбаністамі. Радыкальныя архітэктурныя ідэі, прадстаўленыя ў 1929–1930 гг., не паспелі атрымаць ніякай апрабачкі.

Перыяд 1930–1931 гг. вызначыліся пераменамі генеральнай лініі партыі ў бок умацавання камандна-адміністрацыйных пачаткаў і кансерватыўным пераходам у сферы быту. Калі ў 1920-х гг. дзяржава ў якасці задач для горадабудаўнікоў ставіла ліквідацыю супярэчнасцей горада і вёскі, адкуль выцякалі новае рассяленне, а таксама фарміраванне новага сацыялістычнага быту і замацаванне калектыўных формаў у паўсядзённасці. Пастановы 1930–1931 гг. фактычна забаранілі сацыяльныя эксперыменты, пакінуўшы архітэктарам толькі формаствараючы бок гарадскога праектавання, якое павінна было накіравацца на адлюстраванне новай утопіі, якую даследчык С.А. Хан-Магамедаў называе “дзяржаўна-эпічным пафасам” [1]. Такі паварот фактычна зрабіў авангардныя пошукі сацгорада перыяду 1920-х неактуальнымі для 1930-х гг.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Архитектор Павел Алешин [Электронны рэсурс]. Хан-Магомедов, С.О. Архитектура советского авангарда: Книга вторая. Социальные проблемы. Режим доступа: https://www.alyoshin.ru/Files/publika/khan_archi/khan_archi_2_000.html. Дата доступа: 20.03.2021.

2. Бон, Т. М. Минский феномен. Городское планирование и урбанизация в Советском Союзе после Второй мировой войны / [пер. Е. Слепович]. М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2013.

3. Восьмой съезд РКП(б). Март 1919 года: программа Российской коммунистической партии (большевиков) // КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. 1983. Т. 2. С. 71–115.

4. О Московском городском хозяйстве и о развитии городского хозяйства СССР: резолюция Пленума ЦК ВКП(б) от 15 июня 1931 г., № 165 // КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. 1984. Т. 5. С. 313–326.

5. О работе по перестройке быт: постановление ЦК ВКП(б) от 16 мая 1930 г., № 146 // КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. 1984. Т. 5. С. 118–119.

6. Охитович, М. Заметки по теории расселения // Современная архитектура. 1930. № 1-2. С. 7–16.

7. Охитович, М. К проблеме города // Современная архитектура. 1929. № 4. С. 130–134.

8. Меерович, М.Г. Рождение и смерть города-сада: действующие лица и мотивы убийства // Вестник Евразии. 2007. № 1. С. 118–166.

9. Пастернак, А. Споры о будущем города // Современная архитектура. 1930. №1-2. С. 57–60, 62.

10. Собсович, Л. Социалистические города. М, 1930.

11. Яловкин, Ф. К вопросу о новом расселении // Современная архитектура. 1930. № 3. С. 9–11.

УДК 94 (437)

ОСОБЕННОСТИ ЧЕШСКО-СЛОВАЦКИХ ОТНОШЕНИЙ В ЧСР (1918–1939)

В.Ю. Пинчук

*Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск,
Беларусь v_u_pinchuk@mail.ru*

Рассмотрена проблема межнациональных отношений чехов и словаков в годы Первой и Второй чехословацких республик. В работе отражены изменения, произошедшие в отношениях чехов и словаков в межвоенный период, причины и развитие межнационального конфликта. Описаны позиции центра (Праги) и словацких автономистов. Автор приходит к выводу, что положенная в основу идеологии Чехословацкой республики концепция чехословакизма, изначально помогла чехам и словакам создать в октябре 1918 г. единое государство, вытеснив тем самым политическое и культурное влияние немцев и венгров, однако затем именно она послужила катализатором разлада между ними. Напряженные отношения между чехами и словаками стали одной из причин ликвидации Чехословацкого государства и установления в Словакии профашистского режима.

Ключевые слова: Чехословацкая республика; чехословакизм; межнациональные отношения в ЧСР; А. Глинка; Й. Тисо.

АСАБЛІВАСЦІ ЧЕШСКА-СЛАВАЦКІХ АДНОСІН У ЧСР (1918–1939)

В.Ю. Пінчук

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь,
v_u_pinchuk@mail.ru*

Разгледжана праблема міжнацыянальных адносін чэхаў і славакаў у гады Першай і Другой чэхаславацкіх рэспублік. У працы адлюстраваны змены, якія адбыліся ў адносінах чэхаў і славакаў у міжваенны перыяд, прычыны і развіццё міжнацыянальнага канфлікту. Апісаны пазіцыі цэнтра (Прагі) і славацкіх аўтанамістаў. Аўтар прыходзіць да высновы, што закладзеная ў падмурак ідэалогіі Чэхаславацкай рэспублікі канцэпцыя чэхаславакізму першапачаткова дапамагла чэхам і славакам стварыць у кастрычніку 1918 г. агульную дзяржаву, чым быў выціснуты палітычны і культурны ўплыў немцаў і венграў, аднак затым менавіта яна стала каталізатарам разладдзя паміж гэтымі народамі. Напружаныя адносіны паміж чэхамі і славакамі сталі адной з прычын ліквідацыі Чэхаславацкай дзяржавы і ўсталявання ў Славакіі прафашысцкага рэжыму.

Ключавыя словы: Чэхаславацкая рэспубліка; чэхаславакізм; міжнацыянальныя адносіны ў ЧСР; А. Глінка; Й. Ціса.

PECULIARITY OF THE CZECHO-SLOVAK RELATIONS IN THE CZECHOSLOVAK REPUBLIC (1918–1939)

V. Pinchuk

*Belarusian State University, Niezaliežnasci Ave., 4, 220030, Minsk, Belarus,
v_u_pinchuk@mail.ru*

The problem of interethnic relations between Czechs and Slovaks during the First and Second Czechoslovak Republics is described in the article. The paper reflects the changes that occurred in the relations between Czechs and Slovaks during the interwar period, the reasons and development of their interethnic conflict. The positions of the centre (Prague) and the Slovak autonomists are described. The author concluded that the concept of Czechoslovakism, which formed the basis of the ideology of the Czechoslovak Republic, helped the Czechs and Slovaks to create their common state in October 1918, thereby displacing the political and cultural influence of the Germans and Hungarians. But then that

concept became a catalyst for the conflict between the Czechs and the Slovaks. The tense relations between Czechs and Slovaks were one of the reasons for the liquidation of the Czechoslovak state and for the establishment of a pro-Fascist regime in Slovakia.

Keywords: *Czechoslovak Republic; Czechoslovakism; interethnic relations in the Czechoslovak Republic; A. Glinka; J. Tiso.*

Первая чехословацкая республика была многонациональным государством. Около 1/3 ее населения составляли немцы, венгры, русины, поляки и другие народы. Среди национальных меньшинств по количеству выделялись судетские немцы (около 3,5 млн.), венгры (около 750 тыс.), русины (около 550 тыс.) [1, с.2]. Основой государственной идеологии стала концепция чехословакизма – чехи и словаки провозглашались одним народом, который на время был исторически разделен, но всегда стремился к воссоединению. Принцип единой «чехословацкой нации» был закреплен временной конституцией Чехословацкой республики, принятой в феврале 1918 г., а затем и Конституцией 1920 г. [2, с. 35–36]. С этой позиции союз чехов и словаков обеспечивал им значительный численный перевес над другими этническими группами в Чехословакии (ЧСР), получившим по конституции статус национальных меньшинств.

Формирование единого государства чехов и словаков проходило в годы Первой мировой войны. Первым совместным документом чехов и словаков стало Кливлендское соглашение от 22 октября 1915 г. В нем было заявлено об их совместной борьбе против Австро-Венгрии за национальное освобождение. Соглашение предусматривало создание будущего общего государства в формате федерации. В течение войны чехи и словаки заключили еще несколько договоров, где речь шла о будущем объединении. Его формы были разнообразными – от автономии в составе Австро-Венгрии до создания отдельного государства двух народов. Однако в 1920-е гг. словаки чаще всего апеллировали к декларации, подписанной 30 мая 1918 г. в Питтсбурге представителями чешских и словацких организаций в США. Она предусматривала образование общего чехо-словацкого государства с самоуправлением, отдельным судом и парламентом для Словакии, а также утверждением словацкого языка в делопроизводстве и образовании. При этом окончательные условия образования государства должны были быть определены парламентом на родине

после освобождения чешской и словацкой территории. Под данным соглашением среди прочих стояла подпись Т.Г. Масарика, будущего главы независимой Чехословакии [3].

Окончательный формат объединения был прописан в Вашингтонской декларации. Она была написана Т.Г. Масариком и опубликована в Париже 18 октября 1918 г. В ней провозглашалась независимость Чехо-Словацкого государства, а также использовался термин «чехословацкий народ». Об автономии Словакии речи не шло. В конце этого же месяца в словацком Турчанском Святом Мартине была издана декларация о присоединении словаков к общему с чехами государству. Согласно ней словаки признавались частью языкового и культурно-исторического единого чешско-словацкого народа. При этом в документе высказывалась надежда на то, что словакам «будет предоставлена возможность развиваться в согласии с собственными традициями» [4, с. 92].

В декабре 1918 г. в ЧСР была учреждена должность полномочного министра по делам Словакии, которую занял В. Шробар – член Чехословацкого национального совета и единомышленник Т.Г. Масарика. Тогда же у Словакии появилась столица – Братислава, гимн, а элементы словацкого флага и герба были добавлены на общегосударственные чехословацкие символы. Летом 1919 г. ее территория была окончательно освобождена от венгерских войск, а в следующем году проведена граница с Подкарпатской Русью, Венгрией и Польшей. Постепенно начали формироваться словацкие просветительские, экономические, спортивные организации и общественные центры, административные и финансовые учреждения [5, с. 311].

Чехи и словаки объединились в одно государство, находясь на разных ступенях экономического, политического и социального развития, их исторический опыт также отличался. Экономическое положение Словакии на протяжении всего межвоенного периода оставалось тяжелым. Традиционной отраслью экономики оставалось сельское хозяйство, однако и оно по уровню развития значительно отставало от чешских земель. Для модернизации словацкой промышленности и развития общественных отношений на ее территории не хватало квалифицированных специалистов и учреждений образования. В этой связи на ее территорию были

направлены около 120 тысяч специалистов из Чехии: чиновники, предприниматели, ремесленники, учителя, академические и научные работники и т.д. Все они занимали руководящие должности и имели значительное влияние в обществе. Несмотря на поддержку из Праги, экономическую ситуацию в Словакии так и не удалось стабилизировать. В 1930-е гг. словацкая сельскохозяйственная продукция составляла 23 % от общереспубликанской, а промышленная всего 8% [5, с. 307].

Политическая жизнь Чехословацкой республики была сконцентрирована в Праге. Словаки, теоретически принадлежа к «чехословацкой нации», боролись с пражским централизмом, и стремились получить равные с чехами права [1, с. 2]. В первые послевоенные годы словацкая политическая жизнь была слабой. Местные политики не имели достаточного опыта в управлении, в том числе и на местах. В отличие от них большинство чешских политических деятелей в свое время принимало участие в заседании парламента в Вене, а некоторые из них – такие как Т.Г. Масарик, Э. Бенеш – в годы Первой мировой войны стали известны на международной арене. Среди словацких политиков также отсутствовали яркие личности, которые могли бы составить конкуренцию чехам. Самый известный из них – М. Штефаник – погиб в авиакатастрофе в 1919 г. Равнозначной замены ему в 1920-е гг. не нашлось. Только в 1935 г. словак (М. Годжа) впервые займет должность председателя чехословацкого правительства.

Развитие словацкой партийной системы пришлось на 1920-е гг. Наиболее популярными были партии католической и аграрной направленности. Самой влиятельной политической партией Словакии стала католическая Глинкова словацкая народная партия (ГСНП) – людаки, отделившаяся в 1913 г. от Словацкой национальной партии (СНП). Ее главой был католический священник А. Глинка. Партия хотела добиться утверждения словацкой автономии в границах Чехословакии в духе Питтсбургского соглашения 1918 г. [6, с. 52]. С этой идеей Глинка отправился в 1919 г. на Парижскую мирную конференцию, где, однако, не был принят. Впоследствии еще трижды – в 1922 г., 1930 г. и 1938 гг. ГСНП выдвигала проект автономии Словакии. Однако в Праге не считали словаков достаточно зрелыми для ее получения. Помимо этого, словаки численно уступали немцам,

которые также не относились к центру лояльно. В связи с этим введение автономии в Словакии могло привести к конфликту между центром и немецким меньшинством.

Автономия в рамках Чехословакии считалась оплотом сохранения словацких традиционных ценностей, в первую очередь Католической церкви. Представители ГСНП хотели оставить за костелом право участия во всех сферах деятельности в Словакии, в то время как Прага выступала за секуляризацию и отделение церкви от государства и школ. В вопросе упрочнения позиций католической церкви в Словакии партия имела значительные успехи. При поддержке Чехословацкой национальной партии, которая так же была католического толка, ГНСП добились: исключения из конституции пункта об отделении церкви от государства; официального признания церковного и светского брака; сохранения объема изучения религии в государственных школах на уровне до 1918 г. В связи с этим, чешский исследователь Я. Рыхлик делает вывод, что критика людаками вмешательства в дела костела являлась надуманной и использовалась ГСНП в политических целях как инструмент античешской пропаганды [7, s. 88–89].

В 1927–1929 гг. людаки входили в состав правительственной коалиции. В это время полномочия министерства по делам Словакии были урезаны, а в 1927 г. в связи с введением Закона о политической организации оно и вовсе было упразднено [5, с. 304]. По новому закону территория Чехословакии разделялась на четыре области – Чешскую, Моравско-Силезскую, Словацкую и Подкарпатскую, которые получали широкие полномочия на уровне органов местного самоуправления. Таким образом, Словакия впервые получала статус отдельной территориальной единицы в составе ЧСР. Однако самостоятельность этих областей была ограниченной. Для управления ими создавались Областные представительства, во главе с областным президентом. Он в свою очередь назначался президентом Чехословакии. Треть членов представительств также назначалась, но уже министром внутренних дел, который обладал правом его распустить [8]. Данный закон не мог удовлетворить автономистские желания партии А. Глинки. Весь период обсуждения законопроекта людаки выказывали к нему свое негативное отношение. Только после того, как член ГСНП Я. Дробный был назначен областным президентом, партия проявила свою лояльность Праге.

В 1929 г. людаки в связи с арестом В. Туки покинули правительственную коалицию и на протяжении 1930-х гг. партия находилась в оппозиции центру. В этот период в ГСНП созрели новые лидеры, такие как Й. Тисо, К. Сидор, настроенные на федерализацию Чехословакии. Из партии также выделилось радикальное крыло, представленное А. Махом, Ф. Дюрчанским, В. Тукой. Они симпатизировали фашистской идеологии. С 1936 г. партия начала античешскую агитацию, акцентируя внимание на преобладании чехов в госуправлении, армии, образовании. Эти действия содействовали эскалации напряжения в чехословацком обществе.

Трудности во взаимоотношениях чехов и словаков вызывал языковой вопрос. По закону о языке, принятому в 1920 г. вместе с конституцией, в качестве государственного языка был обозначен «чехословацкий», однако на практике использовались его чешская и словацкая литературные версии [5, с. 304]. При этом чешский язык доминировал в администрации, школе, армии, что давало очередной повод автономистам критиковать чехословацкое руководство. Они требовали, чтобы приезжающие на работу чехи учили словацкий язык. Особенно это касалось учителей. Языковая диспропорция наблюдалась и в политической сфере. Употребление словацкого языка в дипломатических контактах было скорее исключением, чем нормой. Формулировка международных соглашений осуществлялась исключительно на чешском языке вплоть до осени 1938 г. Схожая картина наблюдалась и с изданием государственных законов, редкие из которых были на словацком [7, с. 93].

В Чехословацкой республике большинство чехов мало знали что-либо о Словакии, ее культуре, истории и ситуации в целом [7, с. 68]. Для них было характерным отношение к словакам как к «младшим братьям». В свою очередь словаки обвиняли чехов в экономической эксплуатации и насаждении в Словакии своей культуры [6, с. 51].

С середины 1930-х гг. с изменением международной ситуации на первый план в Чехословакии вышли проблемы национальных меньшинств, которые вылились в кризис 1938 г. Словацкие автономисты не упускали возможности заявить о себе в непростой для Праги период. Несмотря на то, что в это время лояльность республике проявляла значительная часть словацкого населения (в мае 1938 г. на муниципальных выборах победу одержал блок «Словацкое

объединение за чехословацкую демократию и республику», а людаки оказались на втором месте) в июне 1938 г. ГСНП выступила с новым предложением об автономии Словакии [4, с.172]. Согласно ему Словакия должна была получить свой сейм и правительство, а также обладать частичным международным суверенитетом [4, с.172]. В его поддержку людаки организовали 5 июня демонстрацию в Братиславе. Для Праги в то время наиболее острым был вопрос о немецком меньшинстве, в связи с чем, словацкой проблеме было уделено мало внимания.

После заключения Мюнхенского соглашения и начала политического кризиса в ЧСР деятели ГСНП решили, что настал удобный момент для реализации их требований. 6 октября 1938 г. ГСНС выдала в Жилине манифест словацкой нации, провозглашавший автономию Словакии [9, s. 334–335]. На следующий день было создано автономное словацкое правительство во главе с Й. Тисо. Все политические партии, за исключением Словацкой национальной партии, под угрозой роспуска объединялись с ГСНП в Партию словацкого национального единства [4, с. 202]. Вскоре был разработан и внесен на рассмотрение в парламент ЧСР конституционный закон об автономии Словацкого края. Согласно ему законодательную власть на словацкой территории должен осуществлять Сейм Словацкого края, официальным языком заседаний указывался словацкий. В качестве органов судебной власти предполагалось создать Словацкий верховный, а также Верховный административный суды. Закон был принят 22 ноября 1938 г. В тот же день автономию получила и Подкарпатская Русь. Унитарное чехословацкое государство фактически становилось федерацией, сменяя официальное название на Чехо-Словакия. [9, s. 184–196].

Признание автономии Словакии поддержала Германия. В планы Берлина после заключение Мюнхенского соглашения входило дальнейшее разделение и присоединение к Германии территории Чехо-Словакии. Для его реализации ставка была сделана на радикальное крыло словаков, которые желали независимости для Словакии. Нацистские разведгруппы поддерживали тесный контакт со словацкой автономной оппозицией и с середины лета 1938 г. имели своих агентов среди руководства людаков [9, с. 589]. В феврале 1939 г. в Берлине прошла встреча А. Гитлера А. Туки, во время которой фюрер

высказался о невозможности дальнейшего сохранения Ч-СР. При этом немецкий рейхсканцлер был готов дать гарантии на существование независимой Словакии [11, с. 226–227]. В. Тука обещался сделать все возможное, чтобы отделиться от чехов и объявить о создании отдельного Словацкого государства.

В середине февраля 1939 г. пражское правительство получило сведения, что Германия готовится в середине марта оккупировать Чехию. В начале марта верность этих данных подтвердилась [1, с. 13]. 10 марта 1939 г. чехо-словацкое правительство решило отстранить от власти прогермански настроенных политиков в Словакии. Было уволено четыре члена словацкого кабинета министров, а том числе премьер-министр Й. Тисо и вице-премьер Ф. Дюрчанский [12, с. 235]. Отношения между Прагой и Братиславой стали предельно напряженными.

В это время отряды словацких сепаратистов занимались организацией инцидентов и беспорядков, которые были необходимы нацистам как повод для начала ввода войск в Ч-СР. Начиная с 11 марта 1939 г. по сигналу из Берлина отряды глинковцев стали нападать на государственные учреждения, полицейские участки. Пресса Германии, в свою очередь, начала кампанию против чехо-словацкого правительства [10, с. 595].

13 марта 1939 г. А. Гитлер вызвал к себе Й. Тисо и поставил условие: провозгласить Словакию независимым государством, либо же ее территория будет оккупирована венграми. Подталкивая к решению о независимости, Гитлер обещал свою поддержку и гарантию сохранения государственности [10, с. 597]. В сложившейся ситуации Й. Тисо пообещал выполнить требования немецкой стороны. С разрешения руководства в Праге 14 марта 1939 г. в Братиславе был создан парламент. В тот же день без длительного обсуждения Словакия впервые в своей истории была объявлена независимым государством [12, с. 238].

Отношение правящей верхушки в Словацком государстве к чехам было крайне негативным. Людаки взяли курс на решение «чешского вопроса», который предусматривал выселение чешского населения со словацкой территории, снятие чехов с занимаемых должностей, что должно было решить проблему трудовой занятости словацкой интеллигенции. Чистки проводились в госаппарате, армии и в других

сферах. Чехов признавали нелояльными, а потому в отношении их проводились постоянные проверки [7, s. 209–210].

Концепция чехословакизма и автономистские стремления словаков не смогли ужиться под одной крышей Первой Чехословацкой Республики, а взаимные претензии и разные взгляды на государство и его политическое устройство, отказ от поиска компромиссов привели к полному распаду страны. Начавшаяся в 1939 г. война разделила чешское эмигрантское и словацкое руководство на два противоборствующих лагеря. Над будущим взаимоотношений этих двух близких языково и культурно народов на долгое время повисла неопределенность.

Библиографические ссылки

1. Пеганов, А.О. Чехословацкий кризис в 1938–1939: взаимосвязь неблагоприятной внешнеполитической конъюнктуры и проблемы национальных меньшинств. [Электронный ресурс]: hal.archives-ouvertes. 2016. Режим доступа: <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01289139/document>. Дата доступа: 19.03.2020.
2. Конституции буржуазных стран. Средние и малые страны. М., Л.: Государственное социально-экономическое издательство, 1936. Т. 2.
3. Faksimile Pittsburskej dohody [Электронный ресурс]: Archiv.today. Режим доступа: https://archive.is/20130113213727/druhasvetova.sk/storage/200704071015_pittsburska_dohoda.jpg Дата доступа: 20.03.2020.
4. Чехия и Словакия в XX в. Очерки истории. В 2-х т. / Под ред. В.В. Марьиной. М.: Наука, 2005. Т.1.
5. Липтак, Л. Словакия в XX веке. М.: Ин-т славяноведения РАН, 2003.
6. Грацианская Н.Н., Словаки. К проблемам этнокультурной истории. М.: ИЭА РАН, 1994.
7. Rychlík, J. Češi a Slováci ve 20 století. Spolupráce a konflikty 1914–1992. Praha : Vyšehrad, 2015.
8. Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1927. Částka 57 ze dne 12. srpna 1927.
9. Československé dějiny státu a práva v dokumentech. Druha Československá republika (1938–1939) / Pod vedením K. Schelle. Brno, 1993.
10. Нюрнбергский процесс. Сборник материалов в 8-ми томах / Сост.: М.Ю. Рагинский, К.С. Павлицев. М.: Юридическая литература, 1988. Т.2.
11. Slovensko-nemecké vzťahy 1938–1941 v dokumentoch I. Od Mníchova k vojne proti ZSSR / Pod vedením E. Nižňanského. Bratislava: Universum. 2009.
12. Druha republika, 1938–1939: Svár demokracie a totality v politickem, spolecenskem a kulturnim zivote / J. Gebhart, J. Kuklik. Praha, 2004.

ГРАМАДСКАЯ ІНІЦЫЯТЫВА Ё ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ ВА ЎМОВАХ УСТАЛЯВАННЯ САВЕЦКАЙ УЛАДЫ Ё ВЕРАСНІ – КАСТРЫЧНІКУ 1939 г.

А.Д. Русін

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь,
his.rusinOD@bsu.by*

Уз'яднанне БССР у верасні 1939 г. стала магчымым дзякуючы не толькі знешнепалітычным падзеям Другой сусветнай вайны, але і падтрымцы насельніцтвам Заходняй Беларусі ўсталявання савецкай уладай. Пасля ўступлення Чырвонай Арміі ў Заходнюю Беларусь мясцовае насельніцтва прыняло ўдзел у фарміраванні органаў савецкай улады і ажыццяўленні першых сацыялістычных пераўтварэнняў. Адначасова грамадства Заходняй Беларусі выказала падтрымку савецкай уладзе на выбарах у Народны сход Заходняй Беларусі.

Ключавыя словы: Народны сход Заходняй Беларусі; часовыя органы савецкай улады; рабочая гвардыя; бежанцы; сялянскія камітэты; левая інтэлігенцыя.

ОБЩЕСТВЕННАЯ ИНИЦИАТИВА В ЗАПАДНОЙ БЕЛАРУСИ В УСЛОВИЯХ УСТАНОВЛЕНИЯ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В СЕНТЯБРЕ – ОКТЯБРЕ 1939 г.

О.Д. Русин

*Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск,
Беларусь, his.rusinOD@bsu.by*

Воссоединение БССР в сентябре 1939 г. стало возможным благодаря не только внешнеполитическим событиям Второй мировой войны, но и поддержке населением Западной Беларуси установления советской властью. После вступления Красной Армии в Западную Беларусь местное население приняло участие в формировании органов советской власти и осуществлении первых социалистических преобразований. Одновременно общество Западной Беларуси выразило поддержку советской власти на выборах в Народное собрание Западной Беларуси.

Ключевые слова: Народное собрание Западной Белоруссии; временные органы советской власти; рабочая гвардия; беженцы; крестьянские комитеты; левая интеллигенция.

PUBLIC INITIATIVE IN WESTERN BELARUS IN THE CONDITIONS OF THE ESTABLISHMENT OF SOVIET POWER IN SEPTEMBER – OCTOBER 1939

A. Rusin

*Belarusian State University, Niezaliežnasci Ave., 4, 220030, Minsk, Republic of Belarus,
his.rusinOD@bsu.by*

The reunification of the BSSR in September 1939 became possible thanks not only to the foreign policy events of the Second World War, but also to the support of the population of Western Belarus for the establishment of the Soviet government. After the entry of the Red Army into Western Belarus, the local population took part in the formation of Soviet authorities and the implementation of the first socialist re-formations. At the same time, the society of Western Belarus expressed its support for the Soviet government in the elections to the People's Assembly of Western Belarus.

Keywords: *People's Assembly of Western Belarus; the temporary organs of Soviet power; workers' guard; refugees; peasant committees; the left intylegentsyya.*

Ажыўленне грамадскага жыцця на тэрыторыі Заходняй Беларусі адбылося ва ўмовах краху польскай дзяржавы падчас вераснёўскай ваеннай кампаніі 1939 года. Адметную ролю ў распаўсюджванні настрояў адыгралі бежанцы з унутраных раёнаў Польшчы, якія шукалі на тэрыторыі Заходняй Беларусі паратунку ад нацысцкай агрэсіі. Адсутнасць цэнтралізаванага кіравання з боку польскага ўрада фактычна не дазволіла арганізаваць эфектыўнае супраціўленне савецкім войскам. Асобныя сутычкі польскіх вайскоўцаў і паліцэйскіх з'яўляюцца хутчэй выключэннем з агульнай карціны. Насельніцтва Заходняй Беларусі ў падобных ваенна-палітычных умовах уяўляла сваю будучыню па-рознаму.

Згодна ўспамінам «Записки западного белоруса» І.П. Данілава, ужо 10 верасня 1939 г. адбывалася будаўніцтва трыумфальнай аркі для сустрэчы Чырвонай Арміі. Аднак на той момант ставіць яе было яшчэ небяспечна, бо нешматлікія атрады памежнай стражы расстрэльвалі на месцы камуністычных актывістаў. Аўтар прыводзіць сведчанні, што яшчэ да ўступлення савецкіх войскаў былі спробы раззбраення польскіх вайскоўцаў. У дадзеным кантэксце важна тое, што раззбройвалі толькі салдат, але не памежнікаў, бо апошніх баяліся.

Памежныя войскі аказаліся больш дысцыплінаванымі, менавіта памежная варта ў складзе 8 тысяч чалавек аказала асноўнае супраціўленне савецкім войскам на працягу 17–25 верасня 1939 г. [3, с. 178].

Значная роля ў абуджэнні грамадскай ініцыятывы належала Ваеннаму савету Беларускага фронту, які 16 верасня 1939 г. выдаў пастанову, згодна якой у часовых упраўленнях гарадоў прадстаўніцтва павінна належыць прадстаўнікам ад рабочых і левай інтэлігенцыі

Успаміны жыхароў Заходняй Беларусі дазваляюць меркаваць аб тых чаканнях, якія існавалі ў грамадстве ў сувязі з уступленнем Чырвонай Арміі. У адносінах да польскага насельніцтва некаторыя рэспандэнты выказвалі негатыў у сувязі з тым, што польскай нацыянальнасці аддавалася перавага пры ўладкаванні на працу. Немалаважным было ўспрыняцце палякамі беларускай культуры як мужыцкай, пры гэтым польская культура лічылася высокай. Нацыянальны аспект узаемаадносін увязваўся з эканамічным становішчам. Так, жыхар г. Брэста Е.С. Коваль указваў на больш прыязнае стаўленне польскай улады да яўрэяў у сувязі з больш высокім дастаткам. Успаміны іншых жыхароў адлюстроўваюць асноўныя накірункі агітацыйна-прапагандысцкай работы Чырвонай Арміі, аснову якіх складалі размовы аб перавагах калгаснага ладу [1, с. 242].

Знаёмства насельніцтва з савецкай уладай суправаджалася кантактамі жыхароў і прадстаўнікоў савецкай арміі і партыйнага апарату. У працэсе размоў задаваліся пытанні рознага кшталту. Як прыклад можна прывесці наступнае: «Ці праўда, што ў СССР расстрэльваюць за крадзеж адной булкі?» Падобныя пытанні выкліканы адкрытасцю, якая праяўлялася чырвонаармейцамі ў першыя дні паходу. У далейшым ваеннае кіраўніцтва пачало барацьбу з празмернай гаварлівасцю вайскоўцаў і нагадвала пра неабходнасць захоўваць ваенную тайну.

Перыядычны друк СССР у дні паходу Чырвонай Арміі асвятляў некаторыя моманты. 19 верасня 1939 г. перадавы артыкул газеты «Праўда» паведамляў пра становішчыя адносіны насельніцтва да савецкіх воінаў, якія праяўляліся не толькі ў пабудове ўрачыстых арак і правядзенні мітыгаў. Святочная вопратка з'яўляецца сведчаннем становішчага ўспрыняцця значнай часткай грамадства змены ўлады. Газета «Савецкая Беларусь» ад 22 верасня 1939 г. размясціла размову са

старшынёй часовага ўпраўлення ў г. Стоўбцы. Згодна з артыкулам, насельніцтва праяўляла зацікаўленасць у фарміраванні органаў савецкай улады. Аднак найбольш распаўсюджаным было пытанне аб падзеле памешчыцкай зямлі [3, с. 38].

У той жа час існавала больш радыкальная форма падтрымкі Чырвонай Арміі, якая заключалася ў паўстаннях супраць польскай адміністрацыі. Хрэстаматычным прыкладам з’яўляецца тэрыторыя сучаснага Скідзельскага раёна, дзе былыя члены КПЗБ паднялі паўстанне яшчэ да ўступлення савецкіх войскаў. У выніку польская паліцыя амаль змагла задушыць выступленне, але рэшткі паўстанцкага атрада прынялі ўдзел у штурме Скідзеля разам з рэгулярнай савецкай арміяй.

Адным з накірункаў грамадскай актыўнасці стаў удзел у фарміраванні і функцыянаванні часовых органаў савецкай улады. Звычайна органы выбіраліся на мітынгх, якія былі масавай з’явай падчас уступлення Чырвонай Арміі ў Заходнюю Беларусь. Але Загад ад 16 верасня 1939 г. ўстанаўліваў структуру будучых часовых органаў улады. Разам з фарміраваннем часовых органаў улады адбывалася стварэнне рабочай гвардыі. Рабочая гвардыя – гэта ваенізаванае, узброенае фарміраванне працоўных. У асноўным рабочая гвардыя стваралася з працоўных буйных прадпрыемстваў. На чале яе стаяў былы член КПЗБ, які меў рэкамендацыю. 21 верасня 1939 г. камандуючы Беларускамі фронтам М. Кавалёў аддаў чарговы загад. Цяпер ён тычыўся стварэння народнай міліцыі і рабочай гвардыі. Менавіта з 21 верасня 1939 г. пачынаецца актыўнае фарміраванне сілавой апоры часовых органаў савецкай улады. Часовыя ўправы, як гэта было сказана ў загадзе, фарміраваліся ў гарадах і паветах. Дадзеныя органы ўлады абапіраліся на падтрымку Чырвонай Арміі, кіраўніцтва якой прызнала Часовыя ўправы адзінымі і законнымі органамі на дадзеным этапе. Пры Часовых управах фарміраваліся аддзелы: прамысловы, аховы здароўя, народнай адукацыі, камунальны, палітычнай асветы, сувязі, забеспячэння харчаваннем. Пры гэтым Часовыя ўправы мелі не толькі гаспадарчую, але і палітычную ўладу [3, с. 459].

З дапамогай дакументаў органаў НКУС можна ўстанавіць, што ініцыятыва ў стварэнні рабочай гвардыі і органаў савецкай улады ў цэлым належала былым палітычным вязням падчас польскай улады. У

прыватнасці, у г. Нясвіжы на чале народнай міліцыі стаў былы палітычны вязень Яворскі, які прабыў у турме 13 гадоў. Дзейнасць народнай міліцыі была скіравана на падтрыманне грамадскага парадку. 21 верасня 1939 г. Л.П. Берыя ўказваў на тое, што вялікую ўвагу органы НКУС сумесна з народнай міліцыяй надавалі канфіскацыі зброі ў насельніцтва. Насельніцтва Стаўбцоў, Валожына, Маладзечна, Нясвіжа добраахвотна здало 374 адзінкі вінтовак і карабінаў, 298 рэвальвераў і больш за 5 тысяч баявых патронаў. Такія лічбы паказваюць на шырокае распаўсюджанне ў верасні 1939 г. сярод насельніцтва агнястрэльнай зброі.

Узнікненне на тэрыторыі Заходняй Беларусі ва ўмовах савецкага паходу сялянскіх камітэтаў заслугоўвае больш дакладнага разгляду. Справа ў тым, што спосаб іх абрання, а таксама змест дзейнасці, на думку У.Ф. Ладысева, з'яўляюцца дэмакратычнымі. Ініцыятыва ў іх стварэнні зыходзіла «знізу», што тлумачыцца ўплывам барацьбы супраць польскай улады ў 1920–1930-я гады. З дадзеным меркаваннем можна пагадзіцца, бо нярэдка дзейнасць сялянскіх камітэтаў уступала ў супярэчнасці з часовымі ўпраўленнямі. Як прыклад, сітуацыя в. Крыпулі Парафіянаўскай воласці, дзе рашэннем сялянскага камітэту была раздзелена памешчыцкая маёмасць, а пасля паступіў загад вярнуць усё, што было забрана з маёнтка, адлюстроўвае супярэчнасці паміж часовымі органамі ўлады і грамадскай ініцыятывай. [6, л. 206–211].

Высокую ступень грамадскай ініцыятывы 25 верасня 1939 г. ў аператыўнай зводцы адзначаў П.К. Панамарэнка. Згодна дакументу, назіраецца вялікі наплыў людзей, якія абвешчаюць сябе былымі членамі КПЗБ. Пазіцыя іх была нашмат больш радыкальнай, чым у савецкага кіраўніцтва, і заключалася ў патрабаванні разгарнуць як мага большыя рэпрэсіі. З аднаго боку, савецкае кіраўніцтва падтрымлівала ініцыятыву і не адхіляла ад працы, бо быў недахоп партыйных кадраў. З іншага, за падобнымі дзеяннямі, як адзначаў П.К. Панамарэнка, магла хавацца дзейнасць правакатараў [6, л. 206–211].

Разам з павелічэннем колькасці прыхільнікаў стварэння партыйных арганізацый, згодна аператыўнай зводцы, сярод моладзі пашырыўся рух за стварэнне камсамолу. Ужо на 25 верасня 1939 г. да ўступлення ў камсамол было падрыхтавана ад 400 да 500 чалавек. У

цэлым, пазіцыя беларускага сялянства ў адносінах да Чырвонай Арміі была дастаткова прызнай.

Такім чынам, грамадская ініцыятыва на працягу верасня – кастрычніка 1939 г. адыграла значную ролю ў дапамозе органам савецкай улады. Як правіла, у падтрымку савецкай улады выказваліся былыя члены КПЗБ. З аднаго боку актыўная пазіцыя грамадства дапамагла Чырвонай Арміі ў хутчэйшым выкананні баявой задачы па ліквідацыі рэшткаў польскіх вайсковых фарміраванняў. З іншага, паводзіны грамадства з’яўляюцца індикатарам адносін да польскай улады і спадзяванняў на перамены. Грамадская ініцыятыва, безумоўна, рэгулявалася савецкай уладай і накіроўвалася ў адпаведнасці з яе тактычнымі і стратэгічнымі мэтамі. Аднак ваенна-палітычныя ўмовы пачатку Другой сусветнай вайны і крах польскай дзяржавы стваралі сітуацыю вакууму ўлады, калі актыўнасць грамадства адбывалася на тэрыторыі, дзе ўжо не існавала польскай адміністрацыі, а рух Чырвонай Арміі затрымліваўся.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Барабаш, В.В. Национально-территориальные преобразования в Западной Беларуси после воссоединения с БССР (1939–1940 гг.) // Восень 1939 года ў гістарычным лёсе Беларусі: матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. Мінск, 24 верасня 2009 г. / рэдкал.: А.А. Каваленя (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск: Беларуская навука, 2010. С. 241–246.

2. Белозорович, В.А. Западнобелорусская деревня в 1939–1953 годах. Гродно: ГрГУ, 2004.

3. Гісторыя Беларусі: у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск: Экаперспектыва, 2000–2005. Т. 5: Беларусь у 1917–1945 гг. / А. Вабішчэвіч [і інш.]. 2006.

4. НКВД в Западной Беларуси: сентябрь–декабрь 1939 г.: док. и материалы / Департамент по арх. и делопроизводству М-ва юстиции Респ. Беларусь, Нац. арх. Респ. Беларусь, Центр. арх. Ком. гос. безопасности Респ. Беларусь, Фонд «Ист. память»; сост.: В.Д. Селеменев, А.Р. Дюков [и др.]. Минск–Москва: Фонд «Ист. память», 2019.

5. Осень 1939 года: коренной перелом в судьбе белорусского народа: материалы регион. науч.-практ. конф., посвящ. 70-летию воссоед. Западной Беларуси с БССР, 24–25 сент. 2009 г. / М-во образования Респ. Беларусь, Брест. гос. техн. ун-т; [ред.: Н.Н. Ковалева, Л. Ю. Малыхина]. Брест : БрГТУ, 2009.

6. Письмо секретаря ЦК КП(б)Б П. Пономаренко И.В. Сталину о положении в Западной Беларуси // НАРБ. Ф. 4п. Оп. 1. Д. 14623. Л. 206–211.

7. Пушкін, І.А. Удзел нацыянальных меншасцей у грамадска-палітычным жыцці Савецкай Беларусі (1919–1990 гады). Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2010.

8. Рижский мир в судьбе белорусского народа. 1921–1953 гг. В 2 кн. Кн. 2 / Нац. акад. наук Беларуси, Ин-т. истории / редкол.: А. А. Коваленя [и др.]. Минск: Беларуская навука, 2014.

9. Трафімчык, А.В. 1939 год і Беларусь: забытая вайна. Мінск: Выдавец А. М. Янушкевіч, 2014.

10. Царюк, И.О. КПБ – организатор культурного строительства в западных областях Белоруссии (1939–1955 гг.). Минск: Изд-во БГУ им. В.И. Ленина, 1969.

УДК 94:327(47+57)"1939"

БЕЛОРУССКИЙ ЭТНОПОЛИТИЧЕСКИЙ ФАКТОР В РЕГИОНЕ СЕВЕРНОЙ ОКОНЕЧНОСТИ ЛИНИИ КЕРЗОНА (АВГУСТ – ОКТЯБРЬ 1939 г.)

А.П. Сальков

*Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск,
Беларусь, anatsalkov@mail.ru*

Линия Керзона, использовавшаяся как геополитический аргумент для определения государственных границ в Восточной Европе, вызывала наибольшие противоречия в регионе ее северной оконечности. Белорусский этнополитический фактор играл существенную роль в развитии политического кризиса августа – сентября 1939 г., сопровождавшегося трансформацией государственных и административных границ.

Ключевые слова: линия Керзона; этническая граница белорусов; сентябрь 1939 г.

БЕЛАРУСКІ ЭТНАПАЛІТЫЧНЫ ФАКТАР У РЭГІЁНЕ ПАЎНОЧНАЙ КАНЕЧНАСЦІ ЛІНІІ КЕРЗОНА (ЖНІВЕНЬ – КАСТРЫЧНІК 1939 г.)

А.П. Салькоў

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь,
anatsalkov@mail.ru*

Лінія Керзона, якая выкарыстоўвалася як геапалітычны аргумент для вызначэння дзяржаўных меж ва Усходняй Еўропе, выклікала найбольшыя супярэчнасці ў рэгіёне яе паўночнага ўскрайка. Беларускі этнаполітычны фактар адыгрываў істотную ролю ў развіцці палітычнага крызісу жніўня –

верасня 1939 г., які суправаджаўся трансфармацыяй дзяржаўных і адміністрацыйных меж.

Ключавыя словы: *лінія Керзона; этнічная мяжа беларусаў; верасень 1939 г.*

BELARUSIAN ETHNOPOLITICAL FACTOR IN THE REGION OF THE NORTHERN PART OF THE CURZON LINE (AUGUST – OCTOBER 1939)

A. Salkov

*Belarusian State University, Niezaliežnasci Ave., 4, 220030, Minsk, Republic of Belarus,
anatsalkov@mail.ru*

The Curzon Line, used as a geopolitical argument for defining state borders in Eastern Europe, caused the greatest controversy in the region of its northern tip. The Belarusian ethnopolitical factor played a significant role in the development of the political crisis of August - September 1939, accompanied by the transformation of state and administrative borders.

Keywords: *Curzon line; ethnic border of Belarusians; September 1939.*

Белорусский компонент играл значительную роль в исторически сложившемся Восточноевропейском узле национально-территориальных противоречий, включавшем набор масштабных и локальных конфликтов. Все они в той или иной мере были связаны с польско-советской демаркационной линией, предложенной в телеграмме Джорджа Керзона Совнаркому 11 июля и отклоненной Москвой 17 июля 1920 г. В данный узел, порождавший напряженность на протяжении всего межвоенного и периода Второй мировой войны, входили Западная Беларусь [1, с. 215–227], Виленский край [2, с. 70–74], Восточная Пруссия [3, с. 26–34], Мемельский край [4, с. 46–57], Западная Украина [5, с. 192–200].

Традиционной остротой отличались противоречия в регионе у северной оконечности линии Керзона. Кайзеровскую Германию с ее Восточно-прусского плацдарма еще в годы Первой мировой войны интересовали северо-западные белорусские земли. К 1939 г. этот интерес возобновился. В начале года циркулировал некий план создания профашистского балтийского государства, которое включало бы в себя и Беларусь. Польский гегемонизм также продолжал влиять на обстановку. Хотя уже резко обострилась проблема Данцига и Коридора, в марте

1939 г. обсуждался польско-литовский военный союз с проектом возвращения Вильно Литве. Латвия в этой связи опасалась, что Польша прихватит и часть ее территории, обеспечив выход к морю через Либаву (*латыш.* Лиепая). Польская позиция в отношении Германии выражалась в формуле: «Если вам не нравится коридор, то отдайте нам Восточную Пруссию, и коридора не будет». 23 августа, в день подписания советского-германского договора о ненападении и секретного протокола о сферах влияния, советский полпред Н. И. Шаронов сообщал из Варшавы, что Польша ставит вопрос об объединении под своим началом Эстонии, Латвии и Литвы. Касательно последней мыслился как минимум союзный договор, как максимум – объединение с Польшей «на основе какой-то унии». 28 августа по инициативе СССР линия сфер влияния была уточнена и передвинута к р. Писса, что означало включение в советскую сферу Белосточкины [6, с. 142–143, 187, 208, 548, 568, 639–641, 670]. С началом войны уже Литва 12 сентября высказывалась о присоединения к ней «северо-восточной части Польши» (западно-белорусских земель Двинского коридора из четырех виленских поветов и всего Виленского края) для получения общей литовско-советской границы [7, с. 69].

Проблема Восточной Пруссии после сентября 1939 г. вступила в новую фазу развития. Важным участком новой западной границы СССР стал северо-западный отрезок формирующейся советско-германской границы. Еще 15–16 сентября в штабе 16 стрелкового корпуса было составлено Военно-географическое описание Польши, определявшее оперативное значение ее границ, рельеф, структуру вооруженных сил [8, л. 1–29]. Группировкам 3, 4, 10 и 11 армий ставилась задача к 5.00 17 сентября быть готовыми перейти государственную границу [9, л. 2; 10, л. 4]. 16 сентября в Смоленске был издан приказ Военного совета Белорусского фронта (создан 11 сентября), предписывавший реализовать «наш революционный долг и обязанность оказать безотлагательную помощь... братьям белорусам и украинцам, чтобы спасти их от угрозы разорения и избиения со стороны врагов» [10, л. 1].

В ходе советско-польской военной кампании (17 сентября – 5 октября 1939 г.) Красная Армия вышла к границам Восточной Пруссии. Командующий фронтом командарм 2-го ранга М. П. Ковалев приказал к исходу 18 сентября, наступая с северо-востока и юго-востока, овладеть Вильно. В этот день в 3-ю армию из штаба фронта поступил

приказ для авиации: не пересекать линию Белосток – Брест-Литовский, не бомбить их, нанося удары только к востоку от этой линии и «только по польским войскам». При встрече с частями вермахта выделенные командиры в каждой бригаде и полку должны были вести переговоры о том, «какие пункты оставляются немцами, о порядке их отхода и порядке занятия частями РККА» [10, л. 11–12].

В боевом приказе по штабу Белорусского фронта сообщалось, что по договоренности, начиная с 22 сентября, немецкие части отводятся на разграничительную линию: западный берег р. Писса до ее устья – западный берег р. Нарев до ее устья – правый берег р. Буг до ее устья – западный берег р. Висла до устья р. Сан – западный берег р. Сан до ее истока. 23–26 сентября ставилась задача овладеть районом Сейны – Сувалки – Августов с расчетом выйти на участок Пултуск – Варшава к исходу 5 октября [11, л. 13–14]. В соответствии с линией от 22 сентября, Сувалкская область отходила к СССР (единственно возможно в составе БССР).

Однако судьба региона попала в жернова глобальных геополитических резонов Москвы и Берлина. С одной стороны, Литва стала активным направлением советской внешней политики, с другой – позиция Москвы была направлена на ликвидацию Польши. Это обусловило инициативы наркома иностранных дел В. М. Молотова в беседах с послом Германии в СССР Ф. Шуленбургом. Нарком 20 сентября предложил обсудить «судьбу польского государства». 25 сентября он поставил вопрос уже не об уточнении (как в случае с Белостоком от 28 августа), а о существенном изменении границы сфер интересов двух стран. Москва предложила сделать «обмен» – передать Германии из советской сферы Восточную Польшу (Люблинское и правобережную часть Варшавского воеводств с 4 млн польского населения). Соответственно Литва (менее 2 млн человек) из немецкой включалась бы в советскую сферу [12, с. 180–181]. В ходе переговоров с имперским министром иностранных дел И. Риббентропом 27–29 сентября, которые привели к подписанию германо-советского договора о дружбе и границе, Сталин добился поставленной цели, хотя в Германии уже прорабатывался вопрос о переходе Литвы под немецкое «покровительство» [7, с. 134–136].

Риббентроп, сославшись на нехватку в Германии таких важных ресурсов как нефть и лес, запросил территориальных уступок. На юге, в

Галиции, это был район нефтедобычи у Дрогобыча и Борислава в верхнем течении Сана, а на севере – обширные лесные массивы у Августова и Белостока. Касательно уступок на юге Сталин категорически заявил, что они исключены, так как украинцы никогда не откажутся от уже обещанного им. Что касалось уступок на севере, то Берлин увязал их с проблемой передачи Литвы в сферу советских интересов, делая акцент на том, что советские предложения о Восточной Польше «не содержат достаточного эквивалента за отказ Германии от Литвы или ее части». Поэтому при поисках компромисса Риббентроп предложил «найти путь, согласно которому Германия сможет увеличить свои восточно-прусские районы за счет Литвы» и провел на карте линию, которую он считал приемлемой. Она проходила «от самой южной оконечности Литвы до Балтийского моря, а именно через всю Литву восточнее Ковно (он останется на советской стороне), дальше восточнее Гродно, включая Белосток». Сталин вынужден был пойти на уступки. Так, Германии передавался «выступ между Восточной Пруссией и Литвой с городом Сувалки до линии непосредственно севернее Августова, но не более того». Отклонив немецкие претензии на владение городом Августов, Сталин все же отодвинул границу, уступив северную часть Августовской пуши. Кроме того, Германии был передан выступ между реками Нарев и Буг в районе городов Остроленка, Пултуск, Вышково и Остров, который для Германии был неприемлемым. Поэтому Сталин повернул границу сразу к югу в направлении на Буг, не доходя Остроленки [7, с. 605–613].

Краткий текст немецкой записи этих переговоров был обнаружен в 1990 г. исследовательницей из ФРГ доктором И. Фляйшхауэр в личном архиве Ф. Шуленбурга (советская запись в Архиве внешней политики РФ отсутствует) [13].

Советско-германский договор о дружбе и границе от 28 сентября обозначил новую демаркационную линию. 3 октября был издан боевой приказ штаба 4 армии, предписывавший отвод частей на линию, которая «еще не является точно определенной государственной границей»: р. Игорка – д. Волкушанка – граница с Восточной Пруссией – р. Писса до ее устья – восточный берег р. Нарев – Соколово – восточный берег р. Буг до устья р. Солокия [9, л. 60]. Заметим, что и незначительные персонажи подчас канализируют направление большой политики. 3 октября при расследовании ложного донесения о переходе немцами

разделительной линии встретились начальник штаба 2-ой стрелковой дивизии полковник Михайлов и германский подполковник Шпаге. Последний предложил конкретный план отвода советских частей, который с рядом уточнений и был осуществлен. Как следует из докладов начальника штаба и начальника политотдела 16 стрелкового корпуса Военному совету 11-ой армии, 4 октября (в погранкомендатуре у д. Филипув на германской стороне) и 6 октября (в Сувалках, которые в этот день оставили красноармейцы) прошли армейские переговоры об отводе советских войск с границ Литвы и Восточной Пруссии, вводе немецких войск на освобождаемую территорию и установлении временной советско-германской границы [14, л. 1–3, 7–8]. 9 октября в Сувалках договаривались об уточнении границы и ее начертании. В результате 5–9 октября части РККА отошли на линию: пункт юго-восточнее Пшеток – течение р. Волкушанки – д. Чарны Бруд – южная окраина Пруски Малой [14, л. 9–10, 23]. Однако даже после передачи Сувалкского выступа, оставался 100-километровый отрезок советско-германской границы в восточно-прусском регионе к северо-западу от западно-белорусских городов Кольно, Граево, Райград, Августов. 22 октября штаб Белорусского фронта сообщал в 4, 10 и 11 армии, что с 25 октября на участке фронта начнутся работы по демаркации границы [15, л. 249].

Вильно после боя за город 18–19 сентября был занят частями 3 и 11 армий. Здесь уже в третий раз был установлен советский контроль (после декабря 1918 – апреля 1919 г. и июля – сентября 1920 г.). Статус Вильно в качестве неофициальной столицы Западной Беларуси стал восприниматься в белорусских кругах как нечто само собой разумеющееся. Однако Литва, уже обреченная на советизацию, «в целях закрепления дружбы» получила по советско-литовскому договору от 10 октября 1939 г. Вильно и Виленскую область (6,9 тыс. кв. км, 490 тыс. человек) [16, с. 177]. 4 декабря была создана Белостокская область БССР, лежавшая западнее линии Керзона (упразднена 20 сентября 1944 г.). Оставленные районы Мазовии и Сувалок (16,2 тыс. кв. км с населением около 1 млн человек) в середине ноября 1939 г. были включены в состав Восточной Пруссии. Для этого был создан новый район Цихенау (с населением 854 тыс. человек), Сувалки с окрестностями (125 тыс. человек) включены в район Гумбинен,

остальная территория (26 тыс. человек) – в район Алленштейн [17, с. 161–163].

В пространной историко-этнографической справке НКВД БССР «К вопросу о западной этнографической границе белорусов», датированной декабрем 1944 г. (составлена на базе подготовленной перед войной диссертации белорусского этнографа М. Я. Гринблата), констатировалось, что некоторые части исконно белорусской земли «очутились за границами, установленными в 1939 году». Документ обозначил крайний западный район расселения белорусов (по административному делению Российской империи) Гродненским, Сокольским, Белостокским и Бельским уездами Гродненской губернии, что определяло этнографическую границу белорусов с поляками [18, л. 7, 27–32]. Крайний северо-западный район расселения белорусов – два уезда Сувалкской губернии. Августовский уезд с преобладанием так называемых августовских белорусов (их численность преуменьшалась отождествлением со второй половины XIX в. с мазурами, причислением польскими переписями 1919 и 1921 гг. всех белорусов-католиков к полякам, а также «открытием» существования особой категории «православных поляков») и Сейненский уезд (в его юго-западной части по линии Сейны – Друскеники), который в целом имел преимущественное литовское население, что определяло этнографическую границу белорусов с литовцами [18, л. 35–36, 46–49, 56–57, 66–68]. В справке подчеркивалось, что белорусская этнографическая территория, включая большую часть Августовской пущи и сам Августов, простиралась на до границ Восточной Пруссии, и белорусы достигали ее «сплошной этнической массой». Они спорадически расселялись среди прусских мазур даже в пределах Восточной Пруссии – в уездах Марграбово, Лык, Бела, Иоганнесберг (часть этого населения переселилась сюда во время преследования униатов в России) [18, л. 71–72]. В книге Гринблата, изданной четверть века спустя, приведенных данных уже не имелось [19]. Положения справки НКВД вовсе не расходились с выводами академической науки. Авторитетные специалисты в области начертания этнической территории белорусов – А. Ф. Рицх (1875), Е. Ф. Карский (1903), М.В. Довнар-Запольский (1919) включали в нее Вильно, Белосток, Августов (кроме Карского).

Линия Керзона и этнографические границы поляков, белорусов, литовцев являлись этнополитическими аргументами при планировании границ в годы Второй мировой войны [20] и даже в начальный период послевоенного мирного урегулирования [21]. Отголоски этих проблем актуализировались в научной среде после трансформации границ в регионе в начале 1990-х гг., вызывая и поныне устойчивый общественный интерес.

Библиографические ссылки

1. Сальков, А. П. «Польский вопрос» и западная граница СССР (сентябрь 1939 г. – июнь 1941 г.) // Российские и славянские исследования. Сб. ст. Вып. 1. Минск: БГУ, 2004. С. 215–227.
2. Сальков, А.П. Виленский конфликт в советско-польских противоречиях первой половины 1920-х гг. // Рижский договор: взгляд через столетие: сб. науч. ст. Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2021. С. 70–74.
3. Сальков А.П. Национально-территориальные противоречия в Прибалтийском регионе Восточной Европы (1918–1941 гг.) // Веснік Беларускага дзярж. ун-та. Серыя 3. 2003. № 3. С. 26–34.
4. Сальков А.П. Разработка Комиссии Литвинова «Мемельский вопрос» (апрель 1944 г.): взгляд из Москвы на послеверсальский литовско-германский территориальный конфликт // Да 90-годдзя прыняцця Рыжскага дагавору 1921 г.: Матэр. з гісторыі польска-беларускіх адносін у XX ст.: Зб. навук. прац III міжнар. навук. канф. (Мінск, 9–10 чэрвеня 2011 г.). Мінск, 2012. С. 46–57.
5. Сальков А.П. Раздел или «неделимость» Польши: Западная Белоруссия и Западная Украина в дипломатической истории 1939–1941 гг. // Ставропольский альманах Российского общества интеллектуальной истории. Вып. 6: Матер. междунар. научного семинара «Свое» и «Чужое» в исследовательском поле «истории пограничных областей» (Пятигорск, 16–18 апреля 2004 г.). Ставрополь: СГУ, 2004. С. 192–200.
6. Документы внешней политики (далее: ДВП). 1939. Т. XXII: в 2 кн. Кн. 1: январь – август. М. : Междунар. отношения, 1992.
7. ДВП. 1939. Т. XXII: в 2 кн. Кн. 2: сентябрь – декабрь. М.: Междунар. отношения, 1992.
8. Российский государственный военный архив (РГВА). Ф. 35086 (Коллекция документальных материалов по освобождению Западной Белоруссии). Оп. 1. Д. 558.
9. РГВА. Ф. 35086. Оп. 1. Д. 1.
10. РГВА. Ф. 35086. Оп. 1. Д. 12.
11. РГВА. Ф. 35086. Оп. 1. Д. 13.
12. Восточная Европа между Гитлером и Сталиным. 1939–1941 гг. М. : Индрик, 1999.
13. Фляйшхауэр, И. Пакт. Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии. 1939–1939. М. : Прогресс, 1991.
14. РГВА. Ф. 35086. Оп. 1. Д. 210.

15. РГВА. Ф. 35086. Оп. 1. Д. 21.
16. Знешняя палітыка Беларусі: Зборнік дакументаў і матэрыялаў: у 10 т. Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 1997–2014. Т. 3: (1928 г. – чэрвень 1941 г.). 2001.
17. Семиряга М. И. Коллаборационизм. Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны. М. : РОССПЭН, 2000.
18. Национальный архив Республики Беларусь (НАРБ). Ф. 907 (МИД БССР). Оп. 1. Д. 2.
19. Гринблат, М. Я. Белорусы: Очерки происхождения и этнической истории. Минск : Наука и техника, 1968.
20. Сальков, А. П. «Линия Керзона» как фактор международных отношений в годы Второй мировой войны // Рыжскі мірны дагавор 1921 года і лёсы народаў Усходняй Еўропы: Матэрыялы міжнар. навук.-тэарэтыч. канф. (Мінск, 16–17 сакавіка 2001 г.). Мінск : БДУ, 2001. С. 175–182.
21. Сальков, А. П. Сюжет о «линии Керзона» на I сессии Совета министров иностранных дел в Лондоне // Юзаф Пілсудскі ў гісторыі Польшчы і Беларусі: Матэр. міжнар. беларуска-польскага навуковага семінара. Сустрэча шостая. (Мінск, 5–6 красавіка 2002). Мінск : БДУ, 2002.

УДК 94(47).084.8

ТРАГЕДИЯ МИРНОГО НАСЕЛЕНИЯ СМОЛЕНСКОЙ ОБЛАСТИ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ (ПО ДОКУМЕНТАМ ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА НОВЕЙШЕЙ ИСТОРИИ СМОЛЕНСКОЙ ОБЛАСТИ)

Т.И. Тарасенкова

*Государственный архив новейшей истории Смоленской области, ул. Ленина, 28,
214000, г. Смоленск, Россия, tata-taraskenkov@yandex.ru*

В статье автор анализирует документы Государственного архива новейшей истории Смоленской области о насилии нацистов над мирным населением на оккупированной территории Смоленской области в годы Великой Отечественной войны. Насилие было различным – уничтожение населения, организация карательных операций, создание тяжелых экономических условий, угон на принудительные работы, голод. Главная задача – показать целенаправленный характер политики уничтожения мирных жителей, провозглашенный и реализованный нацистами в годы войны, а также масштаб трагедии гражданского населения.

Ключевые слова: *Великая Отечественная война; Смоленская область; оккупация; мирное население.*

ТРАГЕДИЯ МИРНАГО НАСЕЛЬНИЦТВА СМАЛЕНСКОЙ ВОБЛАСЦІ Ё ГАДЫ ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ (ПА ДАКУМЕНТАХ ДЗЯРЖАЎНАГА АРХІВА НАВЕЙШАЙ ГІСТОРЫІ СМАЛЕНСКОЙ ВОБЛАСЦІ)

Т.І. Тарасенкава

*Дзяржаўны архіў навейшай гісторыі Смаленскай вобласці, вул. Леніна, 28, 214000,
г. Смаленск, Расія, tata-taraskenkova@yandex.ru*

У артыкуле аўтар аналізуе дакументы Дзяржаўнага архіва навейшай гісторыі Смаленскай вобласці аб гвалце нацыстаў над мірным насельніцтвам на акупаванай тэрыторыі Смаленскай вобласці ў гады Вялікай Айчыннай вайны. Гвалт быў розным – знішчэнне насельніцтва, арганізацыя карных аперацый, стварэнне цяжкіх эканамічных умоў, згон на прымусовыя працы, голад. Галоўная задача – паказаць мэтанакіраваны характар палітыкі знішчэння мірных жыхароў, абвешчаны і рэалізаваны нацыстамі ў гады вайны, а таксама маштаб трагедыі грамадзянскага насельніцтва.

Ключавыя словы: Вялікая Айчынная вайна; Смаленская вобласць; акупацыя; мірнае насельніцтва.

THE TRAGEDY OF THE CIVILIANS OF THE SMOLENSK REGION DURING THE GREAT PATRIOTIC WAR (ACCORDING TO THE DOCUMENTS OF THE STATE ARCHIVES OF THE MODERN HISTORY OF THE SMOLENSK REGION)

T. Taraskenkova

*State archives of modern history of the Smolensk region, Lenin Street, 28, 214000, Russia,
tata-taraskenkova@yandex.ru*

The author analyses the documents of the State archives of modern history of the Smolensk region about the Nazi violence against the civilian population in the occupied territory of the Smolensk Region during the Great Patriotic War. The violence was different – the destruction of the population, the organization of punitive operations, the creation of difficult economic conditions, hijacking for forced labour, hunger. The main task is to show the purposeful nature of the policy of exterminating civilians, proclaimed and implemented by the Nazis during the war, as well as the scale of the tragedy of the civilian population.

Keywords: the Great Patriotic war; Smolensk region; occupation; civilians.

Жизнь мирного населения на оккупированной территории в годы Великой Отечественной войны – тема, которой в последние годы уделяется много внимания. Это вполне обоснованно, так как на

протяжении долгого времени ее изучение сложно назвать удовлетворительным. В первую очередь исследователи изучали ход боевых действий на территории Смоленской области, деятельность партизанских отрядов [13, 14, 15]. Одним из первых к вопросу о жизни смолян в условиях оккупации обратился историк Д.Е. Комаров [12]. Он рассматривал экономическое положение населения – налоги, повинности, уровень цен, возможность заниматься сельским хозяйством. Затрагивал проблему коллаборационизма, анализировал количество потерь среди мирного населения [12, с. 192–236].

Значительный вклад в изучение проблемы насилия в отношении мирного населения, оказавшегося на оккупированной в годы войны территории, внесла реализация проекта «Без срока давности». Его цель – обращение к теме массовой гибели мирного населения в годы войны для сохранения исторической памяти об этих событиях и предоставление достоверной исторической информации о преступлениях нацистов и коллаборационистов на оккупированных территориях.

В рамках проекта Государственный архив новейшей истории Смоленской области принимал участие в подготовке к изданию сборника документов о трагедии мирного населения области – жертв военных преступлений нацистов и их пособников в период Великой Отечественной войны. Документы для сборника выявлялись в фондах Смоленского обкома и райкомов КПСС, в фонде Западного штаба партизанского движения.

В фонде Смоленского обкома КПСС хранится докладная записка Смоленской областной комиссии содействия работе Чрезвычайной государственной комиссии СССР от 27 марта 1945 г. с итоговыми сведениями о численности погибших мирных граждан и угнанных на принудительные работы. В документе отмечалось, что злодеяния оккупантов имели место во всех без исключения районах и городах области: «...Повсюду были массовые и одиночные расстрелы мирного населения – в большинстве неповинных стариков, женщин и детей. Повсеместным было применение виселиц. Факты массовых или групповых сожжений установлены также во многих районах области. Расстрелам, сожжениям советских людей, применению виселиц почти всегда предшествовали мучительные пытки и истязания» [4, л. 17–22].

Приложением к докладной записке является таблица с указанием районов области и количества погибших мирных граждан, военнопленных и угнанных на принудительные работы по каждому району. Согласно таблице, всего по перечисленным районам погибло мирных граждан – 87 026 человек, военнопленных – 257 753 человек, угнано в неволю – 81 682 человека [4, л. 22]. Если первые две цифры можно принять за окончательные, то количество угнанных на принудительные работы, очевидно, неполное. По городу Смоленску и Дорогобужскому району в соответствующей графе написано – «массовый угон» [4, л. 78–79], точных цифр нет. Значит, итоговую цифру – 81 682 человека – нельзя считать окончательной, реальное количество угнанных на принудительные работы значительно больше.

Информация о единичных и массовых фактах насилия над мирным населением сохранилась в переписке областного комитета партии с районными и городскими партийными комитетами. Она поступала в 1942 и 1943 гг. из оккупированных или только что освобожденных районов: Глинковского, Кардымовского, Сафоновского, Семлевского, Руднянского, Темкинского и др. Как секретари райкомов ВКП(б) собирали данные для отчетов? Почти все они находились в партизанских отрядах на территориях своих районов, поэтому имели данные «из первых рук». Документы отправлялись в адрес Смоленского обкома ВКП(б), расположенного в г. Кондрово Калужской области.

В докладных записках секретарей констатировались, как правило, факты разрушений и совершенных оккупантами злодеяний. Секретарь Темкинского райкома ВКП(б) в августе 1942 г. отмечал, что после освобождения 70 населенных пунктов района выяснилось: почти все они, за редким исключением, сожжены. В освобожденных деревнях жителей очень мало, по две-три семьи, или нет совсем [1, л. 30].

По данным секретаря Семлевского райкома ВКП(б) на момент освобождения района в марте 1943 г., более половины деревень сожжено: «деревни, где уцелело 50-70% жилья и холодных построек, насчитываются единицы... В уцелевших домах живут по 4-5 и более семей, а многие находятся в наскоро выстроенных землянках и шалашах... Очень много населения ходят буквально голодными. Питаются травой» [2, л. 201–202].

В отчете секретаря Глинковского райкома ВКП(б) П.С. Куковенкова от 13 октября 1942 г. зафиксированы факты бесчеловечной жестокости и насилия в отношении жителей района в период оккупации: «70% сел и деревень района немцами полностью или частично сожжены. Около 50% населения немцы уничтожили – сожгли, повесили, замучили, расстреляли и увезли... В д. Ляхово живьем сожжено 480 стариков, женщин, детей. Пожаром уничтожены все жилые и хозяйственные постройки. В д. Мончино повешено, сожжено, расстреляно 280 граждан всех возрастов. В д. Шилово немцы всем взрослым жителям рубили головы, а детей перерубили пополам и разложили по дороге, ведущей в д. Митронино. 65 человек (апрель 1942 г.)» [6, л. 1].

Секретарь Руднянского райкома ВКП(б) Елисеев указывал на существование связи между уничтожением нацистами населенных пунктов и оказанием населением помощи партизанам. В отчете о положении в районе он писал, что в июне 1942 г. «карательный отряд сжег д. Ольша за содержание партизан и бросил в огонь горящих хат 12 детей» [8, л. 38]. Однако для проведения карательных операций наличие такой связи было совершенно не обязательно. Секретарь райкома партии особо подчеркивал, что в Руднянском районе полностью сожжено 15 деревень и частично 10 – «причем, не в ходе боев, а специально» [8, л. 38].

В нескольких фондах городских и районных комитетов партии сохранились акты о злодеяниях немецко-фашистских захватчиков, сведения об ущербе, нанесенном хозяйству районов и личному имуществу граждан, списки угнанных на принудительные работы в Германию.

В них перечисляются сожженные и разоренные деревни, уничтоженные предприятия, школы, больницы, указываются фамилии погибших жителей: расстрелянных, повешенных, сожженных. Авторы документов отмечают, что немцы подозревали погибших в связях с партизанами, или обвиняли их в том, что кто-то из родственников ушел в партизаны. Среди замученных обязательно назывались те, кто занимал до начала войны какие-либо должности в партийном или советском аппарате, председатели колхозов, коммунисты и комсомольцы.

Оккупационный режим совершал насилие в отношении самых незащищенных групп населения – инвалидов и престарелых людей. Он не считал необходимым помогать таким людям. Им была уготована только одна судьба – смерть.

В фонде Дорогобужского райкома КПСС сохранился акт, подписанный жителями г. Дорогобужа, о злодеяниях нацистов в городе. В акте сообщается о то, что в начале сентября 1942 г. они учинили расправу над инвалидами, проживавшими в доме инвалидов в Дорогобуже: «У инвалидов было большое хозяйство: посеы, огород, лошади, коровы, свиньи. Сначала немцы ограбили инвалидный дом, забрали скот и все имущество. Потом заявили инвалидам, что перевозят их в Смоленск, и насильно перевезли в камеру № 1. Беспомощных и больных тащили под руки, волокли по улице, подталкивая в спину оружием, заставляя быстрее двигаться. В тот же день к камере подъехала «черная машина», в которую втокнули 38 инвалидов – стариков, глухонемых, слепых, отвезли их к противотанковому рву и расстреляли. На второй день вывезли в «черной машине» остальных инвалидов и расстреляли» [10, л. 44–45]. Всего за два дня у противотанкового рва было расстреляно 70 инвалидов. Люди знали, что их везут на расстрел, но сопротивляться не могли и обреченно встретили свою смерть.

В фонде Западного штаба партизанского движения имеется несколько дел преимущественно с копиями документов под общим названием «Материалы о зверствах немецко-фашистских захватчиков на оккупированной территории Смоленской области». Сведения о преступлениях нацистов представлены в делах с документами немецкого командования за 1941–1943 гг., в докладных записках руководителей политотдела 5-ой общевойсковой армии, участвовавшей в освобождении области, в документах, составленных командованием партизанских отрядов.

Начальник 8-го отделения политотдела 5-ой общевойсковой армии старший батальонный комиссар Дорофеев включал в свои информационные материалы сведения о зверствах нацистов на территориях, частично освобожденных партизанами в 1942 г. [8, л. 67–68, 76]. Об угоне населения на принудительные работы в Германию, о заключении в концлагеря, о бесчинствах карательных отрядов в Знаменском, Всходском и Семлевском районах сообщал начальник

опергруппы партизанского движения при Военном совете 49-й армии старший батальонный комиссар Кожин [9, л. 16–19].

Часть архивных документов принадлежит авторству простых граждан, ставших очевидцами злодеяний или переживших трагедию потери родственников, друзей, односельчан. Рассказ Е.С. Романова о сожжении деревни Новоселки Пречистенского района, сохранившийся в фонде ЗШПД, по содержанию и структуре близок к актам комиссий о злодеяниях [8, л. 31–32].

Осуществление физического насилия в отношении местного населения дополнялось созданием невероятно тяжелых условий повседневной жизни. Такая информация имеется почти во всех документах, перечисленных выше.

В акте Кардымовской чрезвычайной комиссии от 10 февраля 1944 г. сообщается, что население района платило высокие налоги оккупантам. Ежегодно каждый трудоспособный житель должен был заплатить 120 руб. налога. Кроме того, «взимался налог на корову 500 руб., немцы ввели также так называемый "собачий" налог. Каждое хозяйство, имевшее во дворе собаку, обязано было платить немцам 200 руб.» [11, л. 9]. В дополнение к денежным налогам с населения взыскивали налоги сельскохозяйственными продуктами. Выплата налогов не защищала крестьянское хозяйство от насильственного изъятия имущества: «гитлеровцы направляли в села и деревни специальные отряды, которые насильственным путем забирали у населения скот, хлеб, кур, одежду и домашнее имущество» [11, л. 10].

В упоминавшихся выше воспоминаниях партизанки З.Д. Коняжиной приводится рассказ жительницы Выходского района о сдаче натурального налога: «в августе месяце [1942 г.] был издан приказ о сдаче шерсти немцам, с каждого дома – по 500 г, несмотря, есть ли она. За несдачу будет расстрел. И вот она говорит, что стригли шубы и тулупы, чтобы собрать 500 г шерсти. Двое из деревни не сдали, так их тут же выгнали за деревню и расстреляли» [3, л. 18].

Отдельную группу документов представляют распорядительные материалы немецкого командования: инструкции для городских голов, волостных старшин и районных начальников, наставления и приказания бургомистрам, листовки германского командования.

Они характеризуют тяжелые условия жизни мирного населения в период оккупации, устанавливают большое количество ограничений во

всех сферах жизни людей и требуют строгого выполнения предписаний. Это требования о регистрации граждан, ограничении передвижения, введении трудовой повинности, сдаче теплых вещей, взимании налогов. Нарушение установленных предписаний влекло за собой взимание штрафов, изъятие скота и личного имущества, отправку на принудительные работы, а в ряде случаев – расстрел. Изъятие вещей, скота, птицы, зерна, продуктов обрекало людей на голод, нередко они оказывались на грани выживания.

В уведомлении начальника Рославльского районного управления о взимании штрафов за нарушение пропускного режима от 5 июня 1942 г. старшине Грязенятской волости предписывается оштрафовать 6 человек за появление в Рославле без документов и пропусков. Сумма штрафа – по 100 руб. с человека [5, л. 24]. Передвижение без документов могло наказываться и более строго: «за переход после установленного времени из деревни Сопачево в деревню Тишилово (3 км) 5 советских граждан были расстреляны немцами», – зафиксировано в акте Кардымовской чрезвычайной комиссии [11, л. 11].

Документы, хранящиеся в Государственном архиве новейшей истории Смоленской области, очень ярко показывают глубину и масштаб трагедии, с которой столкнулись жители области в годы Великой Отечественной войны. Политика насилия, создание невыносимых условий жизни, проведение карательных операций, угон на принудительные работы, – все это привело к значительному увеличению людских потерь. Эта сложная тема, оставаясь долгое время в тени других, не менее важных исследований, требует глубокого и тщательного изучения.

Библиографические ссылки

1. Государственный архив новейшей истории Смоленской области (ГАНИСО). Ф. 6. Оп. 1. Д. 941.
2. ГАНИСО. Ф. 6. Оп. 1. Д. 964.
3. ГАНИСО. Ф. 6. Оп. 1. Д. 1304.
4. ГАНИСО. Ф. 6. Оп. 1. Д. 1840.
5. ГАНИСО. Ф. 8. Оп. 2. Д. 80.
6. ГАНИСО. Ф. 8. Оп. 2. Д. 91.
7. ГАНИСО. Ф. 8. Оп. 2. Д. 95.
8. ГАНИСО. Ф. 8. Оп. 2. Д. 150.

9. ГАНИСО. Ф. 8. Оп. 2. Д. 151.
10. ГАНИСО. Ф. 44. Оп. 1. Д. 30.
11. ГАНИСО. Ф. 54. Оп. 2. Д. 32.
12. Комаров Д. Е. Смоленская область в огне Великой Отечественной: война, народ, победа. Смоленск: «Свиток», 2017.
13. Партизанская борьба с немецко-фашистскими оккупантами на территории Смоленщины. 1941–1943 гг. Документы и материалы. Смоленск: Книжное издательство, 1962.
14. Смоленская область в годы Великой Отечественной войны, 1941–1945 гг. Сборник документов и материалов. Смоленск: «Московский рабочий», 1977.
15. Щеров И.П. Партизаны: организация, методы и последствия борьбы (1941–1945). Смоленск: Универсум, 2006.

САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНЫЯ І ГРАМАДСКА- ПАЛІТЫЧНЫЯ ПРАЦЭСЫ Ё ЦЭНТРАЛЬнай І ЁСХОДняй ЕЎропе Ё канцы XIX – пачатку XX ст.

УДК 929 Радзівілы+94(476) “18”(093.3).

ДА Пытання аб фарміраванні, прававым статусе і сістэме кіравання комплексу радзівілаўскіх ардынацый у 1870–1914 гг.

У. Караленак

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь,
algerdin1990@gmail.com*

Разгледжаны пытанні гаспадарчых, юрыдычных і адміністрацыйных адметнасцей фарміравання абшару радзівілаўскіх уладанняў ё XIX – пачатку XX стст. Звяртаецца ўвага на прававы статус буйных землеўласнікаў і ардынацый на тэрыторыі Беларусі ё часы Расійскай імперыі. Адзначаецца, што змена доўгатэрміновых асноў гаспадарчага сімбіёзу панскага двара і вёскі, была абумоўлена юрыдычнымі падставамі правядзення аграрнай рэформы і ўвядзення абмежавальнага заканадаўства адносна дзейнасці буйных землеўласнікаў беларускіх губерняў у Расійскай імперыі, самасвядомасць і паходжанне маёнткаў якіх была трывала звязана з эпохай Рэчы Паспалітай.

Ключавыя словы: Радзівілы; ардынацыя; маярат; сервітут.

К ВОПРОСУ О ФОРМИРОВАНИИ, ПРАВОВОМ СТАТУСЕ И СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ КОМПЛЕКСА РАДЗИВИЛЛОВСКИХ ОРДИНАЦИЙ В 1870–1914 гг.

В. Короленок

*Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск,
Беларусь, algerdin1990@gmail.com*

Рассмотрены вопросы экономических, юридических и административных особенностей формирования совокупности радзивилловских владений в XIX – начале XX вв. Обращается внимание на правовой статус крупных землевладельцев и ординаций на территории Беларуси в эпоху Российской империи. Отмечается, что смена долговременных основ экономического симбиоза помещичьей усадьбы и

деревни была обусловлена правовыми основаниями проведения аграрной реформы и введением ограничительного законодательства в отношении крупных землевладельцев в Российской Империи, самосознание и происхождение имений которых было прочно связано с эпохой Речи Посполитой.

Ключевые слова: *Радзивиллы; ординация; майорат; сервитут.*

TO THE QUESTION OF FORMATION, LEGAL STATUS AND MANAGEMENT SYSTEM OF THE COMPLEX OF RADZIWILL FEE TAILS IN 1870–1914

U. Karalenak

*Belarusian State University, Niezaliežnasci Ave., 4, 220030, Minsk, Republic of Belarus,
algerdin1990@gmail.com*

This article discusses the issues of economic, legal and administrative features of the formation of the Radziwill possessions in the XIX – early XX centuries. Attention is drawn to the legal status of large landowners and entails on the territory of Belarus in the time of the Russian Empire. It is noted that the change in the long-term foundations of the economic symbiosis of the landlord's estate and the village was due to the legal basis for the agrarian reform and the introduction of restrictive legislation in relation to large landowners in the Russian Empire, whose identity and origin of the estates of which were strongly associated with the era of the Rzeczpospolita.

Keywords: *Radziwills; fee tail; majorat; easement.*

У апошній трэці XIX – пачатку XX стагоддзя існавалі пяць радзівілаўскіх ардынацый, чатыры з якіх (Нясвіжская, Алыцкая, Клецкая, Давыд-Гарадоцкая) размяшчаліся ў Расійскай імперыі, а Пшыгодзіцкая, фарміраванне якой пачалося ў кан. XVIII ст. з афіцыйным зацвярджэннем ў 1873 г. знаходзілася ў Германскай імперыі.

Часам стварэння трох першых ардынацый князёў Радзівілаў (Нясвіжская, Клецкая, Алыцкая) лічыцца 1586 год, так як дамова братоў Радзівілаў была замацавана каралеўскім подпісам 10 снежня 1586 г. У 1641 годзе была заснавана яшчэ адна ардынацыя – Давыд-Гарадоцкая, якая тым не менш практычна непарыўна была звязана з Клецкай ардынацыяй да 1905 года. Абшар маёнткаў ўсіх ардынацый, акрамя Алыцкай, знаходзіўся ў межах Мінскай губерні і разам з шэрагам алаідальных маёнткаў і сервітутаў быў аб'яднаны ў 1870-я гг. і

пераўтвораны ў вялікі аграпрамысловы комплекс, які ў пач. XX ст. быў падзелены на дзве прыкладна роўныя па тэрыторыі часткі.

З юрыдычнага пункту гледжання радавая ардынацыя з’яўляецца феноменам, бо на працягу доўгага часу знаходзілася ў супярэчнасці не толькі з мясцовым, але і Рымскім правам і мела пэўныя рысы “дзяржавы ў дзяржаве” [4, s. 7]. Часткова прававы статус радзівілаўскіх ардынацый на беларускіх землях мае падабенства з ардынацыяй Замойскіх, якая праіснавала з 1589 па 1939 (як непарыўны комплекс нават да 1944 г.) але нягледзячы на тое, што ў 1870–1914 гг. ардынацыя Замойскіх таксама ўваходзіла ў склад Расійскай імперыі, яна размяшчалася на тэрыторыі Царства Польскага (Прывісленскага краю), заканадаўства якога адрознівалася ад норм губерняў Паўночна-Заходняга краю.

Правовое становішча радзівілаўскіх уладанняў на тэрыторыі Мінскай губерні напярэдадні аб’яднання трох ардынацый было вельмі няпэўным. Паводле забароны 1865 г. набываць “асобам польскага паходжання” землі ў Заходнім краі, Радзівілы гублялі значную частку маёмасных правоў. Пры гэтым, калі гаворка ішла пра нясвіжскую ардынацыю, то статус яе ўладальнікаў братоў Вільгельма і Багуслава Радзівілаў акрэсліваўся як *sujets mixtes* (палякі-замежнікі). Браты спрабавалі лабіраваць свае інтарэсы ў спрэчных пытаннях, якія ўзнікалі пасля адмены прыгоннага права і ўвядзення абмежавальнага заканадаўства з дапамогай лістоў ад прускага караля, падданымі якога яны з’яўляліся. У сувязі з гэтым, як пісаў у дзённіку тагачасны міністр унутраных спраў Расійскай імперыі П.А. Валугеў іх скаргі разглядаліся на самым вышэйшым узроўні [6, с. 177, 272, 282]. У рэшце рэшт у 1870 г. адмысловае выключэнне ў заканадаўстве для прускіх падданных братоў Вільгельма і Багуслава Радзівілаў было зроблена, а ў 1871 г., пасля смерці Вільгельма Радзівіла, падцверджана для яго сына Антонія Вільгельма Радзівіла [20, с. 49].

Што датычыцца ўладанняў ардыната клецкага і давыд-гарадоцкага Льва Радзівіла, то тагачаснае права забараняла рабіць завяшчанні на карысць родзічаў, якія таксама з’яўляліся асобамі “польскага паходжання (акрамя прамых спадкаемцаў – дзяцей). Такім чынам, бяздзетны (ў шлюбе з С. Урусавай) Леў Радзівіл не мог паводле заканадаўства перадаць камусьці свае маёнткі. Адзінай магчымасцю абыйсці гэта было “Высочайшее усмотрение” і дазвол ад імператара.

Адзначым, што нягледзячы на выкарыстанне тэрміна маярат ва ўнутраным ліставанні, распаўсюджванне закона 1845 г. аб заповедных уладаннях, дзе былі прапісаны нормы маяратнага права на землі ардынацый Радзівілаў не заўсёды распаўсюджваліся, яго магчымае выкарыстанне адносна ардынацый Радзівілаў аспрэчвалася падчас судовых пасяджэнняў у 1870–1914 гг. [22, с. 286–292].

Радзівілаўскія ўладанні ў Рэчы Паспалітай былі аднымі з самых вялікіх на працягу ўсяго XVIII стагоддзя, але ў сувязі са зменай палітычнай сітуацыі ў Цэнтральна-Усходняй Еўропе, грамадзянскімі і ваеннымі канфліктамі і банальным марнатраўствам князёў Радзівілаў у 1814 г. ствараецца Камісія па разбору запазычанасці Радзівілаў (нясвіжскай галіны), якая вылучыла ардынацкія і алаідальныя землі, і прадала значную частку маёнткаў дзеля пагашэння даўгоў крэдытараў [21, с. 94–96]. Падзел на ардынацкія і алаідальныя землі праводзіўся ў сувязі з тым, што адзінай законнай дачкой нясвіжскага і алыцкага ардыната Дамініка Радзівіла была прызнана Стэфанія Радзівіл, шлюб якой з Львом Вітгенштэйнам у 1828 г. зрабіў буйнейшымі землеўласнікамі Беларусі Вітгенштэйнаў, якім у выніку адышлі ўсе радзівілаўскія алаідальныя землі. Больш за тое, у 1829 г. была заключана так званая Познаньская канвенцыя паміж Радзівіламі і Вітгенштэйнамі, якая была перападпісана ў 1834 г. пасля смерці Стэфаніі Радзівіл. Паводле гэтага пагаднення ардынацкія ўладанні Радзівілаў таксама перайшлі ў фактычнае распараджэнне Вітгенштэйнаў і вярнуліся да Радзівілаў толькі ў 1854 г. [7, с. 59–60]. Пасля вяртання, паводле радзівілаўскіх падлікаў, нясвіжская ардынацыя на плане 1859 года налічвала 85737 моргаў [1]. Аднак, трэба адзначыць, што нягледзячы на гэта, практычна ўсе буйныя маёнткі ардынацыі заставаліся ў руках іншых памешчыкаў, з якімі заключаліся доўгатэрміновыя арэндныя дамовы.

Іншы абшар радзівілаўскіх уладанняў у Беларусі (Клецкая і Давыд-Гарадоцкая ардынацыя) быў таксама моцна абцяжараны даўгамі і напачатку 1830-х гг. аспрэчваўся ў судах праз некалькіх спадчыннікаў, якія прэтэндавалі на тытул ардынатаў [16, с. 31–32]. Для вырашэння пытання аб прыналежнасці ардынацый была па Найвышэйшым загадзе прызначаная Камісія, якой было даручана прадставіць адказ на пытанні: 1) з якіх маёнкаў складаецца Клецкая і Давыд-Гарадоцкая

ардынацыі роду князеў Радзівілаў 2) каму яны павінны належаць 3) якая частка з іх можа быць выкарыстана для выплаты даўгоў.

Камісія прыняла рашэнне, што на выплату даўгоў крэдытораў павінны пайсці ўсе алаідальныя землі, а з тэрыторыі клецкай і давыд-гарадоцкай ардынацыі для выплаты даўгоў вылучалася ў арэнднае ўтрыманне чацвёртая частка. Пры гэтым было вызначана, што гэтая чацвёртая частка будзе акрэслена не ад агульнай колькасці зямель, а ад колькасці прыгонных (9476 чал.). Такім чынам, у 1834 г. у складзе Клецкай і Давыд-Гарадоцкай ардынацый засталася 7107 прыгонных, а ардынатам напачатку 1835 г. стаў князь Леў (Леан) Радзівіл. Акрамя гэтага князь здолеў даказаць акт перадачы яму ў 1809 годзе земляў Мальтыйскага ордэна ў Беларусі і ў 1862 г. ён далучыў да сваіх уладанняў маёнткі Стваловічы (суч. Сталовічы) і Пацейкі [12]. Яшчэ адным буйным поспехам Льва Радзівіла стала атрыманне ў 1841 годзе маёнткаў Цімкавічы і Барысаўшчына. Складаныя судовыя працэсы трывалі да 1850 г., калі Сенат паставіў канчатковую кропку ў гэтай справе на карысць Льва Радзівіла [9, с. 163-167]. Аднак, у хуткім часе маёнтак Барысаўшчына, які складаўся з 187520 дзесяцін быў прададзены вялікаму князю Мікалаю Мікалаевічу Раманаву [5, с. 9; 11, с. 362]. Пры гэтым продаж гэтых маёнткаў быў настолькі юрыдычна складаны і неадназначны, што выклікаў вялікі скандал [8, с. 59]. Што датычыцца другога маёнтка Цімкавічы, то ён быў вылучаны паводле ўказа імператара Аляксандра II ад 19 верасня 1861 г. як пажыццёвае ўладанне для жонкі Льва Радзівіла Соф'і Радзівіл з роду Урусавых. Разам з тым, так як шлюб быў бяздзетным, то гэта прымусіла Льва Радзівіла ў рэшце рэшт перадаць клецкую і давыд-гарадоцкую ардынацыі свайму стрыечнаму пляменніку нясвіжскаму ардынату Антонію Вільгельму Радзівілу. Разам з ардынацкімі маёнткамі яму былі перададзены таксама алаідальныя маёмасці: Цімкавічы, Стваловічы і Пацейкі, за што Антоні Вільгельм Радзівіл абавязаўся выплочваць Льву і Соф'і Радзівілам пажыццёвую пенсію [26, с. 227].

Працэс аб'яднання трох радзівілаўскіх ардынацый на тэрыторыі Беларусі (1870–1875 гг.) выпаў на час адмены часоваабавязанага становішча і вылучэння зямлі былым прыгонным сялянам. На тэрыторыі Слуцкага ўезда, дзе размяшчаўся асноўны масіў земляў клецкай і нясвіжскай ардынацый для сялян былі вылучаны ўчасткі зямлі ў ваколіцах населеных пунктаў: Грэснаўшчына (399 дзес.);

Вялікая Быстрыца (>801 дзес.); Кушчыцы (>456 дзес.); Цецераўцы (700 дзесяцін); Красны Стаў (>324 дзес.); Быстрыца (>1110 дзес.); Траянава (>895 дзес.); Бетлеем і Радкава (>374 дзес.); Любкаўшчына, Ганусаўшчына, Дыямпаль (>3583 дзес.); Ферберкава (>315 дзес.); Каралін (>498 дзес.); Салтанаўшчына (>658 дзес.); Перакопаўшчына (>121 дзес.); Куноса (>731 дзес.); Цімкавічы (тры ўчасткі >3477 дзес. >2887 дзес. і >791 дзес.); Волька і Варшаўка (>3392 дзес.); Логвіновічы (>1082 дзес.); Заельня (>272 дзес.); Мервіны (>328 дзес.); Кулікі (>1005 дзес.); Дубейкі (>87 дзес.); Гласкаўшчына (>270 дзес.); Зарэчча (>611 дзес.); Навасёлкі (>644 дзес.); Ліходдзе (>1657 дзес.); Шчэпаўшчына (>517 дзес.); Радзівілмонты (>1357 дзес.); Цэпра, Дзямідовічы, Кушчыца, Цяперка (>1803 дзес.); Грыбоўшчына (>553 дзес.); Касмовічы і Жылічы (>484 дзес.); Бoryчава (>1019 дзес.); Заракава (>156 дзес.); Курляндзя (>411 дзес.); Раёўка і Скепіова (>1894 дзес.), Мілеўскае (>615 дзес.); Горка Малая (>655 дзес.), Сіняўка (>316 дзес.); Малева (>1084 дзес.); Маствіловічы (>1790 дзес.); Ахрымовічы (>493 дзес.), Ануфравічы (>493 дзес.); Грэск (два ўчасткі >2228 дзес. і >1907 дзес.); Клецк (>802 дзес.); Слабодка, Машукі, Маствіловічы, Дзянісавічы (>5419 дзес.); Чудзін (>2400 дзес.) [24]. Акрамя гэтага землі для сялян вылучаліся ў Ігуменскім, Мінскім, Мазырскім, Навагрудскім і Пінскім уездах Мінскай губерні [25].

Пасля адмены прыгоннага права і ўрэгулявання прававых і гаспадарчых адносін з сялянамі комплекс беларускіх ардынацый Радзівілаў працягваў змяншацца ў сувязі з вылучэннем зямлі для чыншавікоў. Праблема вылучэння зямлі для чыншавікоў, якія не хацелі ды і не маглі выплочваць арэндныя плацяжы (у многіх чыншавікоў адсутнічалі плацяжы за 10 і болей гадоў) часта з'яўлялася прычынай пераспалосіцы і дваінога падаткаабкладання для радзівілаўскіх уладанняў. Нізкая эфектыўнасць судовых працэсаў у вырашэнні гэтых спраў і памер выдаткаў на судовыя працэсы з чыншавай шляхтай, які складаў больш за палову ад сумы прэтэнзій схіляў адміністрацыю да вылучэння ім зямлі на льготных умовах [13, с. 265—284]. На тэрыторыі Слуцкага ўезда для чыншавікоў былі вылучаны ўчасткі зямлі ў ваколіцах наступных населеных пунктаў: Куноса (116 дзес.); Вялікія Дубейкі (423 дзес.); Калодэзна (340 дзес.); 1-е Руднікі (158 дзес.); Сейлавічы і Ганусаўшчына (960 дзес.); Масевічы (200 дзес.); Бучное (218 дзес.); Затур'я (388 дзес.) і інш. Яшчэ адной катэгорыяй

насельніцтва, для якой вылучаліся землі былі праваслаўныя арэндатары: для іх былі вылучаны землі ў весцы і маёнтку Пацейкі (88 і 9 дзес), в. Раковічы (22 дзес.), в. Салтанаўка (>12 дзес.), Малая Аляксееўка (>11 дзес.) і інш. [24].

Вылучэнне зямлі адбывалася нават падчас Першай Сусветнай Вайны, калі адміністрацыя нясвіжскай ардынацыі вызначыла 1360 дзесяцін (ваколіцы весак Плешэвічы, Качановічы і Пахабаўшчына (суч. Альбянка)) для продажу мясцовай засцянкавай шляхце па кошце не менш 57 рублёў за дзесяціну [16, с. 64]. Пры гэтым усяго ў 1914 г. родзічы новага нясвіжска-клецкага ардыната Антонія Альбрэхта Радзівіла, у сувязі са складаным эканамічным становішчам, патрабавалі ад яго зацвердзіць продаж больш за 6 з паловай тысяч дзесяцін ардынацкай зямлі і больш за 3 тысяч дзесяцін з ліку алаідальных земляў.

Вядомы беларускі грамадскі дзеяч Эдвард Вайніловіч, які ў 1903 г. прыняў апеку над маёнткамі Антонія Вільгельма Радзівіла, згадваў ў сваіх успамінах, што ўладанні таго напачатку XX стагоддзя складалі каля 400 тысяч дзесяцін. Паводле ацэнкі Э. Вайніловіча памеры Давыд-Гарадоцкай ардынацыі займалі каля 300 тысяч дзесяцін, а комплекс клецкай і нясвіжскай ардынацый, які застаўся аб'яднаным да 1939 г., складаў каля 135 тысяч дзесяцін [5, с. 90]. Значна больш сціпла ацэньвала агульную зямельную ўласнасць Антонія Вільгельма Радзівіла савецкая даследчыца Л.П. Мінарык, якая на падставе дакументаў кан. XIX – пач. XX ст. склала спіс буйнейшых землеўласнікаў Расійскай імперыі ў 1890–1905 гг. Паводле яе падлікаў князь Антоні Вільгельм Радзівіл валодаў абшарам зямлі плошчай 99304 дзесяцін [14, с. 17]. Сучасныя беларускія даследчыкі арыентаваліся ў ацэнках на спісы землеўладальнікаў Мінскай губерніі 1876 і 1889 гг., якія акрэслівалі ўладанні Антонія Вільгельма Радзівіла ў 150–170 тыс. дзесяцін [11, с. 439]. Пры гэтым аналагічныя спісы за 1911 і 1914 гг. паказваюць наяўнасць прыкладна такога ж абшара землеўладанняў ужо ў кожнага з двух сыноў Антонія Вільгельма Радзівіла, якія падзялілі яго спадчыну [10, с. 693]. Рэзкае павялічэнне землеўладанняў пасля смерці Антонія Вільгельма Радзівіла (паводле гэтых спісаў амаль у два разы) нельга патлумачыць набыццём ва ўласнасць земляў ў ваколіцах вёсак Будча і Чудзін у кан. XIX ст. [15, с. 1 адв.]. Гэтую супярэчлівасць заўважыў В. А. Кахновіч, які даказаў, што афіцыйны ўлік засведчыў значна менш

зямель, чым тое паказваюць матэрыялы ўнутранага радзівілаўскага ўліку на канец XIX ст., якія знаходзяцца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі [13, с. 265–284]. Так напачатку XX ст., адміністрацыя князя Антонія Вільгельма Радзівіла згадвала ва ўнутраным уліку пранаяўнасць 218276 дзесяцін лясоў [3, с. 78]. Пры гэтым большая частка лясоў знаходзілася ў межах Давыд-Гарадоцкай ардынацыі.

Паводле архіўных крыніц бачна, што напачатку XX стагоддзя клецкая ардынацыя займала 66049 дзесяцін, а давыд-гарадоцкая – 152026 дзесяцін [18, с. 124–127; 17, с. 3]. Акрамя гэтага ўнутраная дакументацыя пач. XX ст. паведамляе пра 38831.5 дзесяцін лясных сервітутаў, 30779 з якіх адносіліся да Давыд-гарадоцкай, 1039 дзесяцін да Нясвіжскай, а астатнія да Клецкай ардынацыі і алаідальных уладанняў [3, с. 74–77]. Самую невялікую плошчу займала ў гэты час Нясвіжская ардынацыя, для якой была асабліва актуальнай праблема змяншэння агульнай колькасці запаведных земляў праз вылучэнне для сялян, чыншавікоў і праваслаўных арандатараў. Марыя Дарота Радзівіл (на той час удава Антонія Вільгельма Радзівіла) пісала расійскаму імператару Мікалаю II у 1905 г., аб тым што памеры Нясвіжскай ардынацыі зменшыліся на 40 тысяч дзесяцін з-за вылучэння зямлі для розных катэгорый насельніцтва пасля 1861 года. У сувязі з такім рэзкім змяшэннем, княгіня прасіла аб павелічэнні памераў ардынацыі на 36 тыс. дзесяцін за кошт далучэння да ардынацыі маёнткаў Цімкавічы, Стваловічы, Грэск, Пацейкі, Будча і Чудзін [2, с. 126-128]. Гэты падзел на ардынацкія і алаідальныя маёнткі павінен быў ліквідаваць падчас уступлення ў спадчыныя правы ў 1914 г. ардынат Нясвіжскі і Клецкі Антоні Альбрэхт Радзівіл, але паводле карты яго ўладанняў у 1925 г. падзел на ардынацкія і алаідальныя маёнткі ўсё яшчэ захоўваўся.

Такім чынам, зазначым, што паводле прыведзеных лічбаў з архіўных дакументаў Галоўнага архіва старажытных актаў (Варшава) і Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі памер уладанняў Антонія Вільгельма Радзівіла (ардынацкія і алаідальныя землі і сервітуты) складаў больш за 300 тысяч дзесяцін, што, вядома з’яўляецца ўмоўнай ацэнкай з-за вялікай колькасці судовых разбіральніцтваў, якія вяла адміністрацыя комплексу ардынацый Радзівілаў за зямлю. Найбольш складанай для ўрэгулявання з’яўлялася тэрыторыя Давыд-Гарадоцкай ардынацыі. Тут, у 1903 годзе бокам князёў Радзівілаў была атрымана перамога ў спрэчцы з сялянамі сялянскага таварыства вёскі Альшаны,

што дазволіла захаваць 7 тысяч дзесяцін сервітутаў уздоўж ракі Прыпяць, якія самавольна захапілі сяляне [23, с. 367–373]. Разам з тым, у гэтай жа мясцовасці (маёнтак Высокае) ў 1901 годзе суд перадаў 3 тысячы дзесяцін ардынацкай зямлі на карысць памешчыка графа Івана Канкрына [22, с. 286–292]. Вялікая колькасць судовых спраў (у 1887 г. налічвалася каля трохсот) прымушала трымаць асобны юрыдычны аддзел і адвакатаў у сталіцы Расійскай імперыі – Санкт-Пецярбургу, губернскім горадзе Мінску і цэнтрах уездаў Мінскай губерні, дзе размяшчаліся маёнткі. Сярод вядомых адвакатаў, якія працавалі ў радзівілаўскай адміністрацыі неабходна вылучыць Баляслава Альшамоўскага, які ў 1899 годзе зрабіў выданне свайго даследавання па землеўладанні ў Заходнім краі, дзе растлумачыў сутнасць абмежавальнага заканадаўства ў адносінах да памешчыкаў польскага паходжання [20].

Складаны падлік зямельных угоддзяў і супярэчнасці з суседзямі патрабавалі ад адміністрацыі комплексі радзівілаўскіх ардынацый трымаць штат геаметраў на чале з галоўным землемерам І.М. Ждановічам. Зямельнае пытанне была настолькі вострым, што канфлікты здараліся нават падчас працы геаметраў, якія вызначалі межы з латыфундыяй Вітгенштэйнаў (пасля 1887 г. маёнткі княгіні М. Гагенлоэ), нягледзячы на тое, што адносіны паміж адміністрацыямі маёнткаў Радзівілаў і Вітгенштэйнаў былі падкрэслена сяброўскімі [19].

Летам 1865 г. Антоні Вільгельм Радзівіл прыехаў з Берліна разам з дзецямі і жонкай Марыяй Даротай, якая палічыла Нясвіжскі замак непрыдатным для жыцця. Таму была выкарыстана гасціннасць стрыечнага дзядзькі Антонія Вільгельма князя Льва Радзівіла і сям’я правяла ўвесь час у Радзівілмонтах – тагачасным цэнтры Клецкай ардынацыі. Відаць, што складаныя справы звязаныя з выкупам сялян, зблізілі бяздзетнага Льва Радзівіла з сваім стрыечным пляменнікам, што дазволіла ў рэшце рэшт аб’яднанне ардынацый пад кіраўніцтвам Антонія Вільгельма Радзівіла.

Малады ардынат Антоні Вільгельм Радзівіл, як і папярэдне яго бацька, фактычна не мог удзельнічаць у кіраванні маёнткамі па прычыне сваёй ваеннай службы ў Германскай імперыі, таму падчас аб’яднання ардынацый была прыдуманая спецыяльная пасада намесніка ардыната, якую заняў князь Мацей Радзівіл, прадстаўнік так званай Паланечскай галіны роду. Яму, як вопытнаму памешчыку і падданаму

Расійскай імперыі, было значна прасцей займацца шматлікімі гаспадарчымі і судовымі пытаннямі агромністага комплексу ардынацый, які знаходзіўся па-суседству з яго маёнткамі. Неабходна адзначыць, што маёнтка князя Паланечка ў Навагрудскім уездзе (каля 2 тыс дзесяцін) становіцца ўзорным прыкладам гаспадарчай мадэрнізацыі для маёнткаў комплексу радзівілаўскіх ардынацый.

У 1872 г. А. В. Радзівіл сфарміраваў агульную адміністрацыю для трох радзівілаўскіх ардынацый: нясвіжскай, клецкай і давід-гарадоцкай, якая павінна была пачаць дзейнічаць з 1 студзеня наступнага года. З 1 студзеня 1873 г. галоўнаўпраўляючым аб'яднаных ардынацый стаў Г. Хемерлінг. Пры яго кароткачасовым кіраванні адміністрацыя маёнткаў кн. А. В. Радзівіла змяняе сваё стаўленне да арэндных дамоў (у сувязі з адменай часоваабавязанага становішча арэнда маёнткаў становіцца нявыгаднай) і пачынае вяртанне маёнткаў з доўгачасовай арэнды. Сярод іншых у 1873 г. на просьбу князя А. В. Радзівіла адмаўляецца ад арэндаванага фальварка Заазер'е (кантракт да 1879 г.) былы галоўнаўпраўляючы нясвіжскай ардынацыі В. Маліноўскі. Аднак Г. Хемерлінг не паспеў адзначыцца сур'ёзнымі дасягненнямі на сваёй пасадзе і ўжо ў хуткім часе комплекс радзівілаўскіх ардынацый узначаліў М. У. Абламовіч, які займаў гэтую пасаду ў 1877–1902 гг. Паводле інфармацыі аб асобах, якія служылі ў Галоўным упраўленні маёнткаў князя Антонія В. Радзівіла і пражывалі ў Нясвіжскім замку і г. Нясвіжы галоўнаўпраўляючы М. У. Абламовіч атрымліваў 4000 рублёў жалавання ў год (на 1886 г.). Паводле сацыяльнага паходжання ён з'яўляўся дробным памешчыкам з вёскі Малыя Жухавічы, якая знаходзілася ў некалькіх кіламетрах ад Паланечкі, а ў маладосці вучыўся ў Імператарскім вучылішчы правазнаўства ў Санкт-Пецярбургу, якое не скончыў з-за дачынення да паўстання 1863–1864 гг. Акрамя М. У. Абламовіча ў адміністрацыі комплекса працаваў яшчэ адзін былы паўстанец – Б. Завадскі.

Падчас аб'яднання ардынацый у 1872 г. было прадугледжана існаванне трох лясніцтваў у Клецкай ардынацыі: Радзівілмонтаўскага, Хамінкаўскага і Грэскага; двух у Нясвіжскай ардынацыі: Нясвіжска-Кулеўскага і Акінчыцка-Свержаньскага і аднаго Давід-Гарадоцкага ў Давід-Гарадоцкай ардынацыі. Праз трыццаць гадоў у комплексе ардынацый А. В. Радзівіла працавалі нясвіжскае, радзівілмонтаўскае, акінчыцкае, хамінкаўскае, грэскае, давід-гарадоцкае і альманскае

лясніцтвы. Акрамя пералічаных ў апошнія гады ардынацтва А.В. Радзівіла было арганізавана яшчэ адно лясніцтва – Цімкавіцкае, аднак ужо пад кіраўніцтвам новай адміністрацыі, бо ў 1902 г. М.У. Абламовіч сыходзіць з пасады галоўнаўпраўляючага. На яго месца прыходзіць М. С. Свіда (жалаванне 4000 руб.+бонусы), які быў выбраны галоўнаўпраўляючым за паспяховую рэарганізацыю рыбнай гаспадаркі на тэрыторыі Нясвіжскай ардынацыі, якая была закончана ім у 1895 г. і была адзначана залатым медалём на юбілейнай сельскагаспадарчай і саматужна-прамысловай выставе ў Мінску, арганізаванай Мінскім таварыствам сельскай гаспадаркі ў 1901 г.

Калі ў апошняй трэці XIX ст. комплексам ардынацый Радзівілаў апекаваўся князь Мацей Радзівіл, то напачатку XX стагоддзя падобныя функцыі выконваў вядомы беларускі грамадскі дзеяч Эдвард Вайніловіч. У 1903 годзе ён прыняў апеку над маёнткамі Антонія Вільгельма Радзівіла якая працягвалася да канца 1914 г. (пасля смерці Антонія Вільгельма Радзівіла пачаўся працэс падзелу ардынацый, у выніку чаго была вылучана асобная Давыд-Гарадоцкая ардынацыя. Нягледзячы на тое, што юрыдычнае зацвярджэнне працягвалася пяць гадоў пасля смерці ардыната А.В. Радзівіла, эканамічна Давыд-Гарадоцкая ардынацыя ўжо ў 1905 годзе стала асобным зямельным уладаннем і апека Э. Вайніловіча на яе не распаўсюджвалася).

Падсумоўваючы, зазначым, што памер радзівілаўскіх уладанняў у Беларусі (ардынацкія і алаідальныя землі і сервітуты) складаў больш за 300 тысяч дзесяцін, што, вядома з’яўляецца ўмоўнай ацэнкай з-за вялікай колькасці суовых разбіральніцтваў. У другой палове XIX – пач. XX ст. адміністрацыя радзівілаўскіх ардынацый імкнулася пераўтварыць іх у капіталістычны аграпрамысловы комплекс, а асноўнай галіной прыбыткаў бачыўся гандаль лесам. Аднак мадэрнізацыя комплексу радзівілаўскіх ардынацый на тэрыторыі Беларусі адбывалася павольна. Прычынамі гэтага былі застарэлыя даўгавыя абавязацельствы, неўрэгуляваны канфлікт з былымі радзівілаўскімі сялянамі, якія самавольна займалі сервітутныя і іншыя землі і займаліся незаконнай высечкай радзівілаўскіх лясоў, феадальныя перажыткі ў выглядзе надзвычай вялікай колькасці чыншавікоў на землях нясвіжскай ардынацыі, продкі якіх у XVIII ст. складалі радзівілаўскае дамовае войска. Разам з тым нягледзячы на неспрыяльныя абмежавальныя рэжым Расійскай імперыі, які датычыўся маёнткаў “асоб польскага паходжання”

на тэрыторыі Беларусі, ў радзівілаўскіх ардынацыях з’явіліся лакамабілі і іншая тэхніка, якая працавала ў сельскай і лясной гаспадарцы, укараняліся навейшыя навуковыя дасягненні, якія спрыялі з’яўленню аграпрамысловага комплексу, большасць прадпрыемстваў якога працуюць да сённяшняга часу.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD). F. 402. Sygn. 451-3
2. AGAD Dz. XIII Sygn. 97
3. AGAD Dz. XIII t. 3/11
4. Jędrejek, G. Regulacje prawne dotyczące Ordynacji Zamojskiej // Rocznik nauk prawnych. 2012. T. 12. No 3. S. 7–19.
5. Woyniłłowicz, E. Wspomnienia, 1847–1928. Cz. 1. Wilno: nakładem Komitetu Uczczenia ś. p. E. Woyniłłowicza, 1931.
6. Валуев П.А. Дневник министра внутренних дел: Т. 1. М.: Акад. наук СССР, 1961.
7. Гарбачова, В. В. Сістэма кіравання Радзівілаўскай масай у 20–30-я гг. XIX ст. // Acta Anniversaria: зборнік навуковых прац Нацыянальнага гісторыка-культурнага музея-запаведніка “Нясвіж”. 2015. Т. 1. С. 53–65.
8. Герцен А. И. Собрание сочинений. Статьи из “Колокола” и другие произведения 1859–1860 годов. Москва : Наука, 1958.
9. Дело, по разногласию изъ Общаго Собранія 4, 5 и Межеваго Департаментовъ Правительствующаго Сената, о межевыхъ спорахъ казенныхъ Староствъ: Велятицкого, Сморецкого, Гибайловичъ, Пышачи, Эсьмоны и Дзевозицъ, с имениемъ Борисовщиною Князей Радзивилловъ // Россия. Государственный совет. Сборник выс. утв. мнений Государственного совета по гражданским делам. Санкт-Петербург, 1864. С. 163–167.
10. Дрозд, Д. М. Землевладельцы Минской губернии, 1900–1917. Минск: Медисонт, 2013.
11. Дрозд, Д. М. Землевладельцы Минской губернии, 1861–1900. Минск: Медисонт, 2012.
12. Записка по делу князя Льва Радзивилла о неправильном привлечении имений его к ответственности за долги князей Иосифа и Людвиг Радзивиллов. Санкт-Петербург: Тип. В. Веллинга, 1876.
13. Кахновіч, В.А. Судовыя цяжбы з удзелаў адміністрацыі маёнткаў князёў Радзівілаў як адлюстраванне сацыяльных і палітычных рэалій пачатку XX ст. на Случчыне // Беларусь, Слуцкі край і Эдвард Вайніловіч: мат-лы Міжнар. навук.-практ. канф., г. Слуцк, 22 верасня 2017 г. / Ін-т гісторыі НАН Беларусі; рэдкал.: А.А. Каваленя (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск, 2018. С. 265–284.
14. Минарик, Л.П. Экономическая характеристика крупнейших земельных собственников России конца XIX-начала XX в.: Землевладение, землепользование, система хозяйства. М. : Сов. Россия, 1971.
15. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ) Ф. 694. Воп. 1. Спр. 142.

16. НГАБ. Ф. 694. Воп. 1. Спр. 621.
17. НГАБ. Ф. 694. Воп. 2. Спр. 1949.
18. НГАБ. Ф. 694. Воп. 2. Спр. 3268.
19. НГАБ. Ф. 694. Воп. 4. Спр. 2861.
20. Ольшамовский Б.Г. Права по землевладению в Западном крае. Санкт-Петербург: Ю.А. Мансфельдт, 1899.
21. Попко О.Н. Князья Витгенштейны и их владения в Российской Империи в XIX веке. Мир: Музей «Замковый комплекс «Мир», 2018.
22. Прощение поверенного князя Антона Радзивилла, присяжного поверенного Витвинского, об отмене решения Виленской судебной палаты по иску князя Радзивилла к Руликовским и Глембоцкому, в правах коих вступил, в качестве ответчика, граф Иван Канкрин, о правах собственности на лесную дачу Россия. Сенат. Гражданский кассационный департамент. Решения Гражданского кассационного департамента Правительствующего Сената. Петербург : Тип. Правительствующего Сената, [1868–1916]. 1901. С. 286–292.
23. Прощение поверенных общества крестьян деревни Ольшаны, Евмена Чиникайло и Ивана Лемезы, об отмене решения Виленской судебной палаты по иску князя Антона Радзивилла к означенному обществу об изъятии из владения ответчика земель и о воспреещении ему пастьбы скота на этих землях и ловли рыбы Россия. Сенат. Гражданский кассационный департамент. Решения Гражданского кассационного департамента Правительствующего Сената. Петербург: Тип. Правительствующего Сената, [1868–1916]. 1903. С. 367–373
24. Российский государственный исторический архив (РГИА) Ф. 577. Оп. 50. Д. 2188.
25. РГИА. Ф. 577. Оп. 52. Д. 1265.
26. Россия. Законы и постановления. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Санкт Петербург: в Тип. 2 Отд-ния Собств. е. и. в. Канцелярии, 1830–1885. Т. 50, отд-ние 1: 1875.

УДК 323.1(476)

УДЗЕЛ ЛКСМБ У ПРАВЯДЗЕННІ ПАЛІТЫКІ БЕЛАРУСІЗАЦЫІ

А. У. Кімбар

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь,
andrejkimbar@gmail.com*

Артыкул прысвечаны вызначэнню дзеянняў, якія праводзіліся камсамолам Беларусі для ажыццяўлення палітыкі беларусізацыі, ацэнцы іх эфектыўнасці. У рабоце прыведзены прыклады стаўлення шараговых камсамольцаў да рэалізацыі палітыкі беларусізацыі. Прадстаўлена дынаміка

рэалізацыі асноўных задач у сферы нацыянальна-культурнага будаўніцтва, пастаўленых перад ЛКСМБ партыйнымі і савецкімі organami.

Ключавыя словы: беларусізацыя; ЛКСМБ; нацыянальна-культурная палітыка; БССР.

УЧАСТИЕ ЛКСМБ В ПРОВЕДЕНИИ ПОЛИТИКИ БЕЛАРУСИЗАЦИИ

А. В. Кимбор

*Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, Минск,
Беларусь, andrejkimbar@gmail.com*

Статья посвящена определению мероприятий, проводившихся комсомолом Беларуси по реализации политики белорусизации, и оценке их эффективности. В работе приведены примеры отношения рядовых комсомольцев к реализации политики белорусизации. Представлена динамика выполнения основных задач в области национально-культурного строительства, поставленных перед ЛКСМБ партийными и советскими органами.

Ключевые слова: белорусизация; ЛКСМБ; национальная и культурная политика; БССР.

PARTICIPATION OF LKSMB IN BELARUSIZATION POLICY

A. Kimbar

*Belarusian State University, Nezalezhnasti Ave., 4, 220030, Minsk, Belarus,
andrejkimbar@gmail.com*

The purpose of this work is to determine what actions were taken by the Komsomol of Belarus to implement the policy of Belarusianization, and to assess its effectiveness. The paper contains examples of the attitude of ordinary Komsomol members to the implementation of the policy of Belarusianization. The dynamics of the implementation of the main tasks in the field of national and cultural building set for the Lenin Communist Youth League of Belarus (LKSMB) by party and Soviet institutions are presented.

The article is devoted to the determination of the actions carried out by the Komsomol of Belarus to implement the policy of Belarusianization, and the assessment of their effectiveness. The work gives examples of the attitude of rank-and-file Komsomol members to the implementation of the Belarusianization policy. The dynamics of implementation of the main tasks in the field of national and cultural construction, set before the LKSMB by party and Soviet bodies, are presented.

Keywords: *Belarusianization; LKSMB; national and cultural policy; BSSR.*

20-я гг. XX стагоддзя – вірлівы час станаўлення і ўмацавання Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі. Апроч значных сацыяльна-эканамічных пераўтварэнняў адбываюцца кардынальныя змены ў нацыянальна-культурнай палітыцы. Моладзь прымала актыўны ўдзел ва ўсіх гэтых працэсах. У гэты час адбываўся распад і расслаенне шэрагу маладзёжных арганізацый, а Камуністычны саюз моладзі Беларусі (з 1924 г. – Ленінскі камуністычны саюз моладзі Беларусі (далей ЛКСМБ)) упэўнена пераўтвараўся ў вядучую, а пасля адзіную маладзёжную грамадскую арганізацыю.

Актуальнасць дадзенага даследавання абумоўлена тым, што пры правядзенні нацыянальна-культурнай палітыкі ў сучаснай беларускай дзяржаве неабходна ўлічваць негатыўны і пазітыўны вопыт беларусізацыі 20-х гг. XX ст.

Мэта дадзенага даследавання – вызначыць, якія дзеянні праводзіліся камсамолам Беларусі для ажыццяўлення палітыкі беларусізацыі, і даць адзнаку іх эфектыўнасці.

Усталяваўшыся на беларускіх землях, савецкая ўлада сутыкнулася з вялікай колькасцю нацыянальных супярэчнасцей, што засталіся ў гэтым рэгіёне пасля знішчэння царскай Расіі. Нацыянальныя і сацыяльныя фактары шчыльна перапляліся і прывялі да таго, што ўтварылася сітуацыя, у якой гарадское насельніцтва размаўляла на рускай мове, а насельніцтва вёскі ў сваёй большасці было беларускамоўным. Таму партыйным кіраўніцтвам была распрацаваная новая нацыянальна-культурная палітыка, якая ўлічвала асаблівасці рэгіёнаў. Для БССР такую палітыку прынята называць беларусізацыяй.

Пад беларусізацыяй у шырокім сэнсе гэтага слова належыць разумець такія мерапрыемствы і дзеянні, як развіццё беларускай культуры (школы, вышэйшыя навучальныя ўстановы на беларускай мове, беларуская літаратура, выданне беларускамоўных кніг, навукова-даследчая праца па ўсебаковым вывучэнні Беларусі і г.д.); вылучэнне беларусаў на партыйную, савецкую, прафесійную і грамадскую працу; перавод працы партыйнага, дзяржаўнага, прафесіянальнага, кааператыўнага апаратаў і частак Чырвонай арміі на беларускую мову [4, с. 9].

Папярэднія мерапрыемствы па правядзенні беларусізацыі, якія ажыццяўляліся да 1924 г. мелі нерэгулярны, нават хаатычны характар.

Даволі часта мерапрыемствы нацыянальнага накірунку праводзіліся па асабістай ініцыятыве некаторых прадстаўнікоў кіраўніцтва КП(б)Б (У. Ігнатоўскі, А. Бурбіс і іншых). Гэтыя нацыянальна-арыентаваныя палітыкі пераводзілі на беларускую мову падпарадкаваныя ім непасрэдна ўстановы [2, с. 76].

Афіцыйны пераход да палітыкі беларусізацыі замацоўваўся пастановай другой сесіі ЦВК БССР "Аб практычныя мерапрыемствах па правядзенні нацыянальнай палітыкі" ад 15 ліпеня 1924 г. Быў вызначаны тэрмін беларусізацыі дзяржаўных і грамадскіх устаноў, які складаў ад 1 да 5 гадоў [1, с. 129].

З 5 па 10 лютага 1926 г. праходзіў VIII з'езд Ленінскага Камсамола Беларусі, які акрамя задач эканамічна-прававой работы, працы з сялянскай моладдзю і піянерскімі арганізацыямі, разглядаў таксама пытанні звязаныя з нацыянальнай палітыкай КП(б)Б. Так, па ўдзелу ў правядзенні нацыянальнай палітыкі Камуністычнай партыі, камсамол ставіў перад сабой шэраг задач [6, с. 24].

Матэрыялы гэтага дакладу дазваляюць нам казаць, што ў 1926 г. ЛКСМБ ужо вёў актыўную работу ў галіне нацыянальна-культурнага будаўніцтва. Ужо рабіліся значныя крокі па ўключэнні арганізацыі ў правядзенне беларусізацыі, разгортванню якой, аднак, перашкаджала недастаткова падрыхтаваная матэрыяльная база (адсутнасць літаратуры, адпаведных спецыялістаў).

Таксама паралельна з беларусізацыяй вялася нацыянальна-культурная работа і з прадстаўнікамі іншых нацыянальнасцей, што пражывалі на тэрыторыі рэспублікі (палякі, латышы, яўрэі, літоўцы).

Немалаважным з'яўляецца і тое, што асабліва ўвага надзяляецца дзейнасці суполкі "Маладняк", якая паступова становіцца месцам згуртавання маладых беларускіх паэтаў і пісьменнікаў.

У красавіку 1928 г. адбыўся IX з'езд камсамола Беларусі. На гэтым з'ездзе абмяркоўваліся задачы першай працоўнай пяцігодкі, пашырэнне сеткі вечаровых рабочых факультэтаў, школ працоўнай моладзі, вечаровых школ павышанага тыпу, школ для малапісьменных. Таксама з'езд удзяліў значную ўвагу ажыццяўленню нацыянальна-культурнай палітыкі партыі [5, с. 20].

Пры параўнанні з матэрыяламі VIII з'езду бачна, што ЛКСМБ меў поспехі ў здзяйсненні палітыкі партыі адносна нацыянальнага пытання,

аб чым сведчыць прадстаўленая інфармацыя пра каранізацыю і працу з яўрэйскай моладдзю.

Перашкоды, з якімі сутыкнуліся дзеячы камсамола ў перыяд з VIII па IX з’езд, былі такімі ж, як і ў ранейшы перыяд дзейнасці ў гэтай галіне, а менавіта: адсутнасць неабходнай матэрыяльнай базы, якая была б здольная забяспечыць дабраякаснае правядзенне беларусізацыі, і адсутнасць патрэбнай колькасці спецыялістаў.

Варта адзначыць таксама, што на IX з’ездзе ЦК ЛКСМБ прызнаў вялікае палітычна-культурнае значэнне Усебеларускага аб’яднання пісьменнікаў і паэтаў “Маладняк”. У далейшым на бюро ЦК ЛКСМБ былі праслуханыя справаздачы прадстаўнікоў камсамольскай фракцыі аб’яднання “Маладняк”. Але ўласна на з’ездзе прызнавалася, што праца ў галіне дапамогі “Маладняку” вядзецца на нізкім узроўні, і была пастаноўлена неабходнасць скіраваць увагу дзейнасці ЛКСМБ на дапамогу “Маладняку”.

5 студзеня 1931 г. адбыўся X з’езд ЛКСМБ. На гэтым з’ездзе былі зачытаныя даклады М. Палякова і Я. Рубенчыка, у якіх закраналася нацыянальна-культурная праблематыка і ацэнка правядзення беларусізацыі. Так, сакратар ЦК ЛКСМБ М. Палякоў зазначае, што камасол Беларусі дабіўся значных поспехаў у галіне нацыянальна-культурнага будаўніцтва: Беларусь першая з рэспублік СССР прыступіла да правядзення ўсеагульнага абавязковага навучання, апярэдзіўшы план пяцігодкі, усеагульным навучаннем ахоплена 96,3% усіх падлягаючых гэтаму дзяцей.

Пры гэтым, у гэтай жа справаздачы адзначаецца, што ЦК ВЛКСМ канстатаваў у сваёй пастанове, што камсамольская арганізацыя Беларусі слаба ўдзельнічала ў нацыянальна-культурным будаўніцтве, стаяла ў баку ад барацьбы з актывізаваўшымся беларускім контррэвалюцыйным нацыянал-дэмакратызмам і праявамі вялікадзяржаўнага шавінізму. Арганізацыя недаацэньвала значэнне правядзення беларусізацыі. Такая пастанова выклікала ў ЛКСМБ змяніць сваю канцэпцыю ўдзелу ў нацыянальна-культурным будаўніцтве. Беларусізацыя прызнаная адным з найважнейшых палітычных пытанняў [3, с. 48].

Вельмі цікавымі з’яўляюцца прыклады стаўлення шараговых камсамольцаў да палітыкі беларусізацыі. Так, напрыклад, у справаздачы сакратара ЦК ЛКСМБ М. Палякова апісваецца тое, што

адзін з камсамольцаў у ананімнай анкеце напісаў наступнае: "Беларусізацыя зьяўляецца крокам назад у гісторыі культуры. Многамоўнасьць зьяўляецца бічом чалавецтва, і таму чалавецтва пад націскам чалавечай неабходнасьці стыхійна імкнецца да інтэрнацыяналізацыі моваў. Паміж тым, беларусізацыя, як процэс рэстаўрацыі адміраючай мовы зьяўляецца контр-рэвалюцыяй" [3, с. 49].

Дадзенае выказванне паказвае на тое, што далёка не ўсе камсамольцы былі згодныя з правядзеннем гэтай палітыкі і лічылі ўжыванне беларускай мовы непатрэбным. Яшчэ адзін прыклад – гэта выказванне члена Горацкай камсамольскай арганізацыі, які заявіў наступнае: "Хотя мы Пилсудского не похвалили за нажим белорусского языка, но и не нам зажимать русского языка" [3, с. 50]. Гэтыя словы зноў-такі ўказваюць на разыходжанне меркаванняў некаторых камсамольцаў з афіцыйнай лініяй беларусізацыі.

Ужо ў 1929 г. у нацыянальнай палітыцы КП(б)Б пачаліся карэнныя перамены. З абвяшчэннем генеральным сакратаром ЦК ВКП(б) І.В. Сталіным "крутога павароту ва ўсёй палітыцы" яна стала адлюстроўваць новы курс. Беларусізацыі ў ранейшым разуменні месца ў гэтай новай палітыцы ўжо не знайшлося. "Круты паварот" у беларусізацыі ў 1930-я гады прывёў амаль да поўнага яе згортвання.

Такім чынам, можна адзначыць, што ЛКСМБ дасягнуў пэўных поспехаў у рэалізацыі палітыкі беларусізацыі: праводзілася каранізацыя, справаводства пераводзілася на беларускую мову, адкрываліся курсы па вывучэнню мовы, праводзіліся лекцыйныя заняткі сярод шараговых членаў арганізацыі і насельніцтва краіны, падтрымлівалася літаратурная дзейнасць, у прыватнасці праца Усебеларускага аб'яднання пісьменнікаў і паэтаў "Маладняк". Але ў той жа час, меўся і шэраг недахопаў: адсутнасць спецыялістаў, валодаючых беларускай мовай, адсутнасць неабходнай колькасці падручнікаў і кніг на беларускай мове, фармальнае выкананне пэўных пастаноў або наогул іх невыкананне, нежаданне вялікай колькасці камсамольцаў размаўляць па-беларуску.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Беларусізацыя, 1920-я гады: Дакументы і матэрыялы / пад агульнай рэд. Р. П. Платонава і У. І. Коршука. Мінск: БДУ, 2001.
2. Народная адукацыя і педагагічная навука ў Беларусі (1917–1945) / [М. С. Крот і інш.]. Мінск : Народная асвета, 1993.

3. Палякоў, М. Справаздача Цэнтральнага Камітэта ЛКСМБ на Х з'ездзе / Дакл. т. М. Палякова; ЛКСМ Беларусі. Мінск : Выдавецтва ЦК ЛКСМБ, 1931.

4. Практычнае вырашэнне нацыянальнага пытання ў Беларускай Савецкай Сацыялістычнай рэспубліцы: Да Х гадавіны Кастрычніцкай рэвалюцыі. Мінск: Нацыянальны камісарыят ЦВК БССР, 1928.

5. Рэзалюцыі і пастановы VIII Усесаюзнага з'езда УсеЛКСМ і IX з'езда ЛКСМБ; 1928. Мінск : Чырвоная змена, 1928.

6. Тезісы докладов к VIII-му Всебелорусскому съезду ЛКСМБ. Минск., 1926.

УДК 94(476)«1861/1914»+ 316.485

САЦЫЯЛЬНЫ КАНФЛІКТ ПАМІЖ БУЙНЫМІ ЗЕМЛЕЎЛАДАЛЬНІКАМІ І МАРГІНАЛЬНЫМІ КАТЭГОРЫЯМІ ШЛЯХТЫ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ Ў КАНЦЫ ХІХ – ПАЧАТКУ ХХ ст.

М. А. Крэнц

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь,
mkrents@bsu.by*

У артыкуле разглядаюцца асноўныя прычыны сацыяльнага канфлікту паміж буйнымі землеўладальнікамі і дробнай шляхтай на тэрыторыі Беларусі ў канцы ХІХ – пачатку ХХ ст. Аналізуецца палітыка ўрада Расійскай імперыі і ўрадавыя мерапрыемствы. Аўтар прыходзіць да высновы, што прычынай канфлікту стала мэтанакіраваная палітыка ўрада і наступствы эканамічнага крызісу.

Ключавыя словы: сацыяльны канфлікт; землеўладальнікі «польскага паходжання»; кантрыбуцыйныя мерапрыемствы; сацыяльная структура; абмежавальная палітыка; дробная шляхта.

СОЦИАЛЬНЫЙ КОНФЛИКТ МЕЖДУ КРУПНЫМИ ЗЕМЛЕВЛАДЕЛЬЦАМИ И МАРГИНАЛЬНЫМИ КАТЕГОРИЯМИ ШЛЯХТЫ НА ТЕРРИТОРИИ БЕЛАРУСИ В КОНЦЕ ХІХ – НАЧАЛЕ ХХ в.

М. А. Кренть

*Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск,
Беларусь, mkrents@bsu.by*

В статье рассматриваются основные причины социального конфликта между крупными земледельцами и мелкой шляхтой на территории Беларуси

в конце XIX — начале XX века. Анализируются политика правительства Российской империи и правительственные меры. Автор приходит к выводу, что причиной конфликта стала целенаправленная государственная политика и последствия экономического кризиса.

Ключевые слова: *социальный конфликт; землевладельцы «польского происхождения»; контрибуционные мероприятия; социальная структура; ограничительная политика; мелкая шляхта.*

THE SOCIAL CONFLICT BETWEEN THE LARGE LANDOWNERS AND THE PETTY GENTRY IN BELARUS IN THE LATE 19th – EARLY 20th CENTURIES

M. Krents

Belarusian State University, 4 Niezaliežnasci Ave., Minsk 220030, Belarus, mkrents@bsu.by

The article analyses the main causes of social conflict between the large landowners and the petty gentry in Belarus in the late 19th and early 20th centuries. The policy of the Government of the Russian Empire and governmental measures are analysed. The author concluded that the conflict was caused by special governmental policies and the effects of an economic crisis.

Keywords: *social conflict; landowners “of Polish descent”; contribution measures; social structure; restrictive policy; petty gentry.*

У другой палове XIX ст. на тэрыторыі Беларусі адбываюцца карэнныя змены традыцыйнага ладу жыцця, сацыяльнай і эканамічнай структуры грамадства. Мадэрнізацыйныя працэсы характарызуюцца парушэннем традыцыйнай мадэлі сацыяльных інтэракцый, змяненнем эканамічнай структуры губерняў. Саслоўная прыналежнасць перастае адыгрываць значную ролю ў функцыянаванні грамадства, што суправаджаецца сацыяльнымі канфліктамі і супярэчнасцямі. На тэрыторыі беларускіх губерняў мадэрнізацыйныя працэсы праходзілі на фоне неадназначнай палітыкі ўрада, што выяўлялася ў абмежаванні эканамічных правоў землеўладальнікаў каталіцкага веравызнання.

У дадзеным артыкуле пастаўлена мэта вызначыць асноўныя прычыны сацыяльнага канфлікту паміж буйнымі землеўладальнікамі і дробнай шляхтай на тэрыторыі беларускіх губерняў у канцы XIX – пачатку XX стагоддзяў.

Далучэнне тэрыторыі Беларусі да Расійскай імперыі ў канцы XVIII ст. паставіла перад расійскім урадам некаторыя праблемы, сярод

якіх вылучалася задача інтэграцыі былой шляхты Рэчы Паспалітай у саслоўную сістэму расійскай дзяржавы. Справа ў тым, што ў Расійскай імперыі працэс кансалідацыі дваранства завяршыўся толькі ў XVIII ст., інстытут дваранства тут быў створаны для выканання адміністрацыйных і ваенных функцыі і рэгламентаваўся імператарам [1, с. 189-190]. Шляхта далучаных да імперыі беларускіх зямель уяўляла сабой шматлікую і стракатую па сваім сацыяльным складзе групу насельніцтва, пры гэтым 90–95 % ад агульнай колькасці шляхты складала яе дробная частка [1, с. 190]. Як адзначае А.Г. Каханоўскі, «Збяднелая дробная шляхта юрыдычна карысталася правамі свайго саслоўя, але не магла падтрымліваць той лад жыцця, які быў характэрны для дваранскага кола» [2, с. 82]. Такім чынам, сітуацыя патрабавала пэўных дзеянняў з боку расійскіх уладаў.

Ужо з моманту першых падзелаў Рэчы Паспалітай, расійскія ўлады прыступілі да выпрацоўкі мерапрыемстваў, якія дазволілі інтэграваць былую шляхту ў разрад расійскага дваранства шляхам фільтрацыі і прывядзенне агульнай колькасці шляхты да блізкага працэнта па імперыі. Як заўважае В.С. Макарэвіч, «Расійская манархія хоць і заявіла аб пашырэнні правоў расійскага дваранства на мясцовую шляхту, але жадала трымаць кантроль над яе колькасцю і ўпэўніцца ў сапраўднасці прыналежнасці яе да гэтага саслоўя. Ужо ў 1772 г. можна заўважыць першыя парасткі ў будучым доўгай і разгалінаванай палітыкі, якую з самага пачатку называлі разборам шляхты» [3, с. 30]. Такім чынам, працяглы час менавіта мерапрыемствы па разборы шляхты складалі найважнейшую частку сярод мер уздзеяння ўрада на «шляхту былой Рэчы Паспалітай».

Аднак дваранскае саслоўе на тэрыторыі беларускіх губерняў непакоіла расійскую манархію не толькі з прычыны сваёй шматлікасці і схільнасці да паўстання. Як адзначае Сэймур Бекер, «На тэрыторыі заходніх губерняў дваранства было самым шматлікім і найменш урбанізаваным, і тут жа доля рускіх сярод дваранства была найменшай [4, с. 293]». У адрозненне ад іншых губерняў Расійскай імперыі, колькасць рускіх землеўладальнікаў тут была нязначнай, у той час як польскі культурны ўплыў распаўсюджваўся на практычна ўсё дваранскае грамадства. Расійская публіцыстыка заклікала ўлады абмежаваць польскі ўплыў, а настроі ў палітычных колах імперыі ўсё

больш перамяшчаліся ў бок правядзення ўніфікацыйных і гамагенізуючых мерапрыемстваў на тэрыторыі заходніх губерняў.

Трыгерам да канчатковай змены сітуацыі стала паўстанне 1863 г. Прызначэнне на пасаду віленскага генерал-губернатора М. М. Мураўёва прывяло да змены расстаноўкі сіл у Заходнім камітэце спецыфічным органе кіравання заходнімі губернямі, перад якім ставілася задача распрацаваць мерапрыемствы, якія паклалі б канец сепаратысцкім тэндэнцыям і мелі б доўгатэрміновы характар. У хуткім часе мерапрыемствы, прапанаваныя М. М. Мураўёвым былі ўхвалены Заходнім камітэтам і адміністрацыя віленскага генерал-губернатарства прыступіла да іх ажыццяўлення.

Першым мерапрыемствам сталі кантрыбуцыйныя зборы грашовыя спагнанні з землеўладальнікаў, якіх віленскі генерал-губернатар разглядаў у якасці прыхільнікаў паўстання. Ідэя абавязковага і ўсеагульнага збору з землеўладальнікаў не знайшла падтрымкі абсалютнай большасці міністраў іх непакоіла перспектыва страціць давер лаяльных да Расійскай імперыі памешчыкаў. Аднак магчымы збор у такой сітуацыі не толькі вырашаў праблему недахопу фінансавых сродкаў у адміністрацыі віленскага генерал-губернатарства, але і пазбаўляў паўстанцаў магчымай фінансавай і матэрыяльнай дапамогі з боку землеўладальнікаў. 13 чэрвеня 1863 г. М.М. Мураўёў зацвердзіў спагнанне фінансавых сродкаў у памеры 10 % ад інвентарнага кошту маёмасці з усіх землеўладальнікаў [5, арк. 5].

20 жніўня 1863 г. з'явіўся праект кантрыбуцыйных збораў ў дачыненні да «маргіналізаванага дваранства», а ў кастрычніку 1863 г. адміністрацыя віленскага генерал-губернатарства распачала правядзенне дадзеных мерапрыемстваў [6, арк. 1]. Пад катэгорыяй «маргіналізаванага дваранства» расійскія ўлады разумелі асоб, якія былі пазбаўлены дваранскага статусу ці іх справы знаходзіліся пад разглядам. У дадзены разрад уваходзілі шматлікія прадстаўнікі дробнай, безземельнай, чыншавай шляхты і аднадворцаў. 15 кастрычніка 1863 г. М. М. Мураўёў загадаў за два тыдні разабрацца з шляхецкімі акаліцамі і аднадворнымі таварыствамі. Збор усталёўваўся ў памеры 10 руб., а для нядобранадзейных – 25 руб. з двара, парадак той жа, што і пры 10 % зборы [5, арк. 60]. 9 лістапада 1863 г. М. М. Мураўёў адзначыў, што шмат хто з дробнай шляхты і аднадворцаў прымаў удзел у паўстанні і загадаў скласці спісы асоб, якіх

прадпісвалася выслась для далейшага пераводу ва ўнутраныя губерні [5, арк. 61]. У 1864 г. кантрыбуцыі былі паменшаны да 5 руб.

23 лістапада 1864 г. М. М. Мураўёў запатрабаваў справаздачу ад мінскага губернатара па спагнанні збору з аколічнай (засценкавай), чыншавай і безземельнай шляхты [7, арк. 62]. У справаздачы мінскі губернатар падкрэсліваў, што сярод дробнай шляхты знайшлося нямала асоб праваслаўнага веравызнання, а таксама адзначыў, што спаганяць збор з безземельнай шляхты немагчыма, бо тая жыве вольнанаёмнай працай і часта змяняе месца жыхарства, а таму прапаноўваецца безземельную шляхту наогул вызваліць ад збору [7, арк. 63]. 20 снежня 1864 г. безземельную шляхту, як «людзей бедных, што набываюць сабе пражытак вольнанаёмнай працай», было вырашана вызваліць ад пяцірублёвага збору [7, арк. 78].

У далейшым, тэндэнцыі да вызвалення безземельнай шляхты ад правядзення кантрыбуцыйных мерапрыемстваў былі працягнуты. 22 чэрвеня 1865 г. прадпісвалася «асоб са шляхты, у тым ліку навакольнай, якая пакуль запэўніла сваю добранадзейнасць вызваліць ад збору» [8, арк. 1]. З паступовай рэгламентацыяй і сістэматызацыяй кантрыбуцыйных збораў у заканадаўстве канчаткова замацавалася правіла, што асоба, якая перайшла з дваранскага саслоўя ў іншае вызвалялася ад выплаты кантрыбуцыйнага збору незалежна ад канфесійнай прыналежнасці. На справе, дадзены закон не заўсёды выконваўся на мясцовым узроўні. Напрыклад, у 1873 г. І. Тарасевіч, з былых аднадворцаў, селяніна каталіцкага веравызнання, вызвалілі ад выплаты кантрыбуцыйных збораў, але адмовілі ў складання нядоімкі [9, арк. 76]. Павятовы спраўнік сведчыў, што «ў палітычных адносінах Іван Тарасевіч добранадзейны, але з прычыны польскага паходжання ён не заслугоўвае павагі і складання нядоімкі» [9, арк. 76].

Такім чынам, напачатку 1870-х гг. прававое становішча асоб з ліку былой дробнай шляхты аказалася больш прывілеяваным, чым у землеўладальнікаў каталіцкага веравызнання. Пасля 1871 г. кантрыбуцыйнымі зборамі засталіся абкладзены толькі землеўладальнікі каталіцкага веравызнання з ліку дваранскага саслоўя і нядобронадзейныя элементы. Больш за тое, законам ад 1865 г. землеўладальнікам каталіцкага веравызнання забаранялася купляць зямельныя ўладанні на тэрыторыі заходніх губерняў. У законе дэкларавалася аб нязначнай долі польскага насельніцтва ў заходніх

губерняў, якая аказвае вялікі ўплыў на грамадскія настроі ў дадзеных губернях; тлумачылася, што па большай частцы польскае насельніцтва прадстаўлена памешчыкамі і мяшчанами, і што дадзеная катэгорыя насельніцтва не дапускае пранікнення іншых нацыянальных груп у сваё асяроддзе з-за карпаратыўнай замкнёнасці [18, с. 327].

Становішча, у якім апынуліся землеўладальнікі каталіцкага веравызнання, прымусала іх шукаць новыя крыніцы павышэння рэнтабельнасці маёнтка або эканоміць на расходах. Праблемай у дадзеным выпадку былі не сумы кантрыбуцый, а нерацыянальныя метады вядзення гаспадарчай дзейнасці памешчыкамі, складанасці ў адаптацыі да ўмоў свабоднай канкурэнцыі. У 1863-1869 гг. кантрыбуцыйны збор у сярэднім складаў 30 ¼ капейкі за дзесяціну зямлі [7, арк. 9-11], пасля 1869 г. — 1,1-1,5 капейкі за дзесяціну зямлі (сума магла вар'іравацца ў залежнасці ад якасці зямлі, даходнасці, матэрыяльнага статусу, г. зн. у раскладках усе землеўладальнікі дзяліліся на 5 разрадаў) [11, арк. 3-369].

З мэтай эканоміі, буйнымі землеўладальнікамі прымаюцца дзеянні, накіраваныя на сістэмнае павышэнне арэндных выплат (сітуацыя пагаршалася і абмежаваннем на набыццё зямлі). Так, у сакавіку 1865 г. Радзівілы звярнуліся ў Сенат з прапановай зацвердзіць палажэнне аб «чыншавай шляхце», згодна з якім, калі ў вызначаны тэрмін не будзе дасягнута дамова аб арэндзе, у землеўладальнікаў з'яўляецца магчымасць выселяць чыншавікоў з фермаў і надзелаў [12, с. 118].

Складанасць дадзенага прававога прэцэдэнта ў тым, што землеўладальнікі выплачвалі кантрыбуцыі за ўсе зямельныя ўладанні, таму як кантрыбуцыйныя, так і пазямельныя выплаты залежалі ў тым ліку ад пагашэння чыншавікамі належных з іх выплат. У 1866 г. эканом маёнтка Багданішкі, які належаў Рамэрам, заўважаў, што выплаты па кантрыбуцыям прыходзіліся на той час, калі чыншавікі звычайны не ўносілі аніводнай капейкі [13, с. 24]. Варта заўважыць, што ў прыватнай перапісцы землеўладальніка і яго эканома, асаблівых нараканняў на сумы кантрыбуцый не прысутнічае.

Сярод прадстаўнікоў чыншавай шляхты былі як зацверджаныя Герольдыяй дваране, так і аднадворцы, мяшчане, вольныя людзі, сяляне, якія трымалі землі на аснове вечначыншавага права [14, с. 3]. Пэўную частку чыншавікоў складалі асобы, якія ніколі не належалі да шляхты — вольныя людзі, мяшчане, часам яўрэі, асабіста свабодныя

сяляне [14, с. 3]. Становішча чыншавікоў залежала ў шматлікім ад буйных землеўладальнікаў. Пасля сялянскай рэформы 1861 г., кантрыбуцыйных і абмежавальных мерапрыемстваў урада, узнікаюць пэўныя супярэчнасці ў адносінах буйных землеўладальнікаў, не задавальняла чыншавая форма рэнты за зямлю, і чыншавікоў. Безумоўна, эканамічная сітуацыя прымушала памешчыкаў эканоміць сродкі, павысілася і сама значнасць зямлі ў разуменні землеўладальнікаў каталіцкага веравызнання, якія былі пазбаўлены магчымасці яе пакупкі. Выхадам з дадзенага становішча па меркаванні землеўладальнікаў павінна была стаць ліквідацыя вечначыншавых адносін і перавод чыншавікоў на арэнду, з улікам рыначнага кошту на зямлю (большага за чынш) [14, с. 6].

Вынікам супрацьстаяння стала рэформа ад 9 чэрвеня 1886 г., паводле якой чыншавыя пазямельныя адносіны былі скасаваны, а для доказаў права на зямлю, чыншавікі павінны былі прадставіць адпаведныя дакументы [15, с. 275]. Па падліках В. П. Панюціча, у выніку рэформы 83,6 % чыншавікоў былі сагнаны з зямлі альбо пераведзены на арэнду [16, с. 40].

Дадзены канфлікт буйных землеўладальнікаў і чыншавікоў мае дзве асноўныя прычыны складанасці адаптацыі землеўладальнікаў да наступстваў сялянскай рэформы і асаблівасці ўнутранай палітыкі ўрада і дачыненні да землеўладальнікаў каталіцкага веравызнання. Пэўным наступствам канфлікту стала тое, што адносна кансалідаваная на ўзроўні этнапалітычных прыярытэтаў катэгорыя былой шляхты Рэчы Паспалітай, апынулася падзеленай. Узнікае відавочны антаганізм сацыяльных і палітычных інтарэсаў буйных землеўладальнікаў і маргіналізаванай шляхты ў канцы XIX ст. Напачатку XX ст., у перыяд актывізацыі беларускага і польскага нацыянальнага руха, адчуваўся, як адзначала К. Скірмунт, «узаемны недавер шляхціча і магната» [17, с. 3].

Пры разглядзе прычын, якія прымусілі землеўладальнікаў пераглядаць арэндныя дамовы, варта таксама адзначыць і фактар аграрнага крызісу 1870-х – 1880-х гг. Справа ў тым што структурныя змены ва ўмовах вытворчасці і рэалізацыі сельскагаспадарчай прадукцыі прыводзяць да «рэвалюцыйнага кошту», да значнага зніжэння рынкавых цэн на сельскагаспадарчыя тавары. Пад уплывам устанаўлення новага ўзроўню цэн узнікае неабходнасць перагляду рэнты. Пры гэтых умовах рэнта выплачваецца за кошт далейшага

паніжэння зароботнай платы работнікаў сельскай гаспадаркі, за кошт сярэдняга прыбытку і нават некампенсаванай часткі авансаваць капіталу, што вядзе да рэзкага абвастрэння сацыяльных супярэчнасцей і доўгага парушэння ўмоў узнаўлення сельскай гаспадаркі. Безумоўна, аграрны крызіс не з'яўляецца асноўным фактарам, які заахвочваў землеўладальнікаў да перагляду арэндных умоў, паколькі дадзеная тэндэнцыя прасочваецца яшчэ ў 1860-х гг., але наступствы крызісу спрыялі дадзеным інтарэсам буйных памешчыкаў.

Ва ўмовах актыўнага развіцця капіталістычных адносін, дастаткова хутка дыферэнцыравалася структура дваранства па сацыяльным, маёмасным, прававым статусе. Дадзеным працэсам спрыяла ўнутраная палітыка ўрада Расійскай імперыі. Як адзначае А. Г. Каханоўскі, «У рэалізацыі буржуазных рэформ 60—70-х гг. XIX ст., за выключэннем адмены прыгоннага права, адсутнічаў выразна саслоўны пачатак. Кожнае з чатырох саслоўяў не ўяўляла сабой кансалідаваную групу, а падзялялася на асобныя разрады, якія былі дастаткова рознымі па прававому становішчу» [18, с. 24].

Землеўладальнікі польскага паходжання розныя шляхі ўзбагачэння, у той момант як у дробных землеўладальнікаў не існавала для гэтага сродкаў. У сваіх мемуарах І. Корвін-Мілеўскі адзначае, што «ад 1880-ых гадоў руплівае гаспадаранне і ўдалыя аперацыі з каштоўнымі паперамі ўжо лічыліся мясцовым польскім землеўладальніцкім станам за патрыятычны абавязак» [19, с. 7]. Неабходнасць пераадолення неспрыяльных умоў гаспадарання патрабавала ад буйных землеўласнікаў пастаяннага тэхнічнага ўдасканалення і інвеставання ў новыя фабрыкі па перапрацоўцы мясцовай сыравіны. А. Цвікевіч заўважаў: «капіталізаваны польскі маёнтак у Беларусі зрабіўся прыкладам тэхнічнай высока-пастаўленай гаспадаркі, ператварыўся ў аграрнага культуртрэгера ў тэхнічна-адсталай і беднай капіталамі сялянскай Беларусі [20, с. 268]». У ведамасцях аб маёнтках асоб польскага паходжання з другой паловы 1870-х гг. прасочваецца павышэнне цікавасці да інвестыцый у фабрыкі, заводы і прапінацыі [21, арк. 3–57]. Нягледзячы на актыўнае развіццё фабрычна-завадскоў індустрыі, пераважную долю па аб'ёме вытворчасці і колькасці занятых рабочых складалі дробныя і невялікія прадпрыемствы з колькасцю наёмных работнікаў да 50 чалавек [22, с. 221]. Буйныя землеўладальнікі паступова прыстасоўваліся да новых

капіталістычных умоў гаспадарання ў адпаведнасці са вядомым тэзісам С. Ю. Вітэ: «у цяперашні час багацце даецца не зямлёй, а банкаўскай справай, прамысловасцю, вытворчасцю» [4, с. 91]. Прычына сацыяльнага канфлікту буйных землеўладальнікаў і маргіналізаваных дваран выяўлялася і ў розным становішчы, каторае займалі дадзеныя групы насельніцтва ў мадэрным грамадстве.

У сярэдзіне XIX ст. адбываліся значныя падзеі, якія карэнным чынам змянілі сацыяльнае, палітычнае і эканамічнае аблічча беларускіх губерняў. Пад уздзеяннем шэрагу фактараў змянялася структура дваранства беларускіх губерняў. Наступствы сялянскай рэформы 1861 г., кантрыбуцыйныя і абмежавальныя мерапрыемствы ўрада Расійскай імперыі, наступствы аграрнага крызісу ў сукупнасці змушалі землеўладальнікаў прыстасоўвацца пад новыя ўмовы. Канкурэнцыя на рынку, кантрыбуцыйныя мерапрыемствы матывавалі землеўладальнікаў да рацыяналізацыі гаспадарчай дзейнасці, павышэння прыбытковасці маёнткаў. Падобныя працэсы суправаджаліся разрывам традыцыйных прававых узаемаадносін буйных землеўладальнікаў і маргіналізаванай шляхты, прыводзілі да сацыяльнага антаганізму паміж імі. Да канца XIX ст. кансалідаваная ў этнапалітычным дачыненні шляхта былой Рэчы Паспалітай была раз'яднана. Сацыяльныя і палітычныя ўстаноўкі набліжалі асоб з ліку былой дробнай шляхты да сялянства. Дадзеныя фактары аказалі ўплыў на нацыянальныя працэсы канца XIX – пач. XX стст.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Каханоўскі, А. Г. Сацыяльная трансфармацыя беларускага грамадства (1861–1914 гг.). Мінск: Беларус. дзярж. ун-т., 2013.
2. Каханоўскі, А. Г. Міжсаслоўная сацыяльная мабільнасць насельніцтва Беларусі ў другой палове XIX – пачатку XX ст. // Российские и славянские исследования: науч. сб. Вып. 7. 2012. С. 80–91.
3. Макарэвіч, В. С. Разбор шляхты ў беларускіх губернях Расійскай імперыі (канец XVIII – XIX ст.). Мінск: Беларус. дзярж. ун-т., 2018.
4. Беккер, С. Миф о русском дворянстве: Дворянство и привилегии последнего периода императорской России / пер. с англ. Б. Пинскера. М.: Новое литературное обозрение, 2004.
5. Дело об обложении временным 10 % денежным сбором имений помещиков и дворян, принимавших участие в восстании 1863 г. или сочувствующие ему // Национальный исторический архив Беларуси (НИАБ). Ф. 296. Оп. 1. Д. 27.

6. Переписка об обложении шляхетских околиц и однодворческих обществ временным сбором, согласно предписанию Главного начальника // НИАБ. Ф. 295. Оп. 1. Д. 1517.

7. Дело о раскладке 5 % сбора на помещиков польского происхождения в Минской губернии // НАБ. Ф. 295. Оп. 1. Д. 1673.

8. О взыскании сборов с недвижимых имуществ лиц Польского и Еврейского происхождения // НИАБ. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 32021.

9. Дело о лицах, недосказавших дворянское происхождение из лиц бывшей польской шляхты по временным % сборам // НИАБ. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 35372.

10. О воспрещении лицам Польского происхождения вновь приобретать помещичьи имения в девяти западных губерниях № 42759 // ПСЗРИ. Собр. 2-е: в 55 т. – СПб., 1867. – Т. 40. – Отд. 2. – С. 326–327.

11. Раскладка поземельных сборов по Минскому губернии за 1878–1881 г. // НИАБ. Ф. 333 Оп. 1. Д. 3566.

12. Кохнович, В. А. Хозяйство в имениях на Полесье в 1861–1914 гг. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2015. 369 с.

13. Pamiętniki i listy polskich autorów z Ziem Zabrzanych (Litwa, Białoruś, Ukraina) w latach 1795–1918. Т. III, seria: Kresy w polskich pamiętnikach i listach (1795–1918) / red. M. Domańska-Nogajczyk, T. Wójcik, Kielce, 2017.

14. Макарэвіч, В.С. “Панскі разбор шляхты”: абезземельванне чыншавікоў у 2-ой палове XIX ст. і чыншавая рэформа ў 1886 г. у Беларусі // Беларус. гіст. часоп. 2011. № 4. С. 3–14.

15. Положение 9 июня 1886 года о поземельном устройстве сельских вечных чиншевиков в губерниях Западных и Белорусских, № 3789 // ПСЗРИ. Собр. 3-е: в 33 т. – СПб., 1886. – Т. 6. – С. 275–276.

16. Панютіч, В.П. Социально-экономическое развитие белорусской деревни в 1861–1900 гг. Минск: Навука і тэхніка, 1990.

17. Skirmuntt, K. O prawdę i zgodę z powodu głosu Litwinów do magnatów, obywateli i szlachty na Litwie i odpowiedzi młodego szlachcica litewskiego. Lwów : druk A. Goldmana, 1906.

18. Каханоўскі, А. Г. Уніфікацыя і русіфікацыя як накірункі ўрадавай палітыкі на тэрыторыі Беларусі ў другой палове XIX – пачатку XX ст. // Российские и славянские исследования: науч. сб. Вып. 6. 2011. С. 20–26

19. Korwin-Milewski, H. Siedemdziesiąt lat wspomnień (1855–1925). Poznań: Księgarnia Uniwersytecka, 1930.

20. Цьвікевіч, А. «Западно-руссизм»: Нарысы з гісторыі грамадзкай мыслі на Беларусі ў XIX і пачатку XX в. / А. Цьвікевіч. – 2-е выд. – Менск: Навука і тэхніка, 1993.

21. Ведомость об имениях, принадлежащих лицам польского происхождения у которых находятся оборочные имения // НИАБ. Ф. 2001. Оп. 1. Д. 1056.

22. Каханоўскі, А. Г. Разгортванне мадэрнізацыйных працэсаў у Беларусі ў XIX–XX ст. // Працы гістарычнага факультэта БДУ: навук. зб. Вып. 4. Мінск: БДУ, 2009. С. 218–228.

РЭВАЛЮЦЫЙНЫЯ ПАДЗЕІ 1905–1907 гг. І БЕЛАРУСКАЯ НАЦЫЯНАЛЬНАЯ ІДЭЯ Ё ПЧАТКУ ХХ ст.

Ю.І. Літвіноўская

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт інфарматыкі і радыёэлектронікі, вул. П. Броўкі, 6,
220013, г. Мінск, Беларусь, litwinowski@yandex.by*

У артыкуле разглядаюцца асобныя напрамкі беларускага нацыянальнага руху ё пачатку ХХ стагоддзя. Яны былі звязаны з рэвалюцыйнымі падзеямі ё Расіі ё 1905–1907 гг., асаблівасцямі той абстаноўкі, у якой адбываўся працэс станаўлення нацыянальнай ідэі на Беларусі. Яна вызначалася спецыфікай эканамічнага, палітычнага і культурнага развіцця беларускіх зямель у ХІХ стагоддзі, якая садзейнічала фарміраванню ё асяроддзі дэмакратычнай інтэлігенцыі адносна невялікай групы, якая ясна ўяўляла, што Беларусь мае ўсе ўмовы для самастойнага развіцця.

Ключавыя словы: БСГ; рэвалюцыя; беларуская нацыянальная ідэя; штотыднёвая газета; заходнерусізм.

РЕВОЛЮЦИОННЫЕ СОБЫТИЯ 1905–1907 гг. И БЕЛОРУССКАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕЯ В НАЧАЛЕ ХХ в.

Ю.И. Литвиновская

*Белорусский государственный университет информатики и радиоэлектроники,
ул. П. Бровки, 6, 220013, г. Минск, Беларусь, litwinowski@yandex.by*

В статье рассматриваются отдельные направления белорусского национального движения в начале ХХ века. Они были связаны с революционными событиями в России в 1905–1907 гг., особенностями той обстановки в которой происходил процесс становления национальной идеи в Беларуси. Она определялась спецификой экономического, политического и культурного развития белорусских земель в ХІХ веке, которая содействовала формированию в среде демократической интеллигенции относительно небольшой группы которая ясно представляла, что Беларусь имеет все условия для самостоятельного развития.

Ключевые слова: БСГ; революция; белорусская национальная идея; еженедельная газета; западнорусизм.

THE REVOLUTIONARY EVENTS OF 1905–1907 AND THE BELARUSIAN NATIONAL IDEA AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

Y. Litvinouskaya

*Belarusian state University of Informatics and Radioelectronics, P. Brouki St., 6, 220013,
Minsk, Belarus, litwinowski@yandex.by*

The article examines certain trends of the Belarusian national movement at the beginning of the XX century. They were associated with revolutionary events in Russia in 1905–1907, peculiarities of the situation in which the process of formation of the national idea in Belarus took place. It was determined by the specifics of the economic, political and cultural development of the Belarusian lands in the XIX century, which contributed to the formation of a relatively small group among the democratic intelligentsia, which clearly understood that Belarus had all the conditions for independent development.

Keywords: BSC; revolution; Belarusian national idea; weekly newspaper; *zapadnorusizm*.

Пасля вайны з Напалеонам, на працягу ўсяго перыяду XIX ст., грамадска-палітычны рух на Беларусі развіваўся пад уплывам рэвалюцыйных падзей у Заходняй Еўропе, расійскай рэвалюцыйнай думкі і польскіх нацыянальна-вызваленчых ідэй.

У выніку канец XIX – пачатак XX ст. пераўтварыўся на час, калі пачалося нацыянальнае адраджэнне беларускага народа. Рост нацыянальнай самасвядомасці беларусаў прывёў да фарміравання беларускіх нацыянальных палітычных арганізацый, буйнейшай з якіх стала Беларуская рэвалюцыйная грамада.

Зімой 1902–1903 гг. нацыянальна-культурныя гурткі беларускай моладзі Мінска, Вільні і Пецяrbурга аб'ядноўваюцца ў адзіную арганізацыю Беларускую рэвалюцыйную грамаду (БРГ), якая пазней стала называцца Беларускай сацыялістычнай грамадой (БСГ). Яе стваральнікамі былі Іван і Антон Луцкевічы, Вацлаў Іваноўскі, Казімір Кастравіцкі, Алаіза Пашкевіч (Цётка), Алесь Бурбіс і інш.

У канцы снежня 1903 г. у Вільні адбыўся першы з'езд БРГ. На ім Грамада была перайменавана з рэвалюцыйнай у сацыялістычную і прынята яе першая праграма. Па нацыянальным пытанні Грамада выступала за тое, “каб усе народы мелі як найбольшую свабоду”, а найбольш пажаданай формай забеспячэння нацыянальнай свабоды ў

эпоху капіталізму лічылася незалежная дэмакратычная рэспубліка [1, с. 311].

Рэвалюцыйныя падзеі ў Расіі садзейнічалі ўздыму беларускага нацыянальнага руху на якасна новую ступень. 9 студзеня 1905 г. царскія ўлады расстралялі мірную дэманстрацыю рабочых Пецярбурга. У самадзяржаўнай імперыі пачалася першая ў яе гісторыі буржуазна-дэмакратычная рэвалюцыя. Стагоддзямі фарміраваўшыся прынцыпы і асновы існаваўшага ў краіне грамадства былі ўзрушаныя дашчэнт.

«Крывавая нядзеля» ў Пецярбурзе выклікала масавы рух салідарнасці па ўсёй краіне. Бура абурэння ахапіла Цэнтральна-прамысловы раён, Украіну, Прыбалтыку, Паволжа, Урал, Закаўказзе. Забастоўкі салідарнасці адбыліся ў 30 гарадах і мястэчках Беларусі – Мінску, Гомелі, Магілёве, Гродне, Брэсце, Слоніме, Смаргоні і інш. У іх брала ўдзел каля 34 тыс. чалавек [2, с. 383].

Вясной 1905 г. па Беларусі пракацілася хваля першамайскіх маніфестацый. У 35 гарадах і мястэчках мела месца каля 170 стачак [3, с. 189]. Выступленні рабочых былі падтрыманы хваляваннямі ў вёсцы. У красавіку–чэрвені 1905 г. адбылося 237 сялянскіх хваляванняў. Сяляне вылучалі як эканамічныя, так і палітычныя патрабаванні [4, прылож. 3]. Колькасць удзельнікаў палітычных стачак дасягала 100 тысяч [5, с. 216].

Пад націскам першай расійскай рэвалюцыі самадзяржаўе вымушана было адступіць. 17 кастрычніка 1905 г. цар выдаў маніфест у якім заяўлялася аб увядзенні ў Расіі, упершыню за час яе існавання, палітычных свабод і скліканні Дзяржаўнай думы – заканадаўчага органа краіны.

Можна сказаць, што адкрывалася новая старонка ў гісторыі Расіі. Паўстала адносна раўнавага палітычных сіл. Пачаўся працэс станаўлення і структуравання масавых арганізацый розных слаёў насельніцтва. Але найважнейшай асаблівасцю быў пачатак легальнага працэсу партыйнага будаўніцтва.

Спецыфіка абстаноўкі якая склалася ў Расіі восенню 1905 г. адбілася і на сітуацыі ў беларускім нацыянальным руху. У пачатку студзеня 1906 г. у Мінску адбыўся другі з’езд БСГ. З’езд прыняў новую праграму партыі. У адрозненні ад першай праграмы, другая абвешчала Грамаду арганізацыяй не нацыянальна беларускай, а інтэрнацыянальнай краёвай партыяй. З’езд выказаўся за стварэнне ў

Расіі федэратыўнай дэмакратычнай рэспублікі са свабодным самавызначэннем і культурна-нацыянальнай аўтаноміяй народнасцей. Для Беларусі Грамада патрабавала дзяржаўнай аўтаноміі з мясцовым соймам у Вільні [7, с. 157–163].

Магчымасць мець легальныя перыядычныя выданні спрыяла ажыўленню нацыянальнага руху, надала яму новы імпульс. Умацавалася сувязь паміж палітычнымі і асветніцкімі арганізацыямі. Гэтаму шмат у чым садзейнічала і штотыднёвая газета “Наша доля”, якая стала выдавацца з 1 верасня 1906 г. І хоць час яе выдання быў непрацяглым, усяго 3 месяцы (было выдадзена шэсць нумароў, чатыры з якіх за антыўрадавую накіраванасць былі канфіскаваны), яна адыграла важную кансалідуючую ролю ў беларускім руху.

Наступленне рэакцыі значна звузіла магчымасці нацыянальна-дэмакратычнага руху. Прадбаччы закрыццё газеты, выдаўцы заснавалі іншы штотыднёвік – “Наша ніва”, які працягваў тэндэнцыі закладзеныя “Нашай доляй”. Ён выходзіў да 1915 г. Выдаўцы газеты на чале з братамі Луцкевічамі, каб пазбегнуць закрыцця, узялі больш памяркоўны курс. Не з’яўляючыся афіцыйным органам БСГ, газета стала асяродкам беларускага культурнага жыцця. У гэты перыяд яна выступала за дэмакратызацыю грамадства, нацыянальна-культурнае адраджэнне беларускага народа, пашырэнне дзейнасці земстваў, рэформу судаў, хутарызацыю сельскай гаспадаркі і г.д. “Наша ніва” надрукавала сотні карэспандэнцый. Для сялян яна пачала выдаваць “Беларускі календар”, потым часопіс “Саха”. У 1912 г. выходзіць літаратурны і грамадска-палітычны альманах “Маладая Беларусь”. Былі створаны выдавецтвы “Загляне сонца і ў наша ваконца”, “Наша хата”, “Беларус” і інш. Газета адольвала і грашовыя цяжкасці, і царскую цэнзуру і друкавалася да жніўня 1915 г., да нямецкай акупацыі Вільні.

“Наша ніва” згуртавала вакол сябе плеяду маладых аўтараў, якія стварылі класіку беларускай літаратуры XX ст. Сярод найвыдатнейшых былі Янка Купала, Якуб Колас, Цётка, Максім Багдановіч, Змітрок Бядуля, Максім Гарэцкі, Вацлаў Ластоўскі і інш.

Газета існавала ў вельмі складаных умовах. Яе ўсяляк цкавалі і ганьбілі з аднаго боку расійскія афіцыйныя і чарнасоценна-акцыбрыцкія, а з іншага польскія панска-клерыкальныя выданні. Расійская рэакцыйная прэса адкрыта патрабавала закрыцця беларускай газеты [8, с. 1]. Яна аб’яўляла беларускіх “сепаратыстаў” больш

небяспечнымі ворагамі “единой и неделимой России”, чым рэвалюцыйныя партыі з іх сацыялістычнымі марамі.

Характэрнай асаблівасцю беларускага нацыянальнага руху ў пачатку XX ст. з’яўлялася тое, што ў ім удзельнічалі пераважна нешматлікія прадстаўнікі студэнцкай і вучнёўскай моладзі. Падчас першай расійскай рэвалюцыі і пазней гэты рух падтрымалі сяляне і рабочыя. Аднак верхнія пласты насельніцтва краю – дваранства і буржуазія ў сваёй пераважнай большасці не прызнавалі існавання самастойнага беларускага этнасу і адмоўна ставіліся да беларускага нацыянальнага руху. Гэта сведчыць аб тым, што ў Беларусі на пачатку XX ст. усе яшчэ адсутнічала этнічная эліта. Уздым нацыянальнай адраджэнскай хвалі ў перыяд першай расійскай рэвалюцыі закрануў толькі асобных прадстаўнікоў мясцовай эліты, якія аказвалі фінансавую падтрымку нацыянальнаму руху. Але такіх былі адзінкі. Наогул беларускі нацыянальны рух з’яўляўся народніцкім. Ён не быў шырокім, але аб’ядноўваў лепшых прадстаўнікоў беларускай інтэлігенцыі.

Пасля паражэння першай расійскай рэвалюцыі і дзяржаўнага перавароту 3 чэрвеня 1907 г. БСГ згарнула свае падпольныя структуры і як партыя часова перастала існаваць. Яе кіраўнікі сканцэнтравалі сваю ўвагу на развіцці легальнага нацыянальна-культурнага руху, цэнтрам якога на працягу дзесяці гадоў была газета “Наша ніва”.

Дзейнасць газеты адыграла важную ролю ў справе кансалідацыі беларускай нацыі, фарміравання самасвядомасці беларусаў, развіцця іх мовы і культуры, а БСГ як партыя аднавіла сваю дзейнасць толькі пасля Лютаўскай рэвалюцыі [2, с. 423, 437; 9, с. 177–181].

У гэты ж час на Беларусі пашыраецца прапаганда вялікадзяржаўнага шавінізму. Праваслаўнае беларускае насельніцтва аб’яўляецца рускім. У кастрычніку 1906 г. на з’ездзе ў Вільні акцыябрысты і чарнасоценцы заходніх губерняў аб’ядналіся ў “Русский окраинный союз” (РОС). Яго дзейнасць вялася пад лозунгам “Расія для рускіх і рускія павінны кіраваць ёю” [2, с. 398].

Працэсы нацыянальнага адраджэння, якія, хоць і павольна, але прабівалі сабе дарогу на Беларусі не адпавядалі ўрадавай палітыцы, абгрунтаваннем якой была тэорыя “заходнерусізму”.

Тэорыя “заходнерусізму” пачала складацца ў першай палове XIX ст. У яе аснове ляжалі спробы даказаць, што беларусы і рускія гэта адзін народ, беларуская мова з’яўляецца дыялектам рускай мовы,

тэорыя адмаўляла беларусам у праве мець сваю гісторыю і культуру. Яе галоўнае прызначэнне даказаць правы Расійскай імперыі на валоданне беларускімі землямі і спрыяць русіфікацыі краю. “Заходнерусізм” абапіраўся на афіцыйную дактрыну сфармуляваную ў 1830-я гады міністрам асветы С. Уваравым у трыядзе “праваслаўе, самадзяржаўе, народнасць”.

Заходнерусізм, разглядаючы беларускі народ як адну з частак рускага народу, што адрозніваецца толькі этнаграфічнымі асаблівасцямі, а тэрыторыю Беларусі – як частку адзінай вялікай Русі, адмаўляў правы беларускага народа на самастойнае развіццё. Вызначаючы сутнасць заходнерусізму, адзін з яго ідэолагаў пісаў: “Расійскі народ складаецца з трох пляменьняў: вялікарусаў, маларосаў і беларусаў. Гэта факт расійскага жыцця; даўно ён існуе, і, безумоўна, будзе існаваць далей, пакуль у Расіі будзе просты народ ... Усе мы, расійскія інтэлігенцкія людзі, навучаліся размаўляць і размаўляем адной і той самай літаратурнай расійскай мовай ... Бязглузда было б нам дзяліцца на племянныя групы. А тым больш праводзіць гэты падзел у народ”. Сутнасным элементам гэтай канцэпцыі з’яўлялася таксама ўпэўненасць у тым, што палітычная незалежнасць Беларусі – гэта шкодная ўтопія [1, с. 48].

Рэвалюцыйныя падзеі ў Расіі паскорылі афармленне партый і арганізацый рознага накірунку. Праз некалькі гадоў адбылося і арганізацыйнае афармленне “западнароссоў”. У 1911 г. у Пецярбурзе ўзнікла “Заходне-Рускае таварыства”. У яго склад увайшлі буйныя землеўладальнікі, праваслаўнае духавенства, чыноўнікі. Члены таварыства арганізавалі лекцыі, навуковыя канферэнцыі, праводзілі палітычныя сходы [3, с. 348].

На мяжы XIX–XX стст. беларуская нацыянальная ідэя знаходзілася ў сур’ёзным процістаянні, канкурэнтнай барацьбе не толькі з канцэпцыяй заходнерусізму, але і з краёвасцю.

У канцы 1912 г. у выданнях “Kurier Krajowy” і “Вечерняя газета”, якія знаходзіліся пад кантролем групы беларускіх палітыкаў у Вільні (браты А. і І. Луцкевічы, В. Ластоўскі і інш.) была сфармулявана ідэя палітычнай нацыі, з’яўленне якой звязана таксама з феноменам так званай краёвасці.

Асноўным пастулатам краёвай ідэалогіі было сцвярджанне, што ўсе карэнныя народы Беларуска-Літоўскага краю ўтвараюць адзіную

нацыю, да якой належыць кожны, хто адчувае сябе грамадзянінам краю, незалежна ад сацыяльнага паходжання і культурнай арыентацыі.

Першымі з прапагандай краёвых поглядаў выступіў шэраг вядомых дзеячаў беларускага нацыянальнага руху такіх як Р. Скірмунт, К. Скірмунт, М. Ромэр і інш. А. і І. Луцкевічы і В. Ластоўскі не толькі прынялі гэту ідэю, але і актыўна яе прапагандавалі. А. Луцкевіч спадзяваўся, што папулярызацыя ідэі палітычнай нацыі на польскай і рускай мовах паспрыяе далучэнню да беларускага руху як русіфікаваных, так і паланізаваных беларусаў. Краёвасць як палітычны прынцып на практыцы аб'ектыўна ставіў на парадак дня рэалізацыю ідэі дзяржаўнасці гістарычнай Літвы.

Масавы характар беларускі нацыянальны рух набывае падчас Першай сусветнай вайны.

Характарызуючы беларускі нацыянальны рух у гэты перыяд нельга не адзначыць, што яго размах і ўплыў былі яшчэ недастатковыя для таго, каб ён мог выканаць патэнцыяльна ўласцівую яму ролю кансалідуючай сілы грамадства, якое гуртавалася б у межах уласнай дзяржаўнасці на прынцыпах нацыянальнай згоды. Лакальныя нацыянальна-дзяржаўніцкія памкненні Беларусі з яе размытай этнакультурнай ідэнтычнасцю і глыбокай інтэграванасцю ў агульнаімперскі арганізм пакуль што патанулі ў грандыёзным супрацьстаянні сацыяльна-палітычных сіл і інтарэсаў у маштабах усей ахопленай татальным крызісам Расійскай дзяржавы. У ходзе расійскіх рэвалюцый 1917 г. не ўдалося дасягнуць такога вырашэння беларускай праблемы, якое ў найбольшай ступені адпавядала б інтарэсам насельніцтва краю [1, с. 48].

Але нягледзячы на неспрыяльныя ўмовы ў цэлым, XIX стагоддзе і пачатак XX стагоддзя – найбольш важны этап у кансалідацыі беларускага этнасу ў нацыю і росту яго нацыянальнай самасвядомасці. Працяг гэтых працэсаў адбываўся ў наступныя дзесяцігоддзі XX стагоддзя.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Гісторыя Беларусі: у 6 т. Мінск, 2005. Т. 4.
2. Нарысы гісторыі Беларусі: у 2 частках. Мінск: Беларусь, 1994. Ч. 1.
3. Гісторыя Беларусі: у 2 ч. Ч. 2. XIX–XX стагоддзі. Мінск, 2002.
4. Шабуня, К.И. Аграрный вопрос и крестьянское движение в Белоруссии в революции 1905–1907 гг. Мінск, 1962.

5. История рабочего класса БССР. Минск, 1984. Т. 1.
6. Біч, М. У змаганні за лепшую долю // Польша. 1966. № 8. С. 132–138.
7. Шлюбскі, А. Да гісторыі БСГ // Польша. 1925. № 5. С. 157–163.
8. Минское слово. 1907. № 160.
9. Бурбіс, А. Беларуская сацыялістычная грамада ў першым перыядзе яе працы (1903–1907) // Беларусь. Зборнік. Менск:, 1924. С. 177–181.

УДК 94 (476) «1861/1862»

ПРЫКЛАДЫ ВЫКАРЫСТАННЯ ПОЛЬСКАМОЎНЫХ АДОЗВАЎ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСКІХ ГУБЕРНЯЎ У 1861– 1862 гг.

Д.У. Лішай

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь,
lishaiy-d96@yandex.ru*

Разглядаюцца асаблівасці выкарыстання польскамоўных антыўрадавых адозваў на тэрыторыі беларускіх губерняў у 1861–1862 гг. Зыходзячы са зместу агітацыйных матэрыялаў, акцэнтуюцца ўвага на наяўнасці ідэй сумеснага ўзброенага выступлення насельніцтва Царства Польскага і зямель былога Вялікага Княства Літоўскага супраць расійскіх улад. Падкрэсліваецца заангажаванасць вучняў мясцовых гімназій у пратэсны рух. Прасочваюцца агульныя матывы ў закліках да барацьбы як у перыяд актывізацыі паўстанцкага руху ў 60-я гг. XIX ст., так і падчас польска-савецкай вайны 1919–1921 гг.

Ключавыя словы: польскамоўныя адозвы; антыўрадавая агітацыя, вучні гімназій; паўстанне, губерня.

ПРИМЕРЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОЛЬСКОЯЗЫЧНЫХ ВОЗЗВАНИЙ НА ТЕРРИТОРИИ БЕЛОРУССКИХ ГУБЕРНИЙ В 1861–1862 гг.

Д.В. Лишай

*Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск,
Беларусь, lishaiy-d96@yandex.ru*

Рассматриваются особенности использования польскоязычных антиправительственных воззваний на территории белорусских губерний в 1861–1862 гг. Исходя из содержания агитационных материалов, акцентируется внимание на наличии идей совместного вооруженного

выступления населения Царства Польского и земель бывшего Великого Княжества Литовского против российских властей. Подчеркивается вовлеченность учащихся местных гимназий в протестное движение. Прослеживаются общие мотивы в призывах к борьбе как в период активизации повстанческого движения в 60-е гг. XIX в., так и во время польско-советской войны 1919–1921 гг.

Ключевые слова: польскоязычные воззвания; антиправительственная агитация; ученики гимназий; восстание; губерния.

EXAMPLES OF THE USE OF POLISH-LANGUAGE PROCLAMATIONS ON THE TERRITORY OF BELARUSIAN PROVINCES IN 1861–1862

D. Lishai

*Belarusian State University, 4, Niezaliežnasci Ave., 220030, Minsk, Republic of Belarus,
lishaiy-d96@yandex.ru*

The article examines the peculiarities of the use of Polish-language anti-government proclamations on the territory of Belarusian provinces in 1861–1862. Proceeding from propaganda material content, attention is focused on the existence of ideas of a joint armed uprising of the population of Congress Poland and the lands of the former Grand Duchy of Lithuania against the Russian government. The involvement of students of local gymnasiums in the protest movement is emphasized. The article also highlights similarities in calls for action both during the rise of insurgency in 1860's and the Polish-Soviet War of 1919–1921.

Keywords: Polish-language proclamations; anti-government agitation; gymnasium students; insurgency; province.

Сёлета спаўняецца 100 год з даты падпісання Рыжскага мірнага дагавора 1921 г. паміж РСФСР і Польскай Рэспублікай. Варта адзначыць, што вытокі супрацьстаяння гэтых дзяржаў неабходна разглядаць з улікам разнастайных аспектаў іх грамадска-палітычнага жыцця яшчэ з канца XVIII–XIX стст., якое непасрэдным чынам уплывала на Беларусь. Яно было шчыльна звязана з паўстанцкім рухам, што выявіўся ва ўзброеных выступленнях у 1794 г., 1830–1831 гг. і 1863–1864 гг. Пасля падаўлення апошняга паўстання палітыка расійскіх улад у дачыненні да польскага руху на беларускіх землях змянілася кардынальным чынам. На заканадаўчым узроўні быў уведзены шэраг абмежаванняў і забарон. Але і ў асяроддзі прадстаўнікоў польскага

нацыянальнага руху адбыліся пэўныя змены. Акрамя планаў па падрыхтоўцы паўстання, пашыраліся ідэі «арганічнай працы».

З пачаткам польска-савецкай вайны 1919–1921 гг. важнае значэнне набываў ідэалагічны аспект. Актыўна выкарыстоўваліся агітацыйныя матэрыялы, аўтары якіх планавалі заручыцца падтрымкай з боку мясцовага насельніцтва. Адным са сродкаў барацьбы становіліся плакаты з заклікамі. Напрыклад, для сялянскай аўдыторыі ўхіл рабіўся на зямельнае пытанне, а адзін з вядомых польскіх плакатаў 1920 г. змяшчаўся прамы заклік да ўзброенай барацьбы «Hej, kto Polak, na bagnety!» [1, с. 225–228].

Адметна, што актыўнае выкарыстанне польскамоўнай агітацыі мела месца яшчэ за 60 гадоў да пачатку польска-савецкай вайны 1919–1921 гг. Гэта адбывалася падчас маніфестацыйнага перыяду 1861–1862 гг., што стаў папярэднім этапам паўстання 1863–1864 гг. Змест агітацыі заключаўся ў прамым звароце да мясцовага насельніцтва, у якім нагадвалася пра важнасць ушанавання памяці пра Рэч Паспалітую, змаганне за аднаўленне яе гістарычных традыцый. Нягледзячы на значную ролю, якую адыграў гэты этап для развіцця грамадска-палітычнага жыцця рэгіёна, паўнаважнае асвятленне тэмы адсутнічае. Напрыклад, погляды на беларускае пытанне як асобных прадстаўнікоў, так і цэлых арганізацый польскага нацыянальнага руху яшчэ патрабуюць належнага асвятлення. З гэтага вынікае, што распрацоўка заяўленай тэмы будзе садзейнічаць актуалізацыі важных пытанняў гісторыі Беларусі.

Пры разглядзе тэмы аналізаваліся даследаванні А.Э. Сакольчык (Фірыновіч) [5–6], А.І. Мілавідава [2]. База крыніц прадстаўлена матэрыяламі афіцыйнага справаводства і грамадска-палітычнай публіцыстыкай з фонду 295 «Канцылярыя мінскага грамадзянскага губернатара» Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі [3]. Таксама вывучаліся дакументы афіцыйнага справаводства, што былі апублікаваны ў тэматычным зборніку, прысвечаным рэвалюцыйнай сітуацыі ў 1861–1862 гг. на тэрыторыі беларуска-літоўскіх губерняў. Гэта данясенні штаб-афіцэра Корпуса жандараў Б.К. Рэйхарта, капітана Корпуса жандараў М.М. Чырванюка, віцэбскага жандарскага-штаб афіцэра І.К. Турцэвіча, выконваючага абавязкі віцэбскага грамадзянскага губернатара А.С. Аголіна, рапарт мазырскага гараднічага

М.Ф. Фёдарова [4]. Выяўленчыя крыніцы прадстаўлены агітацыйнымі плакатамі часоў польска-савецкай вайны 1919–1921 гг. [1].

У маніфестацыйны перыяд 1861–1862 гг. адной з самых пашыраных форм антыўрадавага руху стала распаўсюджванне матэрыялаў забароненага зместу на польскай мове. Так, у сакрэтным данясенні капітана Корпуса жандараў М.М. Чырванюка на імя шэфа Корпуса жандараў В.А. Даўгарукава ад 15 лістапада 1861 г. паведамлялася пра вынікі праведзенага вобыску на кватэрах вучняў землямерна-таксатарскіх класаў пры губернскай гімназіі Віцебска. 4 лістапада 1861 г. адбылася праверка вучняў С. Сямашкі, Р. Зялянко, Э. Чыжэўскага, А. Астроўскага, якія падазраваліся ў антыўрадавай дзейнасці. У іх былі знойдзены забароненыя сачыненні на польскай мове, адрасаваныя розным сацыяльным групам: адозвы «Польскай моладзі», памешчыкам «Літвы і Русі», адозвы да жанчын і каталіцкага духавенства, «Мазурка» У. Сыракомлі, а таксама пракламацыі з інфармацыяй пра пагадненні паміж дзеячамі італьянскага і польскага нацыянальнага рухаў Д. Гарыбальдзі і Л. Мераслаўскім [4, с. 584–585].

У сакрэтным рапарце мазырскага гараднічага М.Ф. Фёдарова на імя кіраўніка Мінскай губерні Э.Ф. Келера ад 7 снежня 1861 г. адзначалася, што ў Мазыры таксама зафіксаваны антыўрадавыя здарэнні. Так, у ноч з 2 на 3 снежня на брамах мясцовых гімназіі і рымска-каталіцкага касцёла былі змешчаны тэксты верша пад назвай «Do Gimnazistow Mozyrskich!» («Да мазырскіх гімназістаў!») У змесце твора Польшча паўставала ў вобразе гаротнай маці, а гімназісты былі яе дзецьмі. Аўтар тэксту з дакорам звяртаецца да навучэнцаў, падкрэсліваючы неналежны стан, у якім мусіць існаваць Польшча. Твор завяршаецца спадзяваннем на тое, што сыны (гімназісты) пойдучь бараніць сваю маці (Польшчу) ад ворага [3, арк. 2].

29 сакавіка 1862 г. у сакрэтным данясенні жандарскага штаб-афіцэра І.К. Турцэвіча на імя шэфа Корпуса жандараў В.А. Даўгарукава паведамлялася, што каля 7 гадзін раніцы 28 сакавіка ў Віцебску паліцэйскімі чыноўнікамі быў зафіксаваны факт антыўрадавай дзейнасці. У цэнтры горада невядомыя асобы вывесілі сцяг з заклікам да ўзброенай барацьбы. Маёр І.К. Турцэвіч прывёў наступнае апісанне прадмета: «Флаг этот сделан из белого коленкора и на нем надпись чернилами на польском языке: «Do broni, bracia, już czas nadchodzi». Надпись имеет сходство с обыкновенною печатью» [4, с. 586]. Расійскія

ўлад падазравалі ў гэтай акцыі віцебскіх гімназістаў, якія раней актыўна праяўлялі сябе ў разнастайных антыўрадавых выступленнях. Аднак выявіць вінаватых у гэтай справе не атрымалася. Маёр І.К. Турцэвіч падкрэсліў, што кіраўніцтву гімназіі для спынення радыкалізацыі настрояў неабходна надзяліць большую ўвагу нагляду за навучэнцамі [4, с. 586–587].

Зварот на польскай мове да мазырскіх гімназістаў, а таксама падазрэнні расійскіх улад у антыўрадавай заангажаванасці віцебскіх гімназістаў сведчаць пра жаданне арганізатараў хваляванняў бачыць у якасці сваёй мэтавай аўдыторыі вучнёўскую моладзь. Вядомы рускі гісторык і сучаснік падзей А.І. Мілавідаў у брашуры, прысвечанай удзелу вучнёўскай моладзі ў паўстанцкім руху 60-х гг. XIX ст. адзначаў наступнае: «Школа Северо-Западного края описываемой эпохи, будучи польской по составу учительского персонала, служа по своему духу и традициям, отражением школы Чарторыйского и его сподвижников, была более польской, чем русской и в учебной своей части. Не говоря о том, что преподаватели-поляки своим урокам (особенно по истории и литературе) давали националистическую окраску, говорили больше о Польше, чем о России (к чему были преспособлены и самые учебники), в стенах учебных заведений широкое применение нашел польский язык» [2, с. 15].

У сакрэтным данясенні выконваючага абавязкі віцебскага грамадзянскага губернатара А.С. Аголіна міністру ўнутраных спраў П.А. Валуге ад 2 чэрвеня 1862 г. адзначалася, што ў двараніна У. Франкоўскага знойдзены шэраг забароненых сачыненняў на польскай мове, у якіх быў змешчаны заклік да ўзброенага паўстання [5, с. 592–593].

Такім чынам, падчас маніфестацыйнага перыяду 1861–1862 гг., калі ішла актыўная падрыхтоўка да паўстання 1863–1864 гг., у шэрагу гарадоў беларускіх губерняў пачалі з’яўляцца польскамоўныя агітацыйныя матэрыялы антыўрадавага зместу. Грамадска-палітычная публіцыстыка ўтрымлівала заклікі да мясцовых жыхароў узняцца на ўзброеную барацьбу супраць расійскіх улад. Падпольныя матэрыялы адлюстроўвалі падзеі часоў Рэчы Паспалітай, тым самым падкрэсліваючы гістарычную сувязь Царства Польскага і зямель былога Вялікага Княства Літоўскага. З гэтым актыўна змагаліся расійскія ўлады ў 1861–1862 гг., а ў 1919–1921 гг. – савецкія ўлады.

Сацыяльнай базай пратэсных акцый станавілася вучнёўская моладзь. Звесткі з крыніц даюць магчымасць казаць, што да распаўсюджвання агітацыйных матэрыялаў на тэрыторыі беларускіх губерняў мелі дачыненне прадстаўнікі польскіх паўстанцкіх структур.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Балахоўцы: сведчанні. Дакументы. Даследаванні / [пераклад, прадмова, каментарыі А. Вашкевіча, А. Чарнякевіча, Ю. Юркевіча]. 2-е выд., дапоўненае і перапрацаванае. Смаленск: Інбелкульт, 2014.
2. Миловидов, А. И. Участие молодежи северо-западного края в мятеже 1863 года и вызванная им реформа местных учебных заведений. Вильно, 1904.
3. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. Ф. 295. Воп. 1. Спр. 1430.
4. Революционный подъем в Литве и Белоруссии в 1861–1862 гг.: материалы и документы / В. Дьяков [и др.]; под общ. ред. В. Дьякова. М.: Наука, 1964.
5. Фірыновіч, А. Э. Паўстанне 1863–1864 гг.: вядомыя і невядомыя крыніцы беларускіх архіваў. Мінск : Беларус. навука, 2013.
6. Фірыновіч, А. Э. Выяўленчыя матэрыялы па гісторыі паўстання 1863–1864 гг. з Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі //Актуальныя праблемы істочніковедения : материалы междунар. науч.-практ. конф. к 135-летию со дня рождения В. И. Пичеты, Минск-Витебск, 9–11 октября 2013 г. Витебск : ВГУ имени П.М. Машерова, 2013. С. 185–188.

УДК 94(476)|654|

УСПАМІНЫ МЕЧЫСЛАВА ПАРОЎСКАГА ЯК КРЫНІЦА ПА ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ ПАЧАТКУ XX ст.

В.С. Макарэвіч

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь,
makarevich.bsu.79@gmail.com*

У артыкуле разглядаецца змест успамінаў аднаго з вартых увагі ўдзельнікаў грамадска-палітычнага жыцця Беларусі пачатку XX стагоддзя, супрацоўніка Мінскага таварыства сельскай гаспадаркі, польскага таварыства “Асвятла” — Мечыслава Пароўскага. Адлюстраваны змест асноўных сюжэтных ліній, дадзена характарыстыка крыніцы.

Ключавыя словы: *мемуарыстыка; успаміны; гістарычныя крыніцы; М. Пароўскі; гісторыя Беларусі.*

ВОСПОМИНАНИЯ МЕЧИСЛАВА ПОРОВСКОГО КАК ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ БЕЛАРУСИ НАЧАЛА XX в.

В.С. Макаревич

*Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск,
Беларусь, makarevich.bsu.79@gmail.com*

В статье рассматривается содержание воспоминаний одного из примечательных деятелей общественно-политической жизни Беларуси начала XX века, сотрудника Минского общества сельского хозяйства, польского общества “Освят” – Мечислава Поровского. Отражено содержание основных сюжетных линий, дана характеристика источника.

Ключевые слова: мемуаристика; воспоминания; исторические источники; М. Поровский; история Беларуси.

MIECZYSLAW POROVSKY'S MEMOIRS AS A SOURCE OF THE HISTORY OF BELARUS AT THE EARLY XXth CENTURY

V. Makarevich

*Belarusian State University, Niezaliežnasci Ave., 4, 220030, Minsk, Belarus, 4, 220030,
Minsk, Belarus, makarevich.bsu.79@gmail.com*

The article examines the content of Mieczysław Porowski's memoirs – one of the prominent figures of the socio-political life of Belarus at the beginning of the XX century, an employee of the Minsk Society of Agriculture and the Polish society “Oswiata”. The content of the main storylines is reflected, the characteristics of the source are given.

Keywords: memoirs; historical sources; M. Porowski; The history of Belarus.

Мемуарыстыка складае асноўную частку вялікага тыпу гістарычных крыніц, за якімі ў апошнія дзесяцігоддзі замацаваўся тэрмін *эгадакументы*. Нягледзячы на відавочную суб'ектыўнасць, мемуарыстыка з'яўляецца надзвычай важнай, на яе часта спасылаюцца. Адначасова яна таксама і папулярны жанр літаратуры. Для Беларусі асаблівасцямі мемуарыстыкі XIX – пачатку XX ст. з'яўляецца яе шматмоўнасць, раскіданасць па розных месцах захоўвання, сацыяльная прыналежнасць аўтараў пераважна да прывелеяваных сааслоўяў. Гэтыя акалічнасці накладваюць значны адбітак на спецыфіку выкарыстання мемуарыстыкі ў даследчай працы гісторыкаў. Мова мемуараў, у якіх ідзе гаворка пра падзеі, якія мелі месца на тэрыторыі Беларусі ў XIX – пач. XX ст., гэта звычайна польская, руская, беларуская, ідыш, і нават і

некаторыя заходнееўрапейскія мовы. Мемуарыстыка Беларусі XIX – пач. XX ст. паводле знаходжання арыгіналаў тэкстаў раскідана ў асноўным па чатырох краінах – Беларусь, Расія, Польшча, Літва. Нямала матэрыялаў захоўваецца і ў бібліятэках і архівах краін Заходняй Еўропы, ЗША. На сёння некаторыя матэрыялы алічбаваныя і даступны для шырокага кола чытачоў on-line.

Да гэтага часу ніякага комплекснага даследавання мемуарыстыкі Беларусі перыяду Расійскай імперыі не праводзілася, за выключэннем больш агульных прац па бібліяграфіі А. Сакольчыка і М. Крэканэ, у якіх сярод іншага прадстаўлена і дарэвалюцыйная мемуарыстыка [1; 2]. Не было таксама рэалізавана праграм па зборы і апрацоўцы мемуарыстыкі Беларусі, як напрыклад гэта было зроблена архівам-бібліятэкай імя Асалінскіх у польскім Вроцлаве. Яшчэ ў пасляваенны перыяд, у час існавання Польскай народнай рэспублікі, супрацоўнікамі гэтай установы быў рэалізаваны вялікі праект па зборы і выданні мемуараў, вынікам чаго стала як падрыхтоўка (тут маецца на ўвазе непасрэднае іх напісанне) цэлага комплексу мемуараў на замову гэтай установы, так і іх выданне. Таксама заслугоўвае ўвагу падрыхтаваная супрацоўнікамі гэтай установы шматтомная серыя даведачнага характару прысвечаная мемуарыстыцы – інвентар рукапісаў, які працягвае выдавацца па меры папаўнення рукапісных збораў бібліятэкі [3]. Безумоўна, вельмі дапамагае беларускім даследчыкам у выяўленні мемуарных крыніц калектыўнае даследаванне, праведзенае яшчэ савецкімі спецыялістамі пад кіраўніцтвам прафесара П.А. Заянчкоўскага, якое налічвае 13 кніг – “История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях” [4]. Выданне носіць даведачна-інфармацыйны характар. Выклікае цікавасць і адзін з апошніх праектаў па зборы польскамоўнай мемуарыстыкі рэалізаваны польскімі даследчыкамі экадакументальнай спадчыны на сродкі польскай нацыянальнай праграмы развіцця гуманістыкі, які знайшоў сваю рэалізацыю ў трохтомным выданні “Успаміны і лісты польскіх аўтараў з забраных зямель (Літва, Беларусь, Украіна) у 1795-1918 гг.” [5] Тут немагчыма не звярнуць увагу на кантраверсійнасць фармулёвак, якія выкарыстоўваюцца ў назве ў адносінах да этнічных тэрыторый Беларусі, Літвы і Польшчы.

Як бы там не было, але сярод матэрыялаў мемуарыстыкі па гісторыі Беларусі XIX – пачатку XX ст. польскамоўныя ўспаміны складаюць ці не асноўную частку. Такая іх колькасць тлумачыцца яшчэ адной спецыфікай

гэтага тыпу крыніц па гісторыі Беларусі – тым, што гэта пераважна ўспаміны дваран ці людзей, якія атрымалі вышэйшую адукацыю, ці былі актыўныя ў грамадска-палітычным жыцці і належалі да больш высокай саслоўнай ці сацыяльнай праслойкі грамадства. Зрэдку гэта ўспаміны мяшчан, і толькі ў пачатку XX ст. паяўляюцца ўспаміны сялян. Да сярэдзіны XIX ст. польская мова фактычна выконвала функцыю адзінай літаратурнай мовы для мясцовай інтэлігенцыі, што было вынікам працяглага існавання традыцый былой Рэчы Паспалітай і сфармаванага ёй культурнага і ментальнага падмурку. Разам з тым, нямала было ўжо і ўспамінаў напісаных на рускай мове, пераважна чыноўнікамі якія траплялі ў Беларусь на службу. З другой паловы XIX ст. колькасць мемуараў напісаных на рускай мове павялічваецца. Нярэдка на ёй ужо пачынаюць пісаць успаміны і мясцовыя ўраджэнцы.

Успаміны Мечыслава Пароўскага (1878–1965) адносяцца да пачатку XX ст. Арыгінал успамінаў захоўваецца ў Вроцлаве ў бібліятэцы Асалінскіх (Ossolineum) [6], а ў Варшаве ў Нацыянальнай бібліятэцы Польшчы можна таксама азнаёміцца з іх тэкстам праз выкарыстанне мікрафільма [7]. Мечыслаў Пароўскі быў карэнным палякам, нарадзіўся ў 1878 г. у Варшаве. У 1904-м скончыў універсітэт. Адразу пасля яго заканчэння атрымаў месца працы ў Мінскім сельскагаспадарчым таварыстве (сіндыкаце – як ён сам пісаў). Той факт, што ўспаміны Пароўскага – гэта ўспаміны паляка, які паходзіў з па-за меж Беларусі, вельмі важны, паколькі гэта позірк звонку на Беларусь, і мы маем даволі падрабязныя ўспаміны напісаныя чалавекам, які быў знешнім і ўнутраным назіральнікам. Апынуўшыся ў Мінску, М. Пароўскі актыўна ўключыўся не толькі ў працу, у гаспадарчае жыццё, але таксама і ў грамадска-палітычныя працэсы. У 1908 г. ён становіцца сузаснавальнікам польскага таварыства “Oswiata” у Мінску, а ў 1917 г. – старшынёй польскай школьнай арганізацыі Міншчыны “Polska macierz szkolna ziemi mińskiej”. У 1918 г. у час бурлівых падзей вельмі сваечасова вярнуўся ў Польшчу.

Ва ўспамінах М. Пароўскага знайшлі сваё адлюстраванне разнастайныя падзеі грамадскага і гаспадарчага жыцця на тэрыторыі пераважна Мінска і Міншчыны. М. Пароўскі яўна выказваў свае сімпатыі не толькі польскай школьнай справе, але і беларускаму руху, што абумовіла паяўленне ў яго ўспамінах крытыкі нацыянальнай палітыкі Пілсудскага, знайшлі адбітак асаблівасці ўзаемаадносін паміж

прыехаўшымі ў Беларусь палякамі (караняжамі – М. Пароўскі) і мясцовай інтэлігенцыяй (літвінамі). Аўтар даволі падрабязна спыняецца на стварэнні і дзейнасці Мінскага сельскагаспадарчага таварыства, узгадвае правядзенні яго пасяджэнняў, адносіны ўнутры таварыства, а таксама паміж прыезжымі рускімі і мясцовымі памешчыкамі, нефармальныя кантакты, сустрэчы ў доме Ядвігі Кастравіцкай, успамінае таксама аб функцыянаванні гандлёвага аддзела таварыства, пра актыўную выставачную і папулярызатарскую дзейнасць таварыства. Так, вельмі падрабязна ён апісвае арганізацыю і правядзенне сельскагаспадарчай выставы ў Слуцку ў 1908 г., а разам таксама змяшчае свае ўспаміны пра Слуцк. Аўтар асабіста быў знаёмы з вядомымі ў Мінску на той час людзьмі, узгадвае пра іх. Гэта і Э.Вайніловіч, і А. Смоліч і інш. Асобную ўвагу звяртае таксама на трохі больш позні час – на дзейнасць камітэта па ўшанаванні памяці Э. Вайніловіча і выданні яго мемуараў.

Ёсць сярод успамінаў М. Пароўскага і заслугоўваючыя ўвагу даследчыка апісанні ладу жыцця насельніцтва, у прыватнасці дробнай шляхты, яе ментальнасці, мовы, самасвядомасці. Характэрызуе аўтар і ўзаемаадносіны паміж памешчыкамі і сялянствам, адзначае змены ў гэтых адносінах, якія адбыліся ў 1918–1920 гг. Характэрызуючы мясцовых памешчыкаў, для якіх мовай міжасабовых абносін была польская, ён адначасова адзначае, што яны не вельмі добра валодалі рускай мовай, але затое добра гаварылі па-беларуску. Ёсць ва ўспамінах асобныя апісанні насельніцтва тагачаснага Мінска – беларусаў, яўрэяў, палякаў, татар. Дзеца і агульная характарыстыка Мінскай губерні. Сярод агульнай нарацыі ў мемуарах уважлівы чытач і даследчык можа вылавіць характарыстыку ўзаемаадносін паміж мясцовымі памешчыкамі і ўладай, асаблівасці сітуацыі ў Мінску напярэдадні і ў пачатку Першай сусветнай вайны, ўзгадкі пра дзейнасць нямецкага шпіёна Швептэнэра, апісанні асобных маёнткаў, крытыку ўспамінаў Ваньковіча “Шчаннячыя гады (Szczenięce lata)”.

Дае аўтар і агульную характарыстыку беларускаму руху таго перыяда і яго дзеячаў, з якімі яму асабіста давялося сустракацца і супрацоўнічаць: А. Смоліча, Л. Дубейкаўскага, П. Аляксюка, апавядае пра арганізацыю таемнага польскага навучання і функцыянаванне польскіх адукацыйных арганізацый. Асобна аўтар закранае пытанне функцыянавання касцёла і спробы яго беларусізацыі ў гады Першай сусветнай вайны. Узгадвае пра дзейнасць Зыгмунта Лазінскага і ксяндза

Ф. Абрантовіча і іншых святароў. Узгадвае Пароўскі таксама пра ксяндза В. Гадлеўскага і тую дапамогу, якую яму аказала Магдалена Радзівіл, і як пачалося ўвядзенне беларускай мовы ў дадатковае набажэнства і ў навучанне ў каталіцкай семінарыі.

Такім чынам, успаміны Мечыслава Пароўскага даволі багатыя на сюжэты жыцця Міншчыны першых двух дзесяцігоддзяў XX ст. Варта звярнуць ўвагу, што гэтыя ўспаміны слаба выкарыстоўваліся беларускімі даследчыкамі і, з нашага пункту гледжання, могуць служыць важнай крыніцай для верыфікацыі звестак, а таксама самастойнай крыніцай інфармацыі пра грамадска-палітычнае і сацыяльна-эканамічнае жыццё Беларусі пачатку XX ст. пры ўмове належнага крытычнага падыходу да іх выкарыстання.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Дооктябрьская книга на русском языке о Белоруссии (1768–1917 гг.): библиографический указатель / А.А. Сакольник. Изд. 2-е, дополненное и переработанное. Минск., 1976.
2. Бібліяграфія па гісторыі Беларусі. Феадалізм і капіталізм / М.Г. Крэканэ, А.А. Сакольчык. Мінск, 1969.
3. Inwentarz rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. T. I–XX. Wrocław, 1948–2016.
4. История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях: Аннотир. указ. книг и публ. в журн. / Науч. рук., ред. и введение П.А. Зайончковского. Т.1–5. М.: Книга, 1976–1989.
5. Pamiętniki i listy polskich autorów z Ziem Zabrzanych (Litwa, Białoruś, Ukraina) w latach 1795–1918. T. 1-III, opr. M. Domańska-Nogajczyk, T. Wojcik. Kielce, 2017.
6. Porowski, M. Wspomnienia 1904–1918. // Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu. Sygn 13542/II.
7. Porowski, M. Wspomnienia 1904–1918 // Biblioteka Narodowa. MF BN.

УДК 94(476)+316.44+323.3

МАДЭРНІЗАЦЫЯ БЕЛАРУСКАЙ ВЁСКИ Ў КАНЦЫ XIX – ПАЧАТКУ XX стст. (ПОБЫТ І ПАЎСЯДЗЁННАСЦЬ)

Г.І. Маскевіч

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь,
maskevich@bsu.by*

Разглядаюцца асобныя аспекты развіцця мадэрнізацыйных працэсаў у сялянскім асяроддзі Беларусі на рубяжы XIX–XX стст. Звяртаецца ўвага на

розныя шляхі пранікнення мадэрнізацыі ў вёску, уплыў на яе фармальных і нефармальных фактараў. Прааналізаваны праявы мадэрнізацыі, магчымасці сялян ўдзельнічаць у мадэрнізацыйных працэсах, выкарыстоўваць наватарствы ў сваіх гаспадарках, адлюстраванне новаўвядзенняў у розных сферах сялянскага жыцця.

Ключавыя словы: сялянства; мадэрнізацыя; міграцыі; адукацыя; урадавая палітыка; маёмасная стратыфікацыя; нефармальныя іерархіі.

МОДЕРНИЗАЦИЯ БЕЛОРУССКОЙ ДЕРЕВНИ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX вв. (БЫТ И ПОВСЕДНЕВНОСТЬ)

А.И. Маскевич

Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь, maskevich@bsu.by

Рассматриваются отдельные аспекты развития модернизационных процессов в крестьянской среде Беларуси на рубеже XIX–XX вв. Обращается внимание на различные пути проникновения модернизации в деревню, влияние на нее формальных и неформальных факторов. Проанализированы проявления модернизации, возможности крестьян участвовать в модернизационных процессах, использовать новаторства в своих хозяйствах, отражение нововведений в различных сферах крестьянской жизни.

Ключевые слова: крестьянство; модернизация; миграции; образование; правительственная политика; имущественная дифференциация; неформальная иерархия.

MODERNIZATION OF THE BELARUSIAN VILLAGE IN THE LATE XIX – EARLY XX CENTURIES (HOUSEHOLD AND EVERYDAY LIFE)

A. Maskevich

Belarusian State University, Niezaliežnasci Ave., 4, 220030, Minsk, Belarus, maskevich@bsu.by

Some aspects of the development of modernization processes in the peasant environment of Belarus at the turn of the XIX–XX centuries are considered. Attention is drawn to various ways of penetration of modernization into the village, the influence of formal and informal factors on it. The manifestations of modernization, the ability of peasants to participate in modernization processes, to

use innovations in their farms, the reflection of innovations in various spheres of peasant life are analysed.

Keywords: *peasantry; modernization; migration; education; government policy; property differentiation; informal hierarchy.*

Другая палова XIX ст. – перыяд актыўных мадэрнізацыйных працэсаў у розных сферах жыцця беларускага грамадства. Безумоўна, у авангардзе гэтых працэсаў знаходзіліся найбольш перадавыя, адукаваныя і дасведчаныя прадстаўнікі вышэйшых колаў грамадства. Трансліраваліся сацыяльна-эканамічныя, грамадска-палітычныя, культурныя і інш. новаўвядзенні, як правіла, з заходніх тэрыторый. Разам з тым, мясцовыя традыцыі і звычаі не толькі ўспрымалі вонкавыя наватарствы, але і самі з’яўляліся творцамі спецыфічных, характэрных для Беларусі, рыс і праяў мадэрнізацыі. Носьбітам традыцыйнасці і беларускасці на нашай тэрыторыі з даўніх часоў з’яўлялася сялянства. Гэтая акалічнасць прадвызначыла тыя абставіны, што менавіта ў беларускай вёсцы склаліся асаблівыя ўмовы развіцця мадэрнізацыйных працэсаў.

Сялянства – гэта большая, і значна большая частка грамадства Беларусі. У канцы XIX ст. сяляне складалі 76,4% усіх жыхароў Беларусі [2, с.133]. Верагоднае адлюстраванне карціны пашырэння і развіцця мадэрнізацыйных працэсаў, разуменне іх уплыву на жыццё і развіццё краіны, немагчыма без апісання таго, як гэтыя працэсы праходзілі менавіта ў сялянскім асяроддзі, наколькі хутка і глыбока яны мянялі звыклыя вясковы лад жыцця і прыносілі наватарствы ў сялянскі побыт, часам нават поўнасю мянялі паўсядзённасць.

Перш за ўсё, неабходна спыніцца на шляхах пранікнення мадэрнізацыі ў вёску. Сярод найбольш пашыраных можна вылучыць наступныя: трансляцыя з горада праз адыход сялян на гарадскія заробкі, міжаслоўныя шлюбы, навучанне ў горадзе; трансляцыя з-за мяжы праз перасяленні і адыходныя заробкі; дзейнасць эканамічных навуковых таварыстваў і арганізацый, накіраваная на развіццё аграрнага сектару эканомікі; унутрывясковая мадэрнізацыя шляхам удасканалення ўласна сялянамі свайго паўсядзённага жыцця і побыту праз уласныя намаганні (тут, напрыклад, важнай была пісьменнасць сялян (каб прачытаць артыкулы ці аформіць дакумент), імкненне да ўдасканалення ўласнай гаспадаркі і інш.). Можна ўзгадаць і дзейнасць Сялянскага пазямельнага банка, карыстанне паслугамі якога актыўна

ўключала сялян у сферу фінансавага абароту, прымушала іх пашыраць гандлёва-фінансавую адукаванасць.

Немалаважнай акалічнасцю, якая ўплывала на працэсы пранікнення наватастваў у вёску, з’яўляюцца і адносіны самых сялян да новаўвядзенняў, успрыманне новага вясковымі жыхарамі. Да тэхнічных наватарстваў, якія дапамагалі ўдасканаліць гаспадарку, апрацоўку зямлі, дагляд жывёлы сяляне ставіліся больш прызна. Калі ж мадэрнізацыя закранала побытавыя, асабістыя рэчы, адносіны вяскоўцаў былі не такія адназначныя і вясёлкавыя. “Гарадскі фронт”, “фанабэрыстасць”, “не наш”, “імкненне выдзеліцца з грамады, аддзяліць сябе ад іншых” – вось толькі некаторыя эпітэты, якімі надзялялі сяляне больш “прасунутых” сваіх аднавяскоўцаў [10, с. 373].

Мадэрнізацыя паўплывала на паскарэнне сацыяльнага расслаення вёскі, пры чым як на яго фармальныя, так і нефармальныя праявы. Змены ў афіцыйнай сацыяльнай стратыфікацыі сялянства праявіліся ў першую чаргу ў стварэнні органаў сялянскага самакіравання пасля рэформы 1861 г. і магчымасці сялян займаць мясцовыя кіруючыя пасады. Уплыў мадэрнізацыі на нефармальную сацыяльную іерархію сялян можна заўважыць у дзейнасці прадстаўнікоў такіх традыцыйных вясковых “прафесій” як бабкі-павітухі і знахары. З другой паловы XIX ст. яны ўсё больш ўключаліся ў працэс атрымання прафесійнай медыцынскай адукацыі. Ад іх патрабавалася ўжо не проста “веданне працэсаў”, але і адпаведны дакумент [11]. У гэты ж час назіраецца і трансфармацыя векавых звычаяў і абрадаў сялян. У вясковыя сем’і ўваходзяць элементы новай культуры, што ілюструе адыход ад традыцыйнасці. Разам з тым, мадэрнізацыя не выцясняе, а хутчэй суіснуе, пераплятаецца з сялянскай традыцыйнасцю.

Уключэнню сялян у працэсы капіталізацыі садзейнічала адкрыццё Сялянскага пазямельнага банка. Фінансавая дапамога, што аказвалася банкам, дапамагала не толькі фарміраванню сельскай буржуазіі, але і пашырэнню прыватнай уласнасці ў ніжэйшых катэгорый сялянства. Менавіта адкрыццё банка здало магчымасць малазабеспечаным сялянам уключыцца ў працэсы куплі-продажу зямлі. Калі ў 60–70-я гг. XIX ст. пакупнікамі зямлі выступалі пераважна заможныя сяляне, якія часта набывалі землі даволі значных памераў, то ў 80–90-я гг. XIX ст. павялічылася доля бяднейшага сялянства сярод пакупнікоў, але і памеры іх надзелаў былі невялікімі [4].

Прынята лічыць, што пашырэнне міграцыйных працэсаў у канцы XIX ст, у тым ліку перасяленняў, з'яўляецца адной з праяў мадэрнізацыі. Аналіз гэтых працэсаў ў сялянскім асяроддзі дазваляе зрабіць выснову аб тым, што міграцыі сапраўды ўплывалі на трансфармацыю сялянскага жыцця, але ўплыў гэты мог праяўляцца па-рознаму. Так, сярод перасяленцаў ва ўсходнія рэгіёны краіны пераважалі больш бедныя, менш прагрэсіўныя прадстаўнікі сялянства, што было звязана з больш простымі ўмовамі ўладкавання і атрымання зямельных надзелаў на новых месцах жыхарства. Там можна было разлічваць на дапамогу дзяржавы – яна выдзяляла зямлю і нават першачарговае фінансavae забеспячэнне. На захад накіроўваліся больш актыўныя і прадпрымальніцкія гаспадары. Там не было падтрымкі ад дзяржавы і неабходна было ўладкоўвацца, разлічваючы выключна на ўласныя сілы і здольнасці. Такі стан пацвярджаўся і ў час вяртання гэтых перасяленцаў на радзіму. З усходу вярталіся сем'і ў дрэнным стане, тыя, што не змаглі ўладкавацца і развіць гаспадарку. З захаду ж прыязджалі з дадатковымі матэрыяльнымі сродкамі і шырокім досведам для ўдасканалення мясцовай ўласнай гаспадаркі [9, 59–61].

Накірункі мадэрнізацыйных працэсаў на тэрыторыі Беларусі шмат у чым вызначаліся расійскай урадавай палітыкай [7, с. 91]. Уплывала яна і на пранікненне мадэрнізацыі ў вёску. Адным з накірункаў такога ўплыву з'явілася палітыка сацыяльнай падтрымкі сялянства. У канцы XIX ст. адбываецца заканадаўчае афармленне апекі над непаўналетнімі, сіротамі, за якім павінны былі сачыць сельскі сход і сельскае праўленне. Пашыраецца ільготнае заканадаўства ў дачыненне да такіх катэгорый сельскіх жыхароў як удовы, сіроты, адстаўныя салдаты і іх сем'і і інш. Напрыклад, салдацкія дзеці пры прыпісцы да сельскай грамады мелі 2-гадовую адтэрміноўку ў выплаце подацей і павіннасцей, а салдацкія удовы – ільготы ў атрыманні відаў на жыхарства. Сюды ж можна аднесці выдзяленне ўрадам стыпендый на навучанне прадстаўнікам сялянскага саслоўя. Заканадаўча сталі рэгулявацца пытанні шлюбу і сямейных адносін, якія ў сялян таксама здаўна будаваліся выключна на звычайных сямейных правілах. Так, яшчэ ў 1861 г. афіцыйна было аб'яўлена аб магчымасці ўступлення ў шлюб дваровых сялян з іншымі асобамі і без дазволу памешчыка [11, с.234–235]. У 1888 г. была выдадзена пастанова аб падсуднасці розных шлюбных спраў праваслаўных пар [11, с.406–407]. У 1895 г. з'явіліся

правілы, якія дазвалялі афіцыйна, са згоды Сінода касаваць шлюб у выпадку доўгай (не менш за 5 год) адсутнасці мужа ці жонкі [11, с. 20], а такія выпадкі ў сялян сапраўды сустракаліся нярэдка.

Разам з тым, больш пільная ўвага звяртаецца і на маральны стан насельніцтва вёскі. За п'янства, жабрацтва, хабарніцтва ўводзяцца штрафы і пакаранні. У 1878 г. быў створаны адмысловы інстытут паліцэйскіх ураднікаў, якія павінны былі весці барацьбу з бадзяжніцтвам [13, с.150]. Яшчэ па пастанове 1868 г. выкрытыя ў жабрацтве і бадзяжніцтве асобы маглі быць высланыя ў Сібір. У 1890 г. з'явіўся Статут аб прадухіленні і спыненні злачынстваў, у 1895 г. – Статут Апекі аб народнай цвярозасці., у 1900 г. былі выдадзены правілы, па якіх нават з'яўленне ў публічным месцы ў нецвярозым стане каралася арыштам да двух тыдняў ці грашовым штрафам да 50 руб. [11, с. 688]. Мясцовыя ўлады кожны месяц складалі справаздачы аб ходзе спраў па барацьбе з бадзяжніцтвам.

Не заўсёды проста ішло распаўсюджанне адукацыі ў сялянскім асяроддзі. Навучанне ў горадзе спачатку нярэдка проста пужала сялян. Назіраўся і недавер сялян да адкрыцця сельскіх вучылішчаў і школ. Сустракаліся выпадкі, калі валасное кіраўніцтва вымушана было выкарыстоўваць прымусовыя меры, прыкладаць нямала намаганняў, каб пераканаць сялян аддаць сваіх дзяцей у школу. Падмацоўвала сялянскую насцярожанасць пэўная колькасць “маладых няўдачнікаў”, якія адарваліся ад роднай гаспадаркі, але з-за недастатковай ці незакончанай адукацыі не маглі ўсталявацца ў жыцці і скардзіліся на гаротны лёс [3, с.21]. Разам з тым, можна назіраць залежнасць адукацыі ад матэрыяльнага стану сялянскіх гаспадарак. Як правіла, у больш заможных гаспадарках было болей адукаваных асоб. Па дадзеным пачатку XX ст. у беспасяўных гаспадарках налічвалася 29,8 % пісьменных мужчын, у той час як у заможных – 55,7 % [5, с. 143]. Важна, што на жаданне атрымаць адукацыю ўплываў не проста матэрыяльны паказальнік – магчымасць плаціць за навучанне. Тут меў месца і псіхалагічны фактар – больш заможны – больш прадпрымальніцкі – больш прасунуты – больш разумее плюсы прагрэсу і імкнецца іх выкарыстоўваць. Усведамляючы станоўчыя бакі адукацыі, больш бедныя сяляне не заўсёды маглі прымірыцца з адрывам навучэнцаў ад зямлі і не імкнуліся аддаваць сваіх дзяцей у “навуку”, таму што існавала патрэбнасць гаспадаркі ў працоўных руках.

Спатрэбіўся час, каб вяскоўцы ўсвядомілі ўсе станоўчыя бакі адукацыі і змянілі “засцярожанасць” на “ахвоту”.

Маёмасная дыферэнцыяцыя ў вёсцы ў другой палове XIX ст. стала своеасаблівым люстэркам развіцця мадэрнізацыйных працэсаў. Па аб’ектыўных і суб’ектыўных прычынах менавіта гаспадаркі больш заможных сялян сталі правадніцамі наватарстваў у гаспадарчую, сямейную, побытавую, звычайную сферы. З аднаго боку, заможныя сяляне мелі магчымасці, якія былі недаступныя іншым: атрыманне больш грунтоўнай адукацыі, уплыў на жыццё грамады, кантроль за дзейнасцю мясцовых сельскіх і валасных улад. З іншага боку, статус заможнасці адлюстроўваўся вонкава: у знешнім выглядзе, памерах, унутраным абсталяванні хат, колькасці і якасці гаспадарчых пабудов, асаблівасцях паўсядзённага, святочнага жыцця і побыту, знешнім выглядзе самога гаспадара і яго сямейства. Так, заможныя гаспадары спажывалі выключна “чысты” хлеб, які быў больш якасны і дарагі, маглі дазволіць сабе “сяннік” (адмысловы матрац) і сапраўдную коўдру, што лічылася выключнай раскошай для сялян, апраналіся ў фабрычнае адзенне і абутак і інш. [10, с.4, 126, 143–144]. Разам з тым, у гэты перыяд назіраецца агульнае паляпшэнне якасці сялянскага жыцця, на што неаднаразова звярталі ўвагу тагачасныя даследчыкі. Так, М. Нікіфароўскі сцвярджаў, што на працягу парэформеннага перыяду адбывалася паляпшэнне якасці сялянскага жыцця і штодзённага побыту [10, с. I]. Я. Раманаў адзначаў, што “народная маса Гродзенскай губерні выйшла з прыгоннага стану ў абсалютнай нястачы”, але да пачатку XX ст. сітуацыя “радыкальна змянілася” [12, с.16–17].

Маёмасная дыферэнцыяцыя гаспадароў адлюстроўвалася ў правядзенні традыцыйных для сялянскай культуры звычаяў і рытуалаў. Пры захаванні агульнай духоўнай спадчыны продкаў і выкананні традыцыйных дзеянняў, у сялянскай абраднасці паступова выяўлялася фарміраванне новых сацыяльных стасункаў. У вясельным цыкле гэта было заўважна пачынаючы з выбару нявесты ці жаніха. Заможныя маглі прэтэндаваць на выбар партнёра з іншых вёсак. Для бедных дзяўчат і “ў сваім кутку хапала мужыкоў” [6, с. 110]. Рэдкімі былі шлюбы дзяўчын з заможных сем’яў з хлопцамі ніжэйшага стану. Здараліся выпадкі, калі пасля сватання і заручын дзяўчына адмаўлялася выйсці замуж, таму яе бацькі павінны былі выплаціць штраф. У гэтым звычаі адлюстроўвалася выразная маёмасная дыферэнцыяцыя

сялянства, таму што памер неабходных выплат залежаў ад прыбытку гаспадара: з сярэдняга дома – 25 руб., з багатага – 50 руб., бедных “каралі, як палічыць начальства” [1, с. 222]. У хатах заможных гаспадароў значна часцей адбываліся разнастайныя святкаванні і ўрачыстасці. У іх на некалькі дзён зацягвалася памінальнае застолле на дзяды; яны не забывалі абавязкова адзначаць Мікольшчыну – свята ў гонар св. Мікалая, чаго ў беднякоў не было і інш. Адрозненні ў сацыяльным маёмасным статусе паміж сялянамі адлюстроўваліся ў пахавальна-памінальнай абраднасці. Не ўсе вяскоўцы мелі магчымасць аднолькава праводзіць сваіх блізкіх у апошні шлях. У хату да нябожчыка святар прыходзіў толькі ў заможныя сем’і, бо неабходна была асобная плата за адпяванне [8, с. 281]. Прадстаўнікі больш бяднейшых пластоў беларускай вёскі прасілі хаваць памерлых сваякоў адразу, не чакаючы нават трох дзён. Бядняцкае становішча не дазваляла ні губляць працоўны час, знаходзячыся каля нябожчыка, ні арганізоўваць памінкі, ні аплачваць ці частаваць тых, хто мог прасядзець з нябожчыкам ноч. Заможнае сялянства на рубяжы XIX – XX стст. уяўляла сабой не толькі асобную маёмасную катэгорыю насельніцтва, але і асаблівую сацыякультурную групу, якая з’яўлялася не толькі носьбітам традыцый, але і правадніком навацый у вёску.

Мадэрнізацыя ў вёсцы – справа не заўсёды простая і хуткая, частка складаная, запаволеная. Нярэдка яна ўспрымалася сялянамі з недаверам і засцярогай, нягледзячы на ўсе свае станоўчыя бакі. Праходзіла мадэрнізацыя як знізу, праз успрымання і распаўсюджванне самымі сялянамі наватарстваў і прагрэсіўных з’яў, так і зверху, праз заканадаўчае рэгуляванне асобных бакоў сялянскага жыцця, кантроль і дапамогу сялянам.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Беларусы. Т. 5: Сям’я / В.К. Бандарчык [і інш.]. Мінск : Беларус. навука, 2001.
2. Гісторыя сялянства Беларусі: у 3 т. / рэдкал.: М.С. Сташкевіч [і інш.]. Мінск : Беларус. навука, 1997–2002. Т. 2 : Ад рэформы 1861 г. да сакавіка 1917 г. / З.Е. Абезгауз [і інш.]; пад рэд. В.П. Панюціча. 2002.
3. Горбачевский, И.Д. Лепельский уезд Витебской губернии. Витебск: губерн. тип., 1895.
4. Дзяржаўны гістарычны архіў Літвы. Ф. 381. Воп. 17. Т. 2. Спр. 185. О выдаче разрешений крестьянам на покупку земли.

5. Довнар-Запольский, М.В. Народное хозяйство Белоруссии. 1861–1914 гг. Минск : изд. Госплана БССР, 1926.
6. Довнар-Запольский, М.В. Очерки семейного обычного права крестьян Минской губернии // Этнографическое обозрение. 1897. № 1. С. 81–133.
7. Каханоўскі, А.Г. Сацыяльная трансфармацыя беларускага грамадства (1861–1914 гг.). Мінск : БДУ, 2013.
8. Киркор, А.К. Народная жизнь // Живая старина. СПб., 1899. Вып. 2. С. 181–213.
9. Маскевіч, Г.І. Сацыяльная стратыфікацыя сялянства Беларусі ў 60–90-я гг. XIX ст.: дыс. ... канд. гіст. навук: 00.07.02 / Г.І. Маскевіч; БДУ. Мінск, 2010.
10. Никифоровский, Н.Я. Очерки простонародного життя-быття в Витебской Белоруссии и описание предметов обиходности (этнографические данные). Витебск : губерн. тип., 1895.
11. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2-е: в 55 т. СПб., 1863. Т. 36. Отд. 2.; Собр. 3-е : в 33 т. СПб., 1891. Т. 8.; СПб., 1899. Т. 15; СПб., 1902. Т. 20. Отд. 1
12. Романов, Е.Р. Белорусский сборник. Киев: Тип. С.В. Кульженко, 1885. Вып. 1, 2: Песни, пословицы, загадки.
13. Самбук, С.М. Политика царизма в Белоруссии во второй половине XIX века. Минск: Наука и техника, 1980.

ЗМЕСТ

ПЛЕНАРНЫЯ ДАКЛАДЫ

<i>Каханоўскі А.Г.</i> Беларускае грамадства напярэдадні ваенна-палітычных узрушэнняў і сацыяльных зрухаў у пачатку XX ст.	3
<i>Часноўскі М.Э.</i> Польшча–Беларусь: першыя спробы ўзаемадзеяння ва ўмовах Рыжскага міру.	11
<i>Мязга М.М.</i> Польская гістарычная навука ва ўмовах станаўлення незалежнай Польшчы пасля Першай сусветнай вайны.	21
<i>Бароўская В.М.</i> Пытанне ўдзелу беларускіх прадстаўнікоў у працы Рыжскай мірнай канферэнцыі (верасень 1920 г. – сакавік 1921 г.).	27

РЫЖСКІ МІРНЫ ДАГАВОР 1921 г.

І ЕЎРАПЕЙСКАЯ ДЫПЛАМАТЫЯ Ў 1918–1921 гг.

<i>Бодрыкаў Я.А.</i> Палескі паход 1920 г. генерала С.Н. Булак-Балаховіча ў ацэнках дзеячаў Найвышэйшай і Народнай Рады БНР.	36
<i>Буевич Т.В.</i> Влияние Рижского мирного договора (1920 г.) на состояние латышской диаспоры Витебщины.	43
<i>Вершинин А.А.</i> Польский фактор в советско-французских отношениях (1930–1939 гг.).	50
<i>Довгялло М.С.</i> Руководители Белого движения в России и Польское государство (1918–1920 гг.).	59
<i>Лізуноў А.І.</i> Пытанне аб межах Савецкай Беларусі ў канцы 1918–1921 гг.	70
<i>Остапенко А.И.</i> Рижский мир 1921 г.: первый опыт внешнеполитического сотрудничества советских республик России, Беларуси и Украины.	77
<i>Снапкоўскі У.Е.</i> Пытанне аб палітычным статусе Беларусі на савецка-польскіх мірных перагаворах.	89

САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНЫЯ І ГРАМАДСКА-ПАЛІТЫЧНЫЯ ПРАЦЭСЫ Ў ЦЭНТРАЛЬНАЙ

І ЎСХОДНЯЙ ЕЎРОПЕ Ў 1921–1941 гг.

<i>Гецевич А.К.</i> Основные направления национальной политики польского правительства в межвоенный период (1921–1939 гг.).	99
<i>Ершова О.И.</i> Восстановление материальной базы общеобразовательной школы в Советской Беларуси в 1921–1923 гг.	112
<i>Козік Л.А.</i> Грамадска-палітычныя і сацыяльна-эканамічныя працэсы ў Польшчы ў адлюстраванні часопіса «Беларуская работніца і сялянка» (1924–1939).	119

<i>Пецюкевіч Т.У.</i> Фарміраванне канцэпцыі сацыялістычнага горада (1920-я – пачатак 1930-х гг.).....	130
<i>Пинчук В.Ю.</i> Особенности чешско-словацких отношений в ЧСР (1918–1939 гг.).....	138
<i>Русін А.Д.</i> Грамадская ініцыятыва ў Заходняй Беларусі ва ўмовах усталявання савецкай улады ў верасні – кастрычніку 1939 г.	147
<i>Сальков А.П.</i> Белорусский этнополитический фактор в регионе северной оконечности линии Керзона (сентябрь – октябрь 1939 г.).....	153
<i>Тарасенкова Т.И.</i> Трагедия мирного населения Смоленской области в годы Великой Отечественной войны (по документам Государственного архива новейшей истории Смоленской области).	161

САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНЫЯ І ГРАМАДСКА-ПАЛІТЫЧНЫЯ ПРАЦЭСЫ Ў ЦЭНТРАЛЬНАЙ І ЎСХОДНЯЙ ЕЎРОПЕ Ў КАНЦЫ XIX – ПАЧАТКУ XX ст.

<i>Караленак У.У.</i> Да пытання аб фарміраванні, прававым статусе і сістэме кіравання комплексу радзівілаўскіх ардынацый у 1870–1914 гг.	170
<i>Кімбар А.У.</i> Удзел ЛКСМБ у правядзенні палітыкі беларусізацыі.	182
<i>Крэньць М.А.</i> Сацыяльны канфлікт паміж буйнымі землеўладальнікамі і маргінальнымі катэгорыямі шляхты на тэрыторыі Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX ст.	188
<i>Літвіноўская Ю.І.</i> Рэвалюцыйныя падзеі 1905–1907 гг. і беларуская нацыянальная ідэя.....	198
<i>Лішай Д.У.</i> Прыклады выкарыстання польскамоўных адозваў на тэрыторыі беларускіх губерняў у 1861–1862 гг.	205
<i>Макарэвіч В.С.</i> Успаміны Мечыслава Пароўскага як крыніца па гісторыі Беларусі пачатку XX ст.	210
<i>Маскевіч Г.І.</i> Мадэрнізацыя ў беларускай вёсцы ў канцы XIX – пачатку XX ст.: побыт і паўсядзённасць.....	215

Навуковае выданне

**РЫЖСКІ МІРНЫ ДАГАВОР 1921 г.
У ЛЁСАХ НАРОДАЎ
УСХОДНЯЙ І ЦЭНТРАЛЬНАЙ ЕЎРОПЫ**

Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі

Мінск, 26 сакавіка 2021 г.

На беларускай і рускай мовах

Адказныя за выпуск *А. М. Максімчык, А. М. Назаранка*

Падпісана да друку 31.12.2021. Фармат 60×84/16. Папера афсетная.
Друк лічбавы. Ум. друк. арк. 13,25. Ул.-выд. арк. 12,92.
Тыраж 70 экз. Заказ 958.

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт.
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/270 ад 03.04.2014.
Пр. Незалежнасці, 4, 220030, Мінск.

Надрукавана ў ТДА «Выдавецтва “Чатыры чвэрці”».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі
выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў
№ 1/139 ад 08.01.2014, № 3/219 ад 21.12.2013.
Вул. Б. Хмяльніцкага, 8-215, 220013, г. Мінск.
Тэл./факс: +375 17 350 25 42. E-mail: info@4-4.by